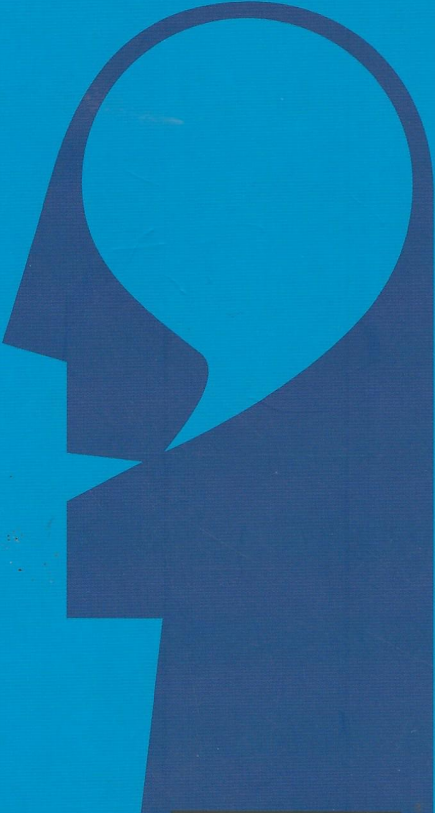

BiLGi
SORUNLARI
ve DiL

MANAGUA
DERSLERi

CHOMSKY
NOAM

bgst YAYINLARI

BİLGİ SORUNLARI VE DİL
MANAGUA DERSLERİ

Noam Chomsky

bgst Yayınları

bgst Yayınları-31
Düşünce Dizisi-11
Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri
Noam Chomsky
"Language and Problems of Knowledge
The Managua Lectures"
The MIT Press, Cambridge, Massachusetts (1988)
Türkçesi: Veysel Kılıç

1. Basım: Nisan 2009, İstanbul

2. Basım: Eylül 2019, İstanbul

© bgst Yayınları

Yayına Hazırlayan: Nuri Ersoy
Redaksiyon: Aslı Göksel
Türkçe Düzelti: Sibel Neslişah Hazar
Kapak ve Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen
Mizanpaj: Savaş Yıldırım

Baskı: WPC Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Osmangazi Mah. Mehmet Kopuz Sk.
No:17 Kıraç - Esenyurt /İSTANBUL
Tel: 0212- 886 83 30
Faks: 0212- 886 83 60 Sert. No: 35428

ISBN: 975-6165-31-7
Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu
Tomtom Mah. Kaymakam Reşat Bey Sok. 9/3
Beyoğlu/İstanbul Sert. No: 45153

0212 251 19 21

www.bgst.org

bgstyayinlari@bgst.org

BİLGİ SORUNLARI VE DİL
MANAGUA DERSLERİ

Noam Chomsky

Türkçesi: Veysel Kılıç

bgst Yayınları

Noam Chomsky: Çağımızın en önemli muhalif entelektüellerinden birisi olan Noam Chomsky, 1928'de Amerika'da doğdu. Dilbilim, matematik ve felsefe eğitimi gördü. 1955'te Pennsylvania Üniversitesi'nden doktorasını aldı ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) ders vermeye başladı. Halen MIT Dilbilim ve Felsefe bölümünde Emeritüs Enstitü Profesörüdür. 1955'te hazırladığı doktora tezinin bulgularından hareketle 1957'de yayımladığı *Syntactic Structures*'in [Sözdizimsel Yapılar], dilbilim alanında bir devrim yarattığı kabul edilmektedir.

Chomsky, insan yaşamının her alanındaki özgürleşme sorunları hakkında ve özellikle ABD'nin dış politikası üzerine çok sayıda etkili politik çalışmaya imza atmıştır. Türkiye'de yayımlanan eserlerinden bazıları şunlardır: *Kader Üçgeni* (Çev: Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 1993), *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi* (Çev: Tuncay Birkan ve Ali Çakıroğlu, Metis Yayınları, 2000), *Dil ve Zihin* (Çeviri: Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınevi, 2001), *Amerikan Müdahaleciliği* (Çev: Taylan Doğan ve Barış Zeren, Aram Yayıncılık, 2001), *Medya Gerçeği* (Çev: Osman Akınhay ve Abdullah Yılmaz, Everest Yayınları, 2002), *11 Eylül ve Sonrası: Dünya Nereye Gidiyor?* (Çev: Nuri Ersoy, vd., Aram Yayıncılık, 2002), *İmparatorluğa Karşı Durmak* (Çev: Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, 2003), *İnsan Doğası: İktidara Karşı Adalet* (Çev: Tuncay Birkan, Bgst Yayınları, 2005), *Entelektüellerin Sorumluluğu* (Çev: Nuri Ersoy, Bgst Yayınları, 2005), *Rızanın İmalatı* (Çev: Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, 2006), *Demokrasi ve Eğitim* (Ed: C. P. Otero, Çev: Ender Abadoğlu, vd., Bgst Yayınları, 2007), *Postmodernizm ve Sol* (Albert ve Herman ile birlikte, Çev: Ender Abadoğlu ve Sevinç Altınçekiç, Bgst Yayınları, 2007), *Tehlikeli Güç* (Çev: Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2007), *Müdahaleler* (Çev: Taylan Doğan, Nuri Ersoy, Bgst Yayınları, 2008), *Bilim ve Postmodernizm Tartışmaları: Postmodernizm ve Rasyonalite* (Raskin v.d. ile birlikte, Çev: Sevinç Altınçekiç, Taylan Doğan, Bgst Yayınları, 2008).

İÇİNDEKİLER

- 6 **Çevirmenin Önsözü**
- 9 **Önsöz**
- 12 **Tartışmanın Çerçevesi**
- 49 **Çağdaş Dilbilimin Araştırma Programı**
- 83 **Dil Yapısının İlkeleri I**
- 111 **Dil Yapısının İlkeleri II**
- 158 **Geleceğe Bakış: Zihnin İncelenmesindeki Beklentiler**
- 196 **Tartışmalar**
- 222 **Dizin ve Sözlük**

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Türkiye’de son yıllarda çok tanınan ve ilgiyle okunan ünlü dilbilimci Noam Chomsky, aynı zamanda Amerika dış politikasının ünlü karşıtlarındandır. 1957 yılında yazmış olduğu Syntactic Structures, daha sonra 1965 yılında bunu kuramsallaştırdığı Aspects of the Theory of Syntax adlı kitaplarıyla dilbilim alanında devrim yaratmıştı.

Chomsky’nin Managua’da (Nikaragua) yapmış olduğu sabah oturumu konuşmaları Bilgi Sorunları ve Dil , Managua Dersleri başlığı altında kitaplaştırıldı. Öğleden sonraki oturumlar da politik konular üzerine olmuştur. Chomsky’nin bu kitabının, gerek bugüne kadar uyguladığı dilbilim yöntemini tanıtmak, gerekse daha sonra geliştirmiş olduğu düşüncelerin temelinin ön habercisi olduğu için, mutlaka Türkçe’ye kazandırılması gerektiğine inandım.

Özellikle üniversitelerde, dil ve sosyal bilimler alanında gerek dilbilimle ilgili gerekse dünyada düşünsel olarak süregelen gelişmeleri izlemek isteyen aydınların, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin bu kitabın hedef kitlesi olabileceğine inandığımdan çeviri stratejilerimi bu amaca yönelik olarak kurdum. Bu yüzden, Chomsky’nin sözlü bir metin olarak kurduğu ancak belli bir zihinsel yoğunluğa ulaşan bu metinleri yalınlaştırmayı ya da açıklamayı düşünmedim.

Kitabı çevirmeye karar verdiğimde hem heyecanlandım hem de büyük bir sorumluluk altına gireceğimin bilincine vardım. Çeviri hiç de kolay olmadı. Bu tür yapıtlar çevirilirken anlamın, erek

dilin olanaklarından yararlanılarak fire vermeden aktarılması ilkesi, benim de bu çeviride benimsediğim ilkelere birisi oldu. O nedenle çeviri sürecinde zaman zaman bunaldığım, çeviriye uzun süre ara verdiğim oldu. Ne var ki, iki binli yılların başında Chomsky ile Bilgi Üniversitesi'nde yapmış olduğu bir konuşmadan sonra, tanışma ve ona kimi sorular sorma olanağı buldum. Kimi sorularım da bu çeviriye ilişkindi. Bu buluşma, çeviriye bitirme konusunda beni yüreklendirdi.

Managua Derstleri, Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi kuramı içinde dilin ayrıntılı incelemesini dilbilimci olmayan, ama dil konularıyla ilgilenen kişilerin anlayabileceği biçimde sunduğu tek kitaptır. Burada okuru çevirinin teknik yönlerine ilgili bir iki noktada aydınlatmak istiyorum. Chomsky, metinde örnek olarak verdiği yaklaşık 150 yapıda, konuşmayı yaptığı coğrafyaya uygun olarak ve metnini zenginleştirmek üzere İngilizce örneklerine İspanyolca örnekler de eklemiştir. Bu örnekler ve bunların ham çeviri olarak açıklamaları hedef okur kitlesinin bu örneklerin tüm katmanlarını görüp yararlanabilmesi için olduğu gibi korunmuştur. Böylece okur, örneklerin tüm katmanlarını görecektir: (a) İspanyolca tümce, (b) İngilizce'ye sözcük sözcük aktarımı, (c) Türkçe'ye sözcük sözcük aktarımı (bunların çevirileri Aslı Göksel'e aittir.) (d) İngilizce dil sistemi içinde anlamlı çevirisi ve (d) Türkçe'ye aktarımı.

Örnek (1. bölüm):

(3)

Juan hizo [arreglar el carro].

Juan made [fix the car].

(Juan neden oldu [tamir et araba].)

"Juan had someone fix the car."

(Juan arabayı tamir ettirdi.)

Anlatılmakta olan konu için önemi olan, ancak Türkçe'de sözcük karşılığı olmayan birimleri aktarırken karşılıklarını kavram olarak verdik (ör. aşağıda "is" in karşılığı olarak *koşaç*, "in" in karşılığı olarak *ilgeç*):

Örnek (2. bölüm):

(2)

a. El hombre está en la casa.

The man is in the house.

(Adam *koşaç ilgeç* ev)

"The man is at home."

(Adam evde.)

Doç. Dr. Veysel Kılıç

Beykent Üniversitesi

İstanbul 30 Ocak 2009

ÖNSÖZ

1986 Martının ilk haftasında rektör César Jerez'in (S. J.)^{*} ve Galio Gurdían yönetimindeki araştırma merkezi CIDCA'nın çağrılısı olarak Managua'yı ziyaret etme ve Universidad Centroamericana'da (UCA) bir dizi konuşma yapma olanağı buldum. Bu derslerin sabah oturumları dil ve bilgi sorunlarına, öğleden sonraki oturumları ise çağdaş politika sorunlarına ayrılmıştı. Katılımcılar arasında akademisyenlerle Nikaragua'dan gelen bir çok dinleyicinin yanı sıra Kosta Rika üniversitelerinde çalışanlar, ayrıca Nikaragua'da çalışan yabancılar ya da bu ülkeyi ziyaret edenler de yer alıyordu. Benim İngilizce sunduğum bildiriler usta çevirmenler Danilo Salamanca ve tartışma bölümünde de çevirmenlik yapan María-Esther Zamora tarafından dinleyiciler için İspanyolca'ya çevrildi. Bunlar radyodan yayımlandı, (sonradan öğrendiğime göre Amerika Birleşik Devletleri'nde kısa dalga radyoda da yayımlanmış) ve basıldı, ayrıca sunum sonrasındaki tartışmalar da yayımlandı. Özlü ve bilgilendirici tartışmalar yapılmış olmasına karşın, kayıt aygıtı bunları iyi kaydedemediğinden maalesef çoğu burada yer almıyor.

Kitap, dil ve bilgi konusundaki sabah oturumlarının genişletilmiş, yapılan tartışmaların da gözden geçirilerek yazıya dökülmüş biçimlerini içermektedir. Çağdaş politika konusuna ilişkin öğleden sonra yapılan oturumların bildirileri, *Power and Ideology: The Managua Lectures* [Güç ve İdeoloji: Managua Dersleri] başlığı al-

* "Society of Jesuits"e (Cizvit Cemaati) aidiyetin sembolü bir kısaltma. —y.h.n.

tında Boston'daki South End Press tarafından ayrı bir kitap olarak yayımlanacaktır. Dilin ilkelerini göz önüne sermek ve tartışmayı daha ilgi çekici kılmak için, kullanılan örnekler İspanyolca. Burada, İngilizce çevirisinin daha kolay anlaşılabilmesi için bir kaç açıklama ekledim ve değişiklik yaptım. Tartışmayı notlardan yeniden yapılandırırken bazı yerlere kasete alınmamış birkaç noktayı da ekledim. Bazı durumlarda da tartışmayı daha iyi uyduğunu düşündüğüm yerlere taşıdım. Ayrıca, birçok yerde dinleyicilerin sorularına vermiş olduğum yanıtları bildiri metinlerinin içine kattığım için bir kısım tartışmayı kitap dışı bıraktım. Buna, iki dilli geniş bir dinleyici kitlesinin katılımlarını teybe almakta yaşanan teknik güçlükler de eklenince, dinleyicilerin katılımları metinden ayrı parçalarmış gibi kaldı. Yine de bütün bu güçlüklerin katılımcıların ve çevirmenlerin çabasıyla halledilmesi sayesinde ders ve tartışmalar oldukça kolay ilerledi. Anlattığım nedenlerden ötürü, ders ve son derece canlı geçen tartışmalar süresince dile getirilen özlü soru ve görüşlerin, ancak bir kısmı var bu kitapta.

Oldukça zor ve yorucu bir iş olan hem İngilizce hem İspanyolca çeviriyi başarılı bir şekilde yaptıkları, ayrıca bildirimlerimi sunuş için hazırlarken bana çok yardımcı oldukları için Danilo Salamanca ile María-Esther Zamora'ya özel teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Bu yapıttaki İspanyolca örnekler için Esther Torregó'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Claribel Alegría'nın hem sunduğum metni hem de tartışma metinlerini Nikaragua baskısı için İspanyolca'ya çevirmesine özellikle sevindim. Ayrıca, eşim Carol'la birlikte gezimizi, hep anımsanacak bir güzelliğe dönüştüren César Jerez, Galio Gurdían, Danilo Salamanca, María-Esther Zamora, Claribel Alegría ve daha birçoklarına teşekkürlerimizi sunmak istiyorum. Yaşamın değişik kesimlerinden tanıştığımız arkadaşların bize gösterdikleri yakın ilgi, duyarlılık ve konukseverlikten ve yapıcı tar-

tışmalardan çok mutlu olduk. Dahası çok yoğun olan bir programın aralarına sıkıştırabildiğimiz ev ziyaretleri ve gezilerden çok zevk aldık. Ayrıca birçoğunun adını bile bilmediğim ya da anımsayamadığım insanlara da teşekkür etmek istiyorum: Bizi Leon yöresinde yoksul köylülerin oluşturdukları tarım kooperatifine buyur eden Asunción birliğinin rahibelerine, halka açık toplantılara ve tartışmalara katılanlara, ve daha birçok insana. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin kurduğu dehşet çemberinden kaçmış, devlet teröründen uzak, saygın ve umut dolu bir yaşam sürdürebilecekleri bir yere sürgüne gelmiş kişilerin oluşturduğu muhteşem topluluğun üyeleriyle tanışmaktan çok mutluluk duyduğumu vurgulamak istiyorum. Gerçi Yarıkürenin Efendisi, bu yaşamın oluşturduğu ciddi "düzen" ve "istikrar" tehdidini önlemek için elinden geleni yapıyor.

Gerçek Nikaragua'nın, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki basın organlarında çizilen resimden çok değişik olacağını tahmin etmiştim; ancak farkın tahminimin ötesinde olduğunu görmek beni mutlu etti. Ülkenin değişik yörelerinde uzun yıllar yaşamış birçok ziyaretçi de görüşlerimi paylaşıyor. Simon Bolivar'ın 150 küsur yıl önce söylediği "Amerika Birleşik Devletleri, özgürlük adına, kıtayı sürekli kargaşa ortamına sokmayı ve eziyet etmeyi iş edinmiş gözüküyor." sözünün anlam ve gerçekliğini ABD'lilerin anlamalarını sağlamak konusunda başarısız kaldık. Ülkemizin, birçok başka ülkenin yanısıra Nikaragua'ya da, bir yüzyıldan daha uzun bir süredir tarihsel bir uğraş olarak ve günümüzde yenilenmiş bir inançla işkence etmesini durdurmak konusunda da başarısız kaldık. Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiş dürüst bir kimsenin bu başarısızlıklarımızdan dolayı, derin bir üzüntü ve utanç duymadan konuşması hemen hemen olanaksızdır.

I. TARTIŞMANIN ÇERÇEVESİ

Dil ve bilgi sorunları üzerine vereceğim beş derste değineceğim konular karmaşık ve iç içedir, kapsam açısından da geniş bir yelpazededir. Bu konuların bir kısmı üstüne düşündüklerimi özel bir bilgi gerektirmeyecek bir anlatımla sunacağım. Aynı zamanda araştırmaların ön sınırında yer alan gelişmeleri anlamaya yardımcı olacak kadar teknik sorunlardan bazıları ve bu sorunlara verilen olası yanıtlar hakkında da en azından fikir vermek istiyorum. Bu teknik konuların, genel ve kökü eskilere dayanan sorunlara neden ışık tuttuğu konusundaki düşüncelerimi de belirtmek istiyorum.

Günümüzde dil konusunda bildiklerimiz üzerine açıklama yapmaya çalışmayacağım. Bana ayrılan süre içinde bu konunun hakkını vermek oldukça zor. Ben daha çok bu çalışmayı -ya da en azından onun içindeki temel görüşü- ilgilendiren sorulara değineceğim, onları açıklamaya ve daha genel bir bağlama yerleştirmeye çalışacağım. Bu bağlamanın iki boyutu vardır: birisi insanın temel doğasını anlamaya çalışan Batı felsefesi ve ruhbilim geleneği, öteki ise beyin ve organizma konusunda bugün bildiklerimiz ve öğrenmeyi umduklarımız ışığında, çağdaş bilimler çerçevesinde klasik soruları yeniden ele alma çabası.

Aslında dil incelemesi, her iki tür araştırmanın merkezini oluşturur: Batı düşünce tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel felsefe ve ruhbilim ile, insanın doğasına yönelik bilimsel çağdaş araştırma. Dilin insan doğasını incelemekte niçin özel bir

yerinin olduğuna ve olmayı sürdüreceğine dair birçok neden var. Bunlardan birisi, dilin gerçek anlamda insan türüne özgü bir olgu olmasıdır. Dil, özünde yalnızca insanlara ait, ciddi patolojik durumlar dışında tüm insanlar arasında neredeyse hiç farklılık göstermeyen ve doğuştan varolan biyolojik ortaklığımızın genel bir parçasıdır. Dahası dil, düşüncenin, eylemin ve toplumsal ilişkilerin içine önemli bir biçimde girer. Son olarak da dil, incelemeye oldukça açık bir alandır. Bu bakımdan, sorun çözme, sanatsal yaratıcılık, insan yaşamının ve etkinliklerinin öteki görünümleri gibi incelemeyi isteyebileceğimiz diğer konulardan çok değişiktir.

Çağdaş araştırmaların doğal mekânı olduğuna inandığım entelektüel geleneği tartışırken, felsefe ile bilim arasında kesin bir ayırım yapmıyorum. Bu ayırım, doğru ya da yanlış, oldukça yeni bir olgu. Burada bizi ilgilendiren, bu konuları irdelerken gelenekçi düşünürlerin kendilerini "bilim insanlarından" farklı görmedikleridir. Örneğin Descartes, kendi çağının önde gelen bilim insanlarından- dı. Onun "felsefe alanındaki çalışması", "bilim alanındaki çalışmasından" ayrı değildi; dahası onun felsefe alanındaki çalışması, bilimsel çalışmasının, bilimin kavramsal temellerinin ve de (onun gözünde) bilimsel kurguların en uç noktalarının ve çıkarsamaların bir bileşenini oluşturuyordu. David Hume, insan düşüncesi konusundaki araştırmasında kendi projesinin Newton'unkiyle benzerlik gösterdiğini düşünüyordu: O, insan doğasının öğelerini ve bizim zihinsel yaşamımıza giren ve onu yönlendiren ilkeleri bulgulamayı amaçladı. "Felsefe" terimi, bilim olarak adlandırdığımız şeyleri kapsıyordu, böylece fizik, doğa felsefesi olarak adlandırıldı ve "felsefi dilbilgisi" terimi bilimsel dilbilgisi anlamında kullanıldı. Dil ve düşünce alanında araştırma yapanların önde gelenleri, felsefi dilbilgisinin (genel dilbilgisi ya da evrensel dilbilgisi) "yazılı ve sözlü dilin değişmez ve genel ilkeleriyle" tüm insanların doğa-

sının ortak özelliğinin bir bölümünü oluşturan ilkeler ve "insanın aklını kullanmasını kendi entelektüel işlemlerinde yönlendiren ilkelere" (Beauzée) ilişkin tümdengelimli bir bilim olması gerektiğini düşündüler. Çoğunlukla dil ve düşünce alanındaki çalışmalar, tek bir konu ya da en azından birbiriyle ilgili araştırmalar olarak benimsendi. Çeşitli yaklaşımlar, başka konularda çatışmalar da bu konuda benzer noktada durmaktadırlar. Bu anlayış, bana birçok nedenden kuşkuyla gözüküyor. Bunları beşinci bölümde tartışacağım; ancak araştırmanın esasının kavramsallaştırılma biçimi sağlam görünüyor, o nedenle bu doğrultuda ilerleyeceğim.

Bir dili konuşan birey, bir biçimde zihinde, nihayetinde beyinde fiziksel olarak yer alan belli bir bilgi sistemi oluşturmuştur. Bu konularda bir araştırma yapacak olursanız bir dizi soruyla karşılaşacaksınız, bazıları şunlardır:

1. Bilgi sistemi nedir? İngilizce, İspanyolca ya da Japonca konuşan kişinin zihninde/beyninde ne vardır?
2. Bu bilgi sistemi zihinde/beyinde nasıl ortaya çıkar?
3. Bu bilgi, konuşmada (ya da ikincil bir sistemde, örneğin yazıda) nasıl devreye girer?
4. Bu bilgi sisteminin maddi temeli ve bu bilginin kullanımında işlevi olan fiziksel düzenekler nelerdir?

Bunlar klasik sorular. Ne var ki, benim burada benimsediğim ifadelerle sorulmamışlardır. Birinci soru, 17. ve 18.yy'da yapılan felsefi dilbilgisi araştırmalarının temel konusuydu. İkinci soru, Platon'un sorunu diye tanımlayabileceğimiz sorunun özel ve önemli bir biçimidir. Bertrand Russell, son çalışmalarında bu sorunu yeni bir biçimde dile getirmiştir; sorunun temeli şudur: "Dünya ile ilişkisi kısa, sınırlı ve kişisel olan insan, nasıl oluyor da bildiği kadarını bilebiliyor?" Platon, bu sorunu kayıtlardaki ilk ruhbilim dene-

yiyle sergiledi (en azından, ilk "düşünce deneyi"). Sokrat ise *Meno* adlı yapıtında, eğitilmemiş köle bir çocuğu bir dizi soruyla yönlendirerek, çocuğun geometrinin teoremlerini keşfetme sürecini sergiler. Bu sorun, şimdiki durumda bizi de ilgilendiren bir başka sorunu ortaya çıkarır: Köle çocuk, kendisine bilgi verilmeden ya da eğitilmeden geometriye ilişkin gerçekleri nasıl bulabilmiştir?

Platon, bu soruna bir çözüm önerdi tabii ki: Bilgi, köle çocuğun zihninde/beyninde daha önce var olan biçiminden anımsandı. Sokrat'ın ona yönelttiği sorular aracılığı ile yeniden uyandırıldı. Yüzyıllar sonra Leibniz, Platon'un yanıtının temelde doğru olduğunu söyler; ancak bu yanıt "'daha önce de vardı' yanlışı"ndan arındırılmalıdır." der. Bu öneriyi çağdaş kavramlarla nasıl değerlendirebiliriz? Çağdaş hali şöyle olabilir: Bilgimizin ve kavrayışımızın bir bölümü doğuştan vardır, biyolojik özelliğimizin bir bölümüdür, genetik olarak belirlenmiştir, tıpkı kanatlı olmak yerine, kol ve bacaklı olmamıza neden olan ortak özelliğimizin unsurları gibi. Klasik öğretinin bu yorumu bence temelde doğrudur. "Doğanın özgün elinden türemiş" ve "türlerine özgü olan" bilgiden söz eden Hume gibi, önde gelen deneyci düşünürlerin kavramlarına tümüyle aykırı olmamasına karşın bu yorum, son bir kaç yüzyıldır Batı düşüncesine egemen olmuş deneyci ekolün varsayımlarından oldukça uzaktır.

Platon'un sorunu, dil incelemelerinde çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Bu konuda biraz önce önerilen yanıt doğru çizgide gözükmektedir. Bu konuya, konuşmanın ilerleyen bölümlerinde değineceğim.

Sıradaki üçüncü soru iki bölümde ele alınabilir: algılama sorunu ve üretim sorunu. Algılama sorunu, duyduğumuzu nasıl anlamlandırdığımızla ilgilidir (ya da okuduğumuzu; ama hiç kuşkusuz ikincil olan bu sorunu bir kenara bırakıyorum). Çok daha belirsiz olan

* Ing. empiricist

üretim sorunu ise ne söylediğimiz ve niçin söylediğimizle ilgilidir. Buna "Descartes'ın sorunu" diyebiliriz. Sorunun temelinde "dil kullanımının yaratıcı gücü" biçiminde nitelenebilecek sorunun yanıtını aramak yatar. Descartes ve yandaşları, dilin normal kullanımını, sürekli yenilikçi, sınır tanımayan, dış uyarıcılardan ve iç durumların egemenliğinden bağımsız, kullanıldığı ortamlar için uygun ve tutarlı, dinleyicide de aynı durumlarda benzer ifadeleri kullanabilecekleri duygusu uyandıran bir şey olarak görmüşlerdir. Böylece normal bir konuşma ortamında kişi yalnızca daha önce duyduklarını yinelemez, yeni dilsel biçimler de üretir -çoğunlukla kendi yaşamındaki yeni deneyimler, hatta dilin tarihinde daha önce hiç kullanılmamış dilsel biçimler. Ve bu tür yenilikler için bir sınır yoktur. Dahası, bu türden bir söylem, rasgele söylenmiş sözceler dizisi değildir, onu dile getiren duruma uygundur; ancak onun nedeni değildir. Bu önemli, ama anlaşılması zor olabilecek bir ayrımdır. Bu durumda dilin kullanımı bağımsızdır ve kesinleştirilmemiştir, yine de kullanıldığı durumlara uygundur; ve söylem ortamındaki öteki katılımcılarca bu kullanımın uygun olduğu kabul görür. Öteki katılımcılar da aynı biçimde tepki verebilirlerdi. Onların düşünceleri, ilk konuşmacı gibi aynı biçimde söyleme uyum sağlar. Kartezyenlere göre, dil kullanımının yaratıcı gücü, bize görünüş olarak benzeyen başka bir organizmanın da bizimkine benzer bir zihni olduğuna ilişkin en iyi kanıttır.

Dil kullanımının yaratıcı boyutu, "İnsanlar fiziksel dünyadaki her şeyden özde farklıdır." diyen Kartezyenler tarafından temel bir sav olarak kullanıldı. Diğer organizmalar, makinedir. Onların parçaları belli bir biçimde düzenlendiğinde ve dışsal bir çevreye yerleştirildiklerinde artık yapacakları şey tümüyle belirlenmiştir (ya da belki rasgele). Ne var ki, insanlar belli koşullarda belli bir biçimde davranmaya "güdümlü" değildir; ancak Kartezyen düşüncenin önde

gelen savunucularından birisinin açıkladığı gibi, yalnızca belli şeyleri yapmaya "eğilimli ve isteklidirler." Davranışları belki önceden kestirilebilir, bu davranışlar içinde yapmaya eğilimli ve istekli oldukları şeyleri yapmaya yöneleceklerdir, yine de bunları yapıp yapmamakta özgürdürler, yapmaya eğilimli oldukları veya zorlandıkları şeyleri yapmak zorunda değildirler. Örneğin, elime makineli bir tüfek alıp size tehdit edici bir biçimde doğrultarak "Heil Hitler" diye bağırmanızı emretsem, benim adam öldürme eğilimli bir deli olduğuma inanırsanız dediğimi yaparsınız; ancak yine de bir seçeneğiniz vardır, kullanmasanız bile. Bunu gerçek dünyada gördük: Nazi işgali altındaki bazı ülkelerde, örneğin insanların büyük çoğunluğu etkin ya da edilgen işbirlikçiler oldu; ama kimileri de bu işgale karşı direndi. Oysa böylesi durumlarda bir makine, insanların yaptığının tam tersine, hiçbir seçeneği olmaksızın, kendi iç yapısı ve dış çevresine göre davranır. Dil kullanımının yaratıcı boyutu, insan doğasının bu temel yanının en çarpıcı örneği olarak sunuldu genellikle.

Dördüncü soru görece yeni bir soru, aslında hâlâ ufukta olan bir soru. İlk üç soru dilbilim ile ruhbilimin inceleme alanına girer. Ben, bu iki disiplin arasında bir ayrım yapmamayı yeğlerim. Dilbilimi (daha doğrusu, burada ilgilendiğim dilbilim alanlarını), ilk üç soruda özetlenen ruhbilim konularının bir parçası olarak görürüm. Şunu da vurgulamak isterim, aynı başlık altına felsefenin de büyük bir bölümünü yerleştirmek isterim, bunu gelenekseli izleyerek yaparım, çağdaş uygulamayı değil. Dilbilimci, birinci, ikinci ve üçüncü sorulara olası yanıt aradığı ölçüde, beyin konusunda araştırma yapan bilim insanı da, dilbilimin soyut kuramında açığa çıkan özellikleri sergileyen fiziksel düzenekleri keşfetmeye başlayabilir. Bu sorulara yanıt verilememesi durumunda, beyin konusunda araştırma yapan bilim insanları ne aradıklarını bilmezler; onların araştırmaları, bu noktaya ilişkin olarak kördür.

Bu, fiziksel bilimlerde bilinen bir öyküdür. 19.yy kimya bilimi, kimyasal öğelerin özelliklerine ilişkinci ve bileşikler için modeller sundu (örneğin, benzen halkası); değerlik*, molekül ve elementlerin periyodik tablosu gibi kavramlar geliştirdi. Bu gelişmelerin tümü oldukça soyut bir düzeyde sürdü. Bunların, daha temel fiziksel düzeneklerle nasıl bir bağlantısının olduğu bilinmiyordu. Aslında bu kavramların "fiziksel gerçekliği"nin olup olmadığı ya da sadece deneyimi düzenlemeye yarayacak rivayetler olup olmadıkları çok tartışıldı. Soyut araştırmalar, fizikçilerin önüne bir takım yeni sorunlar koydu: bu tür özellikler sergileyen fiziksel düzenekleri keşfetmek gibi. 20.yy fiziğinde katedilen inanılmaz adımlarla, bu tür sorunlara çok yetkin ve ilgi çekici çözümler üretilmiştir, öyle ki kimileri bu çözümleri bir tür "en son ve eksiksiz yanıt" a yaklaşma olarak görüyor olabilirler.

Günümüzün zihin/beyin incelemeleri de aşağı yukarı aynı şekilde görülebilir. Zihin hakkında konuştuğumuzda, bir bakıma soyut bir düzeyde beynin fiziksel düzeneğinin henüz bilinmeyen özelliklerini konuşuyoruz demektir. Oksijenin değerlik ya da benzen halkası konusunda konuşanların, o güne kadar bilinmeyen fiziksel düzenek konusunda soyut bir düzeyde konuştuğuları gibi. Tıpkı kimyacıların keşfettikleri şeyin, temelde yatan düzeneklerin daha ileri düzeyde araştırılmasının yolunu açması gibi, günümüzde dilbilimci-ruhbilimcilerin araştırmaları da, beyin düzenekleri incelemelerinin ilerlemesinin koşullarını hazırlamıştır. Bu araştırmalar el yordamıyla, ne aradığını bilmeden, kavramadan yoksun ve soyut bir düzeyde ilerlemek zorundadır.

Dilbilimcinin yapılarının doğru olup olmadığını, ya da bu yapıların değiştirilmeleri gerekip gerekmediğini veya yerine yenilerinin ko-

* Ing. *valence*. Bir atom ya da atom kümesinin, hidrojen atomu ya da eşdeğeriyle birleşebilmesine göre ölçülen kimyasal bağ yapabilme sığası. —y.h.n.

nup konmamasını sorgulayabiliriz. Ne var ki, bu yapıların "gerçekliği" konusunda çok az anlamlı soru bulunmaktadır -daha doğrusu, onların "ruhsal gerçeklikleri" konusunda (bu terim yaygın, ancak bir o kadar da yanıltıcıdır). Kimyacının yapılarının "fiziksel gerçekliği" konusundaki sorulabilecek birtakım anlamlı soruların azlığı gibi (bu soruların yeteri kadar ayrıntılı olup olmadıklarını sorgulayabildiğimiz halde). Araştırmanın her aşamasında dünyanın niteliğini daha iyi kavramamız için kuramlar oluştururuz. Bunu, kuramsal çabaları aydınlatabilecek kanıt sunan dünyadaki bu görünlüğe dikkatlerimizi odaklayarak yaparız. Dil araştırmalarında soyut bir biçimde ilerleriz, zihinsel düzeyde, birimlerin bu soyut düzeyde nasıl yapılandıklarını, özelliklerinin ve onları yönlendiren ilkelerin beynin özellikleri açısından nasıl açıklanabileceğini inceleriz. Beyin bilimleri, beynin bu özelliklerini keşfetmeyi başarırca, biz o zaman dili sözcük, tümce, ad, eylem ve benzeri soyut dilbilimsel kavramlar açısından tartışmaya son vermeyeceğiz, nasıl ki günümüzde kimyacıların değerlik, element, benzen halkası ve benzeri kavramları kullanmaktan kaçınmadıkları gibi. Temel fiziksel varlıklarla ilişkileri konusundaki bilgimiz sayesinde artık güç kazanan bu kavramlar, açıklama yapmamız ve tahminde bulunmamız için uygun ve elverişli olmaya devam edebilirler. Ya da bunlara ilişkin daha ileri düzey araştırmalar, daha iyi açıklamalar bulmak için onların yerini başka soyut kavramlara bırakması gerektiğini de gösterebilirler.

Dikkat ederseniz, zihnin incelenmesi konusunda gizemli bir şey yoktur, eğer bunu beyin düzeneklerinin soyut özelliklerinin incelenişi olarak değerlendirirsek. Aslında bu haliyle çağdaş zihincilik*, ruhbilim ile dilbilimin fiziksel bilimler içinde eritilmesi için atılmış bir adımdır. Çoğunlukla sosyal bilimlerde ve felsefede,

* Ing. *mentalism*.

Marksist gelenek de dahil olmak üzere, yanlış anlaşıldığını düşündüğüm bu konuya daha sonra dönmek istiyorum.

Bu dört soruyu, daha ileri düzeyde araştırma yapmanın temel çerçevesi olarak görüyorum. Dördüncü soru konusunda söyleyecek bir şeyim yok; çünkü o konuda çok az şey biliniyor. Üçüncü soruyla da yalnızca kısmen ilgiliyim, üretimsel boyutuyla. Bu soru, doğası itibariyle farklıdır, buna daha sonra döneceğim, ne var ki kayda değer bir şey öneremeyeceğim. Ama birinci ve ikinci soruyla, üçüncü sorunun algılama boyutu konusunda söylenecek çok şey var. Bu konuda önemli gelişmeler oldu.

Birinci ve üçüncü soru, dile ilişkin bilginin ne olduğu ve nasıl kullanıldığına dair sorulardır; çoğunlukla da birbirlerine uydurulurlar. Bu nedenle sık sık şu görüş dile getirilir: Bir dili konuşmak ve konuşulanları anlamak, pratik bir yeteneğe sahip olmak demektir, bisiklete binmek ya da satranç oynamak gibi. Daha genel bir söyleyişle, bu yaklaşıma göre dil, bazı yetenek ve becerilere sahip olmak demektir. Beceri ve yeteneğin, alışkanlık ve eğilime indirgendiği ileri sürülür sıklıkla, böylece dil bir alışkanlıklar sistemi olur, ya da belli koşullarda belli davranışlar sistemi. Böylece dil kullanımının yaratıcı boyutu "örnekseme"ye^{*} indirgenir (sorunun ayırıcına varılıp varılamadığını bir tarafa bırakıyorum, bu son zamanlara değin çok az yapıldı, yaklaşık yüzyıllık bir gecikmeyle): Dili konuşanlar, yeni dilsel biçimleri, duyup anladıkları biçimlerden "örneksemeyle üretir" ve benzer yöntemlerle anlarlar bu anlayışa göre. Bu şekilde, karanlıklardaki esrarengiz^{**} bir şeyden, zihincilik endişesinden kurtulmuş oluyoruz, şeytan çıkarır gibi Kartezyen "makinedeki hayaleti" kovuyoruz. İşte böyle deniyor.

* Ing. *analogy*.

** Ing. *occult*.

Daha önce de değindiğim gibi, bu endişeler yersizdir ve kanımca geleneksel zihinciliği ciddi bir biçimde yanlış yorumlamaktan kaynaklanmaktadır. Bu soruna, son kısımda tekrar değineceğim. Ancak bilginin bir yetenek olduğu görüşünün de iler tutar bir yanı yoktur. Basit bir irdeleme bu düşünüşün doğru olmadığını gösterir.

İspanyolca'yı tam aynı düzeyde bilen iki kişiyi düşünelim: İkisinin de telaffuzları, sözcüklerin anlamları konusundaki bilgileri, tümce yapısını kavrayışları vd. tümüyle aynı. Yine de bu iki insan, dil kullanımı yetenekleri açısından birbirlerinden çok farklı olabilirler, farklıdırlar da. Bunlardan biri dili şiirsel kullanırken, öbürü klişelerle konuşan sıradan bir dil kullanıcısı olabilir. Aynı bilgiyi paylaşan iki kişi, özellikle farklı konuşma ortamlarında oldukça değişik şeyler söyleyebilirler. Bu nedenle bilgiyi yetenekle bir tutmak zordur, hele hele davranışla edinilen eğilimlerle.

Dahası, yetenek, bilgide bir değişiklik olmadan da gelişebilir. Birisi topluluk karşısında etkili konuşma ya da yazma kursuna katılarak bu konularda dil kullanma yeteneklerini geliştirebilir; ancak dile ilişkin yeni bilgiler edinmez. Sözcükler, yapılar, kurallar vd. konusunda aynı bilgiye sahiptir. Dil kullanma yeteneği gelişmiş, ancak dil konusunda yeni bilgiler edinmemiştir. Yetenek, benzer biçimde, bilgi kaybına yol açmaksızın bozulabilir ya da yok olabilir. Örneğin, İspanyolca'yı anadili olarak konuşan Juan'ın başından yaralanması sonucu sözyitimine uğradığını, konuşma ve konuşulanları anlama yeteneğini yitirdiğini varsayalım. Bu durumda Juan, İspanyolca bilgisini de mi yitirmiş oluyor? Pek sayılmaz, hasarın etkisi azalıp Juan'ın konuşma ve anlama yeteneğini yeniden kazanması durumunda bunu kendimiz keşfedebiliriz. Elbette ki, Juan Japonca değil, *İspanyolca* konuşma ve anlama yeteneğini yeni-

* Ing. *aphasia*.

den kazanır ve bunu eğitim veya deneyim ile yapmaz. Juan'ın ana dili, eğer Japonca olsaydı, İspanyolca yerine *Japonca* konuşma ve anlama yeteneğini yeniden kazanırdı, yine eğitimi ve deneyimi olmaksızın. İspanyolca anlama ve konuşma yeteneğini yitirdiğinde, İspanyolca'ya ilişkin bilgisini de yitirmiş olsaydı, bu yeteneğini yeniden kazanması bir mucize olurdu. Juan, bu durumda neden Japonca değil de İspanyolca konuşabiliyor? Juan, İspanyolca'ya ilişkin eğitim ve deneyimi olmaksızın, acaba bu yeteneği nasıl geliştirdi? Bu hiçbir çocuğun yapabileceği bir şey değildir. Şu kesin: Anlama ve konuşma yeteneği yitirildiğinde kimi şeyler korunmuş olmalı. Korunan şey yeteneği olmasa gerek, bu alanda yitime uğradığına göre. Korunan şey bilgi sistemidir, zihnin/beynin *bilişsel bir sistemi**. Bu bilgiye sahip olmakla, konuşma ve anlama yeteneği ya da birtakım eğilimler, alışkanlıklar ve beceriler sistemi bir olamaz, bu ortada. "Makinedeki hayaleti" bilgiyi, yetenek, davranış ve eğilimlere indirgeyerek kovamayız.

Bu şekilde düşünürsek bisiklete binmek, satranç oynamak vb. tür şeylerin yetenek ve eğilimler sistemine indirgenemeyeceğini görebiliriz. Varsayalım ki Juan, bisiklete binmeyi biliyordu; ama sonra bir beyin rahatsızlığından dolayı bu yeteneğini tümüyle yitirdi, ama diğer fiziksel yetkinliklerine birşey olmadı ve beyindeki hasar azaldıkça Juan yitirdiği yeteneklerini yeniden kazandı. Geçici yetenek kaybına rağmen, yaralanmadan etkilenmemiş olarak kalan bir şey vardır. Dokunulmamış ya da bozulmamış olarak kalan şey, bisiklete nasıl binileceğini içeren bilişsel sistemdir; yani burada yetenek, eğilim, alışkanlık ya da beceri söz konusu değildir.

Bu tür sonuçlardan kaçınmak için bilgi ile yeteneği özdeşleştiren düşünürler, beyin travmasından sonra İspanyolca konuşma ve an-

* Ing. a cognitive system

lama yeteneğini yitiren Juan'ın, bu yeteneğe aslında hâlâ sahip olmasına karşın uygulamayı unutmuş olduğu sonucuna varmak zorunda kalmışlardır.¹ Bu durumda yeteneğe ilişkin iki kavramımız oluyor: birisi korunan, ötekisi ise yitirilen yetenek. Ama bu iki kavram birbirinden çok farklıdır. Normal kullanımda yeteneğe denk olan bunlardan ikincisidir; birincisiyse yeni üretilmiş bir kavramdır ve bilginin tüm özelliklerini içerecek biçimde tasarlanmıştır. Bu tanımla bilginin yetenek olduğu söylenebilir tabii; ama bu yeni üretilmiş "yetenek" kavramı, normal anlamıyla oldukça ilgisizdir. Bu tür söz manevralarıyla hiçbir şeyin elde edilemeyeceği ortadadır. Aksine şu sonucu çıkarabiliriz: Bilgiyi yetenek (eğilim, beceri, vd.) açısından açıklamaya çalışmak, bu yaklaşımın baştan yanlış olduğunu gösterir. Bilginin günümüz felsefesindeki kavramsallaştırılma biçiminin isabetsiz yanlarından sadece bir tanesi bu bence.

Başka bazı konular da bizi aynı sonuca götürür. Juan, *el libro* sözünün, örneğin masaya değil, kitaba gönderme yaptığını bilir. Bu Juan açısından yeteneğinin iflası değildir. Çünkü *el libro*, güçsüz ya da kimi becerilerden yoksun diye Juan için masa kavramına gönderme yapıyor değildir. Bu Juan'ın sahip olduğu belli bir bilgi sisteminin özelliğidir. İspanyolca konuşmak ve anlamak bu bilgiye sahip olmak demektir.

Şimdi aynı noktaları öne çıkaran ve bizim Platon'un sorununu ve bu sorunun sorgulattığı şeyleri daha net anlamamızı sağlayacak, daha ilginç ve zor örneklerle dönelim. Aşağıdaki tümcelere bakalım:²

(1)

Juan arregla el carro.

"Juan fixes the car."

(Juan arabayı onarır.)

(2)

Juan afeitado a Pedro.

Juan shaves to Pedro.

(Juan tıraş eder ilgeç Pedro.)

"Juan shaves Pedro."

(Juan Pedro'yu tıraş eder.)

Bu tümceler, İspanyolca'nın kendisine özgü ve örneğin benzer bir dil olan İtalyanca'da olmayan bazı özelliklerini sergiler. Eylemin nesnesi (2)'de olduğu gibi canlı olduğunda, nesne (burada "Pedro"), İspanyolca'da *a* ilgecinden sonra gelmeli, oysa İtalyanca'da durum böyle değildir.

Şimdi de içinde *arreglar* (tamir etmek, onarmak) ve *afeitar* (tırış etmek) eylemlerinin bulunduğu başka bir İspanyolca yapıya bakalım, ettirgen yapılara:

(3)

Juan hizo [arreglar el carro].

Juan made [fix the car].

(Juan neden oldu [tamir et araba].)

"Juan had someone fix the car."

(Juan arabayı tamir ettirdi.)

(4)

Juan hizo [afeitar a Pedro].

Juan made [shave to Pedro].

(Juan neden oldu [tırış et ilgeç Pedro].)

"Juan had someone shave Pedro."

(Juan Pedro'yu tıraş ettirdi.)

İspanyolca ve İngilizce satırlardaki ayraçlar, *hacer* (yapmak, neden olmak) eyleminin *tümleci* olan tümceciksel öğeyi gösterir:

* İngilizce'de kullanılan belirtme sıfatı *the* sözcüğü, Türkçe'ye yapılan sözcük sözcük çevirilerde cümlelerin anlaşılmasına katkısı ve Türkçe karşılığı olmadığı için kullanılmamıştır. –y.h.n.

Bunun anlamı, ayrıç içindeki önermelerle söylenen belli bir olaya Juan'ın neden olduğudur, yani birisinin arabayı onardığı (3) ya da Pedro'yu traş ettiği (4). (4)'te canlı nesne Pedro, bir kez daha a ilgecini gerekli kılar.

Bu örneklerde tümleç tümcecığının öznesi ifade edilmemiştir, bu nedenle belirsiz birisi olarak anlamlandırılır. Ne var ki, özne açıkça belirtilebilir de:

(5)

Juan hizo [arreglar el carro a María].

Juan made [fix the car to Maria].

(Juan neden. oldu [tamir.et araba ilgeç Maria].)

"Juan had Maria fix the car."

(Juan Maria'ya arabayı tamir ettirdi.)

Burada İngilizce ile İspanyolca arasındaki bir ayrımı görürüz. İspanyolca'da tümleç yantümcecığının öznesi ilgeç öbeği olarak eklenmiştir (*a María*). Oysa aynı tümcenin İngilizce'sinde özne, normal bir tümcede olduğu gibi eylemden önce gelir; "Maria fixed the car"da olduğu gibi. Bu yapıda İspanyolca, kendisine çok yakın olan İtalyanca'daki gibi bir durum sergiler.

Şimdi *arreglar el carro* yerine *afeitara Pedro* sözünü kullanarak (5) benzeri bir yapı oluşturmaya çalıştığımızı varsayalım. Bu durumda şöyle bir örneğimiz olur:

(6)

Juan hizo [afeitar a Pedro a María].

Juan made [shave to Pedro to Maria].

(Juan neden. oldu [tırış.et ilgeç Pedro ilgeç Maria].)

"Juan had Maria shave Pedro."

(Juan Pedro'yu Maria'ya tıraş ettirdi.)

(6)'nın İtalyanca eşdeğer tümcesi iyi bir tümce olmasına karşın, İspanyolcası düzgün bir tümce değildir. Nedeni şu: İspanyolca ve benzeri dillerde iki *a-öbeği*'nin yinelenmesine izin verilmez.³ İtalyanca'da "tıraş etmek" eyleminin nesnesi *a* ilgeci gerektirmediği için (6)'daki örnek düzgün kabul edilebilir bir tümcedir.

Bu örneklerde, değişik düzeydeki genellemeleri sergileyen dil kuralları ile karşılaşırız. En genel düzeyde, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca'da bir tümcecici içe yerleştirerek ettirgen eylemin tümleci yapmak olasıdır. Bu aslında dilin genel bir özelliğidir; ama bu soyut yapıların dillerde nasıl gerçekleştiği farklılık gösterir. Daha alt düzeydeki genellemelerde İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca'dan ayrılır. İngilizce'de yantümcecğin öznesi normal özne konumundadır, İtalyanca ve İspanyolca'da ise *a-(ilgeç)öbeğine* dönüşür, ya da söylenmez. Bu ayrım, daha ileride göreceğimiz gibi, İngilizce-İspanyolca ile İtalyanca arasındaki derin ayrımlardan kaynaklanmaktadır. Şimdilik bu ayrımlara "yantümcecik özelliği" diyelim, ileride tekrar döneceğiz. İngilizce, yantümcecik özelliğini İspanyolca ve İtalyanca'dan farklı yorumlar. Bu ayrım, biraz önce sergilenen ettirgen yapıda da gösterildiği gibi değişik sonuçlara gider. Daha ayrıntılı bakarsak İspanyolca, İtalyanca'dan şu bakımdan ayrılır: Canlı bir nesneden önce *a* ilgeci gelmelidir. Ama ardarda sıralanmış *a-öbeklerini* engelleyen ilkeyi bu iki dil paylaşır. Bu ilkeler (6)'nın İspanyolca'da yapılamamasına yolaçan ilkelerdir.

Özetleyecek olursak, bazı genel ilkeler var, ettirgen ve benzeri yantümcecik yapılarını oluşturan ilkeler gibi, ya da *a-öbeklerinin* ardarda sıralanmalarını engelleyen ilkeler gibi. Bu ilkeler, anlamlandırmada kimi farklılıklara izin verir: yantümcecik özelliğinde olduğu gibi, dilleri birbirinden ayıran alt düzey kurallar gibi, örneğin İspanyolca'da canlı bir nesneden önce *a* ilgecini eklemeyi

gerektiren kural. Kuşkusuz bu düzeylerden başkaları da olabilir. Ama bu tür kuralların ve ilkelerin etkileşimi, dilbilgisel ifadenin biçim ve anlamlandırılmasını belirler.

Şimdi bu olguların tümünü, bir çocuğun İspanyolca öğrenmesi açısından yeniden değerlendirelim. Dikkat edilirse, verilen her örneğin Platon'un sorununa bir örnek olduğu görülür. Yapacağımız şey, bir çocuğun olgunlaşmış bir dil sisteminin kural ve ilkelerine nasıl hakim olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Sorun deneyci bir sorundur. İlke olarak bu tür bilginin kaynağı, çocuğun çevresinde ya da zihninde/beyninde biyolojik olarak belirlenmiş bir bölümde olabilir, hatta dil yetisi diyebileceğimiz bölümde. Bu etmenlerin etkileşimi, konuşma ve anlama sürecinde uygulamaya konulan bilgi sistemini sağlar. Bilginin çevresel etmenlere bağlı olduğu durumlarda, zihin/beyin, kısmen biyolojik olarak belirlenmiş kaynakların parçası olan düzenekler aracılığıyla, ilgili bilgiyi belirleme ve ayırt etmenin yöntemini sağlıyor olsa gerek. Bu düzenekler dil yetisine özgü olabilirler ya da daha genel "öğrenme düzenekleri" olabilirler. Bu durumda göz önünde bulundurmanız gereken üç etmen bulunmaktadır: genetik olarak belirlenmiş dil yetisi ilkeleri, genetik olarak belirlenmiş genel öğrenme düzeneği, ve konuşmanın bulunduğu bir toplulukta büyüyen çocuğun dilsel deneyimi. Sorun, bu etmenleri belirleme ve ayırt etmektedir. Bu etmenler arasında üçüncüsünün varlığından oldukça emin sayılırız (değişik dillerin varolmasından dolayı), birinci etmen konusunda da oldukça güçlü kanıtlarımız bulunmaktadır (dil yetisinin ilkeleri). Genel öğrenme düzeneğinin konumu ise sanıldığı gibi aksine hiç de açık değildir.

Biraz önce tartıştığımız örneklerle bağlantılı olarak birtakım spekülasyonlar yapabiliriz. Canlı nesneden önce *a*-ilgeci koyma kuralı gibi alt düzey bir kural, İspanyolca'ya özgüdür. Bu kural İspanyolca öğrenen bir çocuğun edinmesi gereken bir kuraldır. Bu

durumda dilsel çevrenin de bir rolü olmalı; ya dil yetisi ilkeleriyle ya da genel öğrenme düzeneğiyle etkileşimde bulunarak yapmalıdır bunu (bu tür genel düzenekler mevcutsa). Ancak İspanyolca konuşan çocuk (6)'daki tümcenin olamayacağını öğrenmek zorunda değildir. Bu olgu ardarda α -öbeğini engelleyen genel ilkelerden kaynaklanır. Bu ilke ise dil yetisinin bir ögesi olabilir, o zaman deneyimden bağımsız olarak vardır, ya da deneyim, doğuştan gelen dil yetisi ve genel öğrenme düzeneklerinin etkileşimiyle ortaya çıkabilir. Yantümcecik özelliğine gelince, en azından bazı yönlerinin dilsel çevrece belirlenmiş olması lazım; çünkü daha önce gördüğümüz gibi diller bu açıdan farklılık gösterir. Bunu ileride de kullanacağım bir terimle ifade etmekte fayda var: Yantümcecik özelliği *parametrik*dir. İlkenin genel biçimi sabittir; ama parametrenin farklı *değerler* almasına da açıktır. Parametrenin değeri deneyimle belirlenir. Değer, bir kez öğrenildiğinde genel dil ilkelerinden bir dizi olgu ortaya çıkar; yukarıda sergilenen görüngüler gibi.

Daha genel ilkelerden söz edecek olursak, yantümceciksel tümleçle karmaşık bir yapı oluşturabilmenin öğrenmekten kaynaklanmadığına dair spekülasyon yapabiliriz. Bu tür soyut yapılar, dillere özgü, sözlüksel ve daha başka özelliklere bağlı olarak yüzeysel farklılıklar göstermelerine karşın, dil yetisinin bir ilkesi olarak vardırlar.

Bu görüşler ışığında Platon'un sorununa dönecek olursak sorun, zihnin/beynin belli özellikleri ve dilsel çevrenin bazı niteliklerine dayanarak çözülür. Zihnin/beynin özellikleri, dil yetisinin birçok ilkesini içerir: yantümceciksel tümleçleri olan karmaşık yapıların kurulabilmesi, yantümcecik parametresi ve bu parametrenin açık olması, hatta belki de α -öbeklerinin ardarda gelmesinin engellenmesi gibi. Dilsel çevre, yantümcecik özelliği parametresinin değerini belirleyecek kadar zengin olmalıdır (ve İspanyolca'da canlılara işaret eden nesnelere α -öbeği gerektirdiğini belirleyecek

kadar). Bu süreçlerde genel öğrenme düzenekleri için içine girebilir de, girmeyebilir de. Bu etmenlerin etkileşimi, zihinde/beyinde dilin olgunlaşmış durumu olarak ifade bulan bilgi sistemini üretir. Bu bilgi sistemi, dilsel ifadelerin anlamlandırılabilmesini sağlar. Bunların arasında çocuğun dil öğrenirken daha önce hiç duymadığı şeyler de yer alır. Burada söylediklerim, genel sorunun özel bir takım öğelerine şöyle bir değiniyor kuşkusuz. Platon'un sorununu çözmek istiyorsak izlememiz gereken yol budur.

Şimdi işi biraz daha karmaşıklaştıran durumlara bakalım. (2)'de *a Pedro* yerine, *Juan'a* gönderme yapan dönüşlü bir öğe de kullanmış olabilirdik. İspanyolca, dönüşlülerde iki olasılığa izin verir: *se* ya da *si mismo*. Bunlardan yalnızca birincisine bakalım. *Pedro* yerine *se* koyarsak şu yapıyı elde ederiz:

(7)

Juan afeitado a se.

Juan shaves to himself.

(Juan tıraş.et ilgeç kendi.)

Ne var ki (7) düzgün bir tümce değildir. Buradaki *se* öğesi kendi başına duramayan, ancak bir eyleme eklenerek tümcede yer alabilen bir parçacıktır (teknik deyişle *takısal öğe*). İspanyolca'da bir kural var, bu kural *se*'yi *afeitado*'ın belirtili nesnesinin olağan yerinden alıp eyleme ekleyerek şimdiki konumunun gelecek biçimde kaydırır.⁴

(8)

Juan se afeitado.

Juan self-shaves.

(Juan kendi-tıraş.eder.)

* İspanyolca'da kullanılan dönüşlü fiillerdeki *se* kavramının Türkçe'deki karşılıklarından biri "kendi" sözcüğüdür; ancak bunun diğer kullanımlarla (ör. 'Bu benim kendi düşüncem' ya da 'Evi kendi yaptı'daki gibi) karıştırılmaması gerekir. —y.h.n.

"Juan shaves himself."

(Juan kendini tıraş eder.)

Öyleyse (2)'ye denk düşen dönüşlü biçim (8)'dir. Benzer olgular, dönüşlü adillar dahil olmak üzere adil parçacıkları olan İtalyanca ve diğer diller için de geçerlidir.

Şimdi ettirgen ve dönüşlü yapıları birleştirelim, örneğin (4)'teki *Pedro* yerine *se* parçacığını koyalım:

(9)

Juan hizo [afeitar a se].

Juan made [shave to self].

(Juan neden. oldu [tıraş.et ilgeç kendi].)

Se parçacık olduğu için tek başına bir işlevi olamaz, yerinden kayarak bir eyleme eklenmelidir. Burada kuramsal olarak iki olasılık var: parçacık, *afeitarse* eylemine eklenerek (10a)'yı, ya da *hizo* eylemine eklenerek (10b)'yi verebilir. Son durumda parçacık (8)'deki gibi eylemden önce gelir:

(10)

a. Juan hizo [afeitarse].

Juan made [shave-self].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi].)

b. Juan se hizo [afeitar].

Juan self-made [shave].

(Juan kendi-neden. oldu [tıraş.et].)

"Juan had someone shave him (Juan)."

(Juan kendini tıraş ettirdi.)

İspanyolca'nın tüm lehçelerinde bu tümcelerden ikincisi (10b) normal kullanımdır (akraba olduğu İtalyanca gibi dillerde de olduğu gibi). Birincinin, (10a)'nın, durumu ise karışıktır. Bu yapı, Latin

Amerika İspanyolcası'nda ve İber yarımadasındaki çoğu İspanyolca konuşurları için kabul edilemez görünüyor. Mamafih, yarımada İspanyolcası'nın bazı biçimlerinde kabul edilebiliyor. Yani dilin genel olmayan bir özelliği daha var karşımızda, belli dillere özgü bir nitelik ve bu nedenle öğrenilmesi geren bir özellik. Bir parçacığın bir eyleme ekleyen kuralın iki değere izin veren bir parametresi vardır ve bu değer farkı (10a) ile (10b)'yi birbirinden ayırt eder, ya da daha büyük bir olasılıkla bu ayırım, sözü geçen dillerin kısmen öğrenilebilir olan diğer özelliklerinden kaynaklanır. (10b)'de *se*'nin Juan'a gönderme yaptığı açıktır. (10a)'da ise durum biraz daha karışık. Bu durumu şimdilik bir kenara bırakarak (10b)'de yoğunlaşmak istiyorum.

(10b)'de ettirgen eylemin yantümceciksel tümleci, (3) ve (4)'te olduğu gibi öznesizdir. Ama, daha önce de gördüğümüz gibi, tümlecinin öznesi *a*-öbeği olarak ortaya çıkabilir. Eğer tümlecinin öznesi, örneğin *los muchachos* ((erkek) çocuklar) ise, bu durumda (11)'i bekleriz:

(11)

Juan se hizo [afeitar a los muchachos].

Juan self-made [shave to the boys].

(Juan kendi-neden. oldu [tıraş.et ilgeç çocuklar].)

"Juan had the boys shave him (Juan)."

(Juan kendini çocuklara tıraş ettirdi.)

Bu durumda bir sorun çıkıyor karşımıza. (10b) iyi yapılandırılmış bir tümce olmasına rağmen, ona *a los muchachos*'un eklenmesi anlamlandırılması mümkün olmayan bir tümce çıkarmıştır ortaya: Juan'ın kendisini kimliği bilinmeyen birisine tıraş ettirdiği anlamına gelen (10b)'den yola çıkarak (11)'in, Juan'ın kendisini çocuklara tıraş ettirdiği anlamına gelen normal bir tümce olması gerekirdi.

Her nedense burada örnekseme işlemiyor. Bu durumda (11)'in neden düzgün kabul edilebilir bir tümce olmadığını açıklarken art arda *a*-öbeği olmaması ilkesine başvuramayız; çünkü yinelenmiş *a*-öbeği yok ortada. Başka bir ilke var işin içinde. Aslında İtalyanca'da da (11)'in dengi tümceler kabul edilmemektedir, yine bu ilkenin bir sonucu olarak.

O halde, ettirgen ve dönüşlü yapıya *a los muchachos* öbeği eklendiğinde, yapının kabullenilebilirliğinin önemli ölçüde değiştiğini görürüz ve örnekseme yöntemi çalışmaz olur. Bu yapının başlangıcına *a quién* öbeğini eklediğimizde de aynı sonuçla karşılaşırız. Bu öbek (10b)'ye eklendiğinde (12) elde edilir (soru öbeği *a quién* nedeniyle sözdiziminde değişiklikler olur).

(12)

A quién se hizo Juan [afeitar]?

To whom self-made Juan [shave]?

(ilgeç kim kendi-neden. oldu Juan [tırış.et]?)

Bu tümce, tıpkı (11) gibi, kabul edilir bir İspanyolca ya da İtalyanca değildir. Benzerlerinden bekleyeceğimiz "Kime Juan [kendini (Juan'ı) tıraş et]tirdi" anlamına gelmez. *A quien* öbeği yapıyı değiştirir ve örnekseme işe yaramaz olur.

Bu örnekler, Platon'un sorununun daha da belirginleşmiş ve önemli hale gelmiş bir biçimine işaret etmektedir: İspanyolca veya İtalyanca öğrenen bir çocuk bu olguları nereden bilebilir? Bu örnekler, bir kez daha, bilgiyi yetenekle açıklama girişiminin ya da dil kullanımının örneksemelerle açıklanmasının ne kadar umutsuz çabalar olduğunu gösterir.

Yukarıda gözden geçirdiğimiz olgular, İspanyolca konuşanların bilgilerinin bir bölümünü oluşturur. Bu durumda şu soru günde-

me geliyor: İspanyolca konuşanlar bu olguları nereden biliyorlar? Kuşkusuz, bu bilgi belli bir eğitim ya da öğretilme sonucunda kazanılmamıştır; normal dil edinimi sürecinde böyle şeyler yer almaz. Ne de çocuk yanlışlıkla (11) ve (12)'yi (10b) ve (5)'ten "örnekseyerek" söylemekte veya anlamlandırmaktadır (o zaman anne-baba veya öğretmenlerce düzeltilecek yanlışlar olurlardı bunlar). İnsanların bu deneyim sürecinden geçtiği kuşku götürür, ayrıca bu olguları bilen herkesin bunu yapmadığı da (yani böyle bir süreçten geçmediği) açıktır. Dahası, elde edilen bilgi ne olursa olsun kesinlikle bir tür yetenek ya da beceri olarak görülemez. Nasıl ki İspanyolca konuşanların *el libro*'nun masaya gönderme yaptığını düşünerek yanlışları eğitim ve pratik yaparak üstesinden gelebilecekleri kimi yetenek ve beceri eksikliğinden kaynaklanmıyorsa, aynı şekilde (*a*-öbeği öznesi olan bir yantümceciğin bulunduğu) *Juan se hizo afeitar a los muchachos* tümcesini ya da *A quién se hizo Juan afeitar* tümcesini "örneksemeyle" *Juan se hizo afeitar* tümcesine dayanarak anlamlandırma konusundaki yanlışları yetenek ve beceri eksikliğinden kaynaklanıyor olamaz. Bunun yerine, İspanyolca konuşanların zihinlerinde/beyinlerinde oluşmuş bilgi sistemi bu tümceleri anlamlandıramamaktadır.

Belki zorla, düzgün kabul edilmeyen kimi tümceleri anlamlandırması istenen İspanyolca konuşan birisi, bunu büyük bir olasılıkla *Juan se hizo afeitar* tümcesiyle özdeşlik kurarak yapabilir. Bu, gerçek bir örnekseme kullanımı olabilir; yine de normal dil kullanımını böyle bir şey değildir.

Şimdi de (10a)'nın, *se* parçacığının *afeitar* eylemine iliştiirildiği biçimine tekrar dönelim:

(10a)

Juan hizo [afeitarse].

Juan made [shave-self].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi].)

Bu yapının kabul edilebildiği İspanyolca lehçelerinde *se*, biraz da zorlamayla *afeitarse*'in söylenmemiş öznesine gönderme yapıyormuşçasına, belirlenmemiş *x* kişisi olarak anlaşılabilir, böylece tümce *Juan x'e kendini (yani x'i) tıraş ettirdi* olarak anlaşılabilir. Şimdi (10a)'ya *por el barbero* öbeğini ekleyelim:

(13)

Juan hizo [afeitarse por el barbero].

Juan made [shave-self by the barber].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi ilgeç berber].)

"Juan had the barber shave him (Juan)."

(Juan kendisini berbere tıraş ettirdi.)

Buradaki *se* Juan'a gönderme yapar. Bu durumda tümce, Juan berberin onu (Juan'ı) tıraş etmesine neden oldu, anlamını kazanır. (13) ve onun seçeneği (14) arasında bir seçim yapmak durumunda, (14)'ün genelgeçer kullanım olduğu görülür:

(14)

Juan se hizo [afeitar por el barbero].

Juan self-made [shave by the barber].

(Juan kendi-neden. oldu [tıraş.et ilgeç berber].)

"Juan had the barber shave him (Juan)."

(Juan kendini berbere tıraş ettirdi.)

Özetleyecek olursak, gözönünde bulundurduğumuz tüm lehçelerde, dönüşlü yapının ettirgenlik durumlarında, *se*'nin *Juan*'a gönderme yaptığı (15a)-(15c) örneklerini ve kimliği belli olmayan biri-

sine gönderme yaptığı (15d) örneğini görürüz ((15c) ve (15d)'de lehçelere göre değişebiliyor):

(15)

a. Juan se hizo [afeitar por el barbero].

Juan self-made [shave by the barber].

(Juan kendi-neden. oldu [tıraş.et ilgeç berber].)

"Juan had the barber shave him."

(Juan kendini berbere tıraş ettirdi.)

b. Juan se hizo [afeitar].

Juan self-made [shave].

(Juan kendi-neden. oldu [tıraş.et].)

"Juan had someone shave him."

(Juan kendini birisine tıraş ettirdi.)

c. Juan hizo [afeitarse por el barbero].

Juan made [shave-self by the barber].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi ilgeç berber].)

"Juan had the barber shave him (Juan)."

(Juan kendini berbere tıraş ettirdi.)

d. Juan hizo [afeitarse].

Juan made [shave-self].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi].)

"Juan had someone shave (that is, shave himself, not Juan)."

(Juan birisine kendi kendisini tıraş ettirdi (yani Juan'ı değil).)

Varsayalım (10a)'ya *a los muchachos*'u ekledik. Bu durumda da şöyle bir tümce elde etmiş oluruz:

(16)

Juan hizo [afetarse a los muchachos].

Juan made [shave-self to the boys].

(Juan neden. oldu [tıraş.et-kendi ilgeç çocuklar].)

"Juan had the boys shave (themselves)."

(Juan çocuklara kendilerini tıraş ettirdi.)

Bu yapıyı düzgün kabul edenler için (16)'nın anlamı açıktır. Juan, her bir gencin kendi kendisini tıraş etmesini sağlamıştır, Juan'ı değil. Yani (16)'da *se* Juan'a değil çocuklara gönderme yapar, bu örnek (13)'e benzetilerek anlamlandırılırdı *se*'nin Juan'a gönderme yapması gerekirdi:

(13)

Juan hizo [afeitarse por el barbero].

Şimdi (10a)'ya *a quién*'i eklediğimizi düşünelim. Bu durumda şu tümceyi elde ederiz:

(17)

A quien hizo Juan [afeitarse]?

To whom made Juan [shave-self]?

(İlgeç kim neden oldu Juan [tıraş.et-kendi]?)

"Who did Juan have shave (himself, not Juan)?"

(Juan kimin kendini tıraş etmesine neden oldu (kendi kendisini, Juan'ı değil)?)

Bu örnekte de, (16)'da olduğu gibi *se*, (13)'ten örneksemeyle Juan'a gönderme yapmaz: (17) Juan'ın, Juan'ı tıraş etmesini sağlayan kişi kimdir sorusunu sormaz, Juan'ın kendi (kendisi)ni tıraş etmesini sağladığı kişinin kim olduğunu sorar. Yanıt *a Pedro* olabilir, o zaman Juan Pedro'nun Pedro'yu tıraş etmesini sağlamıştır, Juan'ı değil.

İspanyolca'nın bu lehçelerini (ki bunlar farklı, ama yine de çok benzeşen diller) konuşan kişiler bu olguları hiçbir yönlendirme ya da deneyim sahibi olmadan da biliyorlar. Lehçelerin farklı olabildiği oranda, doğuştan gelen sabit biyolojik özelliklerde deneyimle

çözülen bir serbestiye izin var demek ki. Aynı şey dillerin çeşitliliği konusunda da geçerli olmalıdır. Ama özelliklerin çoğu deneyimden bağımsız olarak sabitlenmiştir. Yani örneksime, gereksiz bir kavram gibi görünüyor. Bu kavramın, işlemsel ilke ve süreçlerin ne olduğuna ilişkin bilgisizliğin ifadesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İleride karmaşık işlemsel ilkelere yeniden döneceğim. Şimdilik, böyle durumlarda ciddi ve oldukça gizemli sorunlarla karşılaşılabilceğinin ayırında olmak yeterli kanımca. İspanyolca konuşan insanlar zengin bir bilgi sistemine sahiptirler, karmaşık ve merak uyandırıcı sonuçları olan bir bilgi sistemine. Bu, eğitim ve deneyimin çok ötesinde bir sistemdir.

Bir kez daha şimdiye dek söylediklerimizi toparlayacak olursak, burada oldukça basit ve kısa tümcelerle örneklediğimiz gibi, zihinde/beyinde bir bilgi sistemi gelişir ve Platon'un sorununu gündeme getirir. Sorun, bu durumuyla yeteri kadar zordur, daha karmaşık örnekleri düşündüğümüzde çok daha zorlaşacaktır. Ayrıca bilginin beceri, birikim ya da alışkanlıklarla açıklanamaz bir yeti olduğunu gördük. Dilin kullanımına ilişkin Descartes'ın sorununun ve benzerlerinin, belirsiz bir kavram olan "örneksimeyle" açıklanamayacağını da görüyoruz.

Bir kez daha vurgularsam, İspanyolca konuşanlar burada sözü edilen olguları herhangi bir eğitimden geçmeden bilirler. Çocuklara bu konuya ilişkin eğitim verilmez. Çocuklar bu konuya ilişkin deneyim kazanmazlar, bu durumlarda yaptıkları yanlışlar da düzeltilmez. Örneğin, *Juan se hizo afeitara a los muchachos* ya da *A quién se hizo Juan afeitara?* tümcelerini, *Juan se hizo afeitara* tümcesinin örneksimesi olarak anlamlandırmaya kalkıp, sonradan bu tümceye *a los muchachos* ya da *a quién* eklendiğinde elde edilen tümcenin iyi kurulmuş bir tümce olmadığını büyükelrinden ya da öğretmenlerinden öğrenmezler. Bu tür örnekler, ne

dilbilgisi kitaplarında ne de yabancılar için yazılmış İspanyolca kitaplarında tartışılır. *A los muchachos* ya da *a quién* deyişlerini içeren tümceleri, daha önce duymadıkları için bunların çocuklar tarafından kabul edilmediklerini varsayamayız. Normal bir söylem, sürekli yeni sözcelerden oluşur, aslında insanların belli bir tümceyi daha önce duyup duymadıkları konusunda en ufak bir fikirleri yoktur. Eminim çok az okur, şu anda okudukları tümceyle daha önce karşılaşmıştır. Bir tümce daha önce rastlantısal olarak görülmüş ya da duyulmuş olsa bile bu anımsanamaz. Bu durumda, İspanyolca öğrenen bir çocuğun *a los muchachos* ya da *a quién*'li tümceleri daha basit olan tümcelerden örneksemeyle anlamlandırması için bir neden yoktur.

Burada sözü edilen olgular, İspanyolca'yla karşı karşıya gelen çocuğun zihninde/beyninde gelişen bilginin bir parçasıdır. Bunlar bilinir; çünkü insan zihni böyle çalışıyor. Bu dilsel ifadelerin özellikleri, insanın dil yetisini oluşturan zihinsel işlemlerin ilkelerini yansıtır. Olguların böyle olmaları için başka bir neden yoktur.

Platon'un sorununun göstergesi olan bu örnekler basittir; ancak dil yapısının en karmaşık ve zengin alanından çıkarılmışlardır: tümcenin biçiminin ve anlamlandırılmasının belirlenmesinde rol alan yapılar ve ilkeler. Ancak başka yerlerde de sorunlar çıkar, bu sorunlar da daha az ciddi değildir.

Ses yapısını ele alalım. Burada da dile ilişkin bilgiyi edinmiş bir bireyin, deneyiminin ötesindeki olgular konusunda oldukça özel bir bilgisi vardır. Örneğin, söz dağarcığında var olmayan biçimlerden hangilerinin olası bir sözcük olup olmadığı konusunda bilgi sahibidir. *Strid* ve *bnid* örneklerine bakalım. İngilizce konuşanlar bu biçimlerin hiçbirini duymamışlardır; ancak *strid*'in İngilizce'de olası bir sözcük olduğunu bilirler, belki de onların hiç görmedikleri eg-

zotik bir meyve adıdır; ancak *bnid* sesletilebilmesine karşın İngilizce’de olası bir sözcük değildir. Buna karşılık Arapça konuşanlar *bnid*’in olası bir sözcük olduğunu, ancak *strid*’in olmadığını bilirler. İspanyolca konuşanlar da ne *bnid*’in ne de *strid*’in kendi dillerinde olası bir sözcük olmadığını bilirler. Bu olgu, dil öğrenen bireyin dil edinimi sürecinde oluşturacağı ses yapısının kurallarıyla açıklanabilir.

Ses yapısının kurallarının edinilmesi de insan dilinde olası ses sistemlerini yönlendiren değişmez ilkelere bağlıdır. Ses sistemlerini oluşturan etmenlerin bileşenleri, birleşme yöntemleri ve belli bağlamlarda gösterebilecekleri değişiklikler gibi. Bu ilkeler İngilizce, Arapça, İspanyolca ve diğer insan dillerinin ortak özellikleridir. Dillerden herhangi birisini konuşan kişi tarafından, bilinçli bir çaba gerektirmeden dil edinimi sırasında kullanılır. Bu ilkeler, zihnin/beynin bir bileşeni olan doğuştan gelen dil yetisinin bir parçasıdır. Bu dil yetisinin ilkeleri mantıksal açıdan gerekli değildir. Bunlara uymayacak sistemleri kolaylıkla oluşturabiliriz, ne var ki oluşturacağımız şey insan dili olmaz. Bu tür şeyler, belki de öğrenilebilir; ama zihnin dil yetisinin dışındaki diğer bölümleri tarafından. Bunları öğrenmek için zorlu bir kurs ya da eğitim gerekli olabilir, ya da bizim kimya veya fizik kurallarını keşfettiğimiz gibi keşfedilmelidirler veya bilinçli bilgiyi oluşturma ve olguları anlama girişimlerinde bulunan bilimciler gibi soruna yaklaştığımızda insan dilini etkileyen ilkeleri keşfettiğimiz gibi. Ama bunun yordamı, dil öğrenme sürecinde olduğu gibi değildir, bunu zihnimizde/beynimizde yeralan ilkeler sayesinde bilinçsizce ve iç gözleme dayanmaksızın yapamayız.

Olası sözcük bilgisinin "örneksemeyle" elde edildiğinin savunulduğunu varsayalım. Bu kavram açıklanmadan bu sav anlamsızdır. Eğer bu olguları açıklayacak kavramı "örnekseme" yönünde geliş-

tirmeye kalkışırsak, bu kavramın içine ses yapısının kural ve ilkelerini koyduğumuzu fark ederiz. Bu ve buna benzer durumlara uygulanacak genel bir "örnekseme" kavramı yoktur. Terim, oldukça yanlış anlaşılabilir şekilde kullanılarak, bilginin belirli alt sistemlerinin özelliklerine, hem de her durumda başka bir özelliğe gönderme yapılmaktadır.

Platon'un sorunu, dil yetisinin değişmez ilkelerini, insanların doğuştan gelen biyolojik özelliklerinin bir parçası olarak insan organizmasına dayandırarak çözümlenmelidir. Bu ilkeler, dil yetisi içinde zihnin çalışma biçimini yansıtır.

Küçük çocukların dil edinimindeki çarpıcı gerçeklerden biri de çocuğun, önündeki örneklerin (aile bireyleri, diğer çocuklar vd.) konuşmalarını ne kadar iyi taklit ettiğidir. Sessel ayrıntılara karşı hassasiyet, özel bir eğitimden geçmemiş yetişkinlerin algılayabilmelerinin çok ötesindedir. Bu durumda herhangi bir eğitimin sonucu olamazlar (bunun dışında dil edinimi, genellikle (bazı sıradışı istisnalar hariç) kendi halinde ilerler, örnekler ve öykünülen kişilerden bağımsız olarak). Çocuk kuşkusuz bilinçli olmaksızın ince ses ayrımlarını işitmekte ve ayırt etmektedir; ancak yetişkinlik çağında bu küçük ayrımları duyamayabilir.

Aynı sorunlar, sözcük ediniminde de önümüze çıkar, bunların çözümü de aynı doğrultuda olmalıdır: doğuştan gelen biyolojik yapıda yeralan dil yetisinde. Sözcük dağarcığı gelişiminin zirvesinde çocuk, sözcükleri şaşkıncu bir hızla öğrenir, günde belki bir düzineden fazla. Bir sözcüğü tam anlamıyla tanımlamaya çalışırsanız, bunun iç içe girmiş ve karmaşık özellikler içeren çok zor bir sorun olduğunu görürsünüz. Tek ya da çift dilli sözlüklerde verilen sıradan tanımlar, bir sözcüğün anlamını belirlemeye yaklaşamaz bile, ne de öyle yapmaları gerekir; çünkü sözlük yazarı şunu varsayabi-

lir: Sözlük kullanıcısı, zihin/beyindeki dil yetisinin içine yerleşmiş dilsel yeterliğe zaten sahiptir. Sözcük edinimindeki hız ve kesinlik şu çıkarımı kaçınılmaz kılıyor: Çocuk dil ile olan deneyiminden önce bir şekilde bu kavramlara sahiptir, ve temelde öğrendiği şey, kendi kavramsal düzeneğinin zaten parçası olan kavramlara ilişkin etiketlerdir. İşte bu nedenledir ki, çok net olmamalarına rağmen sözlüklerdeki tanımlar yeterli olabilir. Kaba hatlarıyla çizilen tanım yeterlidir; çünkü sözcük anlamının temel ilkeleri (her neyse) herhangi bir eğitim ya da deneyimden bağımsız olarak bilinir, hem dil öğrenenler tarafından, hem de sözlük kullananlar tarafından.

Sözcük anlamının bu ilkeleri oldukça örtülü ve şaşırtıcıdır. *Libro* gibi basit bir sözcüğü ele alalım. Eğitim ya da bu konuya ilişkin deneyim olmaksızın her İspanyolca konuşan kişi bu sözcüğün bir soyut bir de somut anlamı olduğunu bilir. Örneğin, (18)'de bu sözcük belli fiziksel bir nesneye gönderme yapan somut anlamında yorumlanır, (19)'da ise soyut anlamında yorumlanır. Çok daha geniş fiziksel gerçekleştirimi olabilecek (ama sonsuz değildir bu) soyut bir varlığa gönderme yapar.

(18)

El libro pesa dos kilos.

"The book weighs two kilos."

(Kitap iki kilo ağırlığındadır.)

(19)

Juan escribió un libro.

"Juan wrote a book."

(Juan bir kitap yazdı.)

Dahası aynı sözcük (20)'de olduğu gibi aynı anda her iki anlamıyla da kullanılabilir:

(20)

Juan escribió un libro de política, que pesa dos kilos.

"Juan wrote a book about politics that weighs two kilos."

(Juan politika konusunda iki kilo ağırlığında bir kitap yazdı.)

Burada *libro de política* öbeği, soyut anlamda temel tümcedeki *escribir* (yazmak) eyleminin nesnesi olarak kullanılmış; ama ortaç yantümceciğindeki *pesar* (ağırlığında olmak) eyleminin öznesi olarak somut anlamda kullanılmış. (21)'in anlamı aşağı yukarı iki tümcenin birleşmesinden çıkar.

(21)

Juan escribió un libro de política; el libro pesa dos kilos.

Juan wrote a book about politics; the book weighs two kilos.

(Juan politika konusunda bir kitap yazdı; kitabın ağırlığı iki kilodur.)

Temel tümcedeki *un libro de política*'nın soyut anlamı (22) gibi tümcelerde çok daha net bir biçimde ortaya çıkar.

(22)

Juan escribió un libro de política, que pesa dos kilos en tela y un kilo en rústica.

"Juan wrote a book about politics, which weighs two kilos in hardcover and one kilo in paperback."

(Juan politika konusunda ciltli iki kilo, ciltless bir kilo ağırlığında bir kitap yazdı.)

Burada *un libro de política*, değişik fiziksel karşılıkları olabilecek soyut bir birime gönderme yapar.

Bir sözcüğün iki anlamının olduğu yerlerde durum doğal olarak çok farklıdır. Örneğin gündelik İspanyolca'daki *gata* sözcüğünü alınız; bu sözcük dişi kedi ya da kriko anlamına gelir (bazı lehçe-

lerde *gato*). Ancak (23)'ün anlamı (21)'e benzeyen (24)'teki gibi değildir.

(23)

Juan tiene una gata que puede levantar el carro.

"Juan has a cat/jack that can lift the car."

(Juan'ın arabayı kaldırabilecek bir kedisi/krikosu var.)

(24)

Juan tiene una gata; la gata puede levantar el carro.

"Juan has a cat/jack; the cat/jack can lift the car."

(Juan'ın bir kedisi/krikosu var; kedi/kriko arabayı kaldırabilir.)

(23)'te temel tümcedeki sözcük ile onun ortaç yantümceciğinin içinde söylenmemiş kopyası arasındaki ilişki, (24)'ün anlamını vermez, aynı ilişkinin (20) ve (22) için yeterli olmasına karşın.

Aynı konuda İngilizce'ye de bakalım. Örneğin, *book* (kitap) sözcüğü (18-20)'de belirtilen özellikleri taşır; ama *trunk* sözcüğü (fil hortumu, ya da sandık) bu özellikleri taşımaz. (25a), (25b)'nin anlamını taşımaz ve biz (26)'daki *elephant's trunk* sözünden file ait olan sandığa gönderme yapıldığını anlarız.

(25)

a. The elephant has a trunk, which is packed full of clothes.

(Filin giysilerle dolu olan bir sandığı var.)

b. The elephant has a trunk (long snout); the trunk (luggage container) is packed full of clothes.

(Filin hortumu var; sandık giysilerle dolu.)

(26)

I gazed at the elephant's trunk, which was packed full of clothes.

(Filin giysilerle dolu sandığına uzun uzun baktım.)

Bu görüngüler bu dili konuşan herkes için aşikârdır. Herhangi bir deneyim olmadan bilinirler ve Bunların İngilizce ya da İspanyolca'yı ikinci dil olarak öğrenen kişilere öğretilmesi gerekmez. Neyin söz konusu olduğunu ve ilgili ilkelerin nasıl uygulandığını en ince ayrıntısına kadar anlatmak kolay bir iş değildir, aslında birkaç özensiz ve gelişigüzel çaba dışında da böyle bir şeye girişilmemiştir. Belli ki olgular deneyimden önce, doğuştan gelen biyolojik yetiler temelinde biliniyor ve bu bilgiler sözcüklerin anlamını incelikle belirlemekte kullanılıyor. Ama mantıksal olarak ille de gerekli değil bu süreç. Olası bir dil değişik bir biçimde işleyebilir; ama bu bir insan dili olmaz, insanlar tarafından zorlukla öğrenilebilir, o da eğer öğrenilebilirse.

Aynı şey, en basit kavramlar için de geçerlidir; örneğin adlandırılabilir şeyler için. Bu aslında oldukça karmaşık olan hatta yakından incelendiğinde insan erki^{*} gibi zorlu ve incelikli bir kavrama giden bir konudur. Aynı biçimde birey kavramı da (ki çocukların ulaşabileceği ilk kavramlardan biridir) son derece karmaşıktır ve yüzyıllarca derine inen felsefi araştırmaların konusu olmuştur. Kuşkusuz bunların hiçbiri deneyim aracılığı ile öğrenilmemiştir. Düşünmeden ve ayırdında olmadan sahip olduğumuz ve kullandığımız kavramların sınırlarını keşfetmek için örnekler uydurmamız gerekiyor aslında, bu hiç de basit bir iş değil.

İnsan dilindeki sözcüklerle ilişkilendirilebilecek ya da etiketlenecek ve deneyimden bağımsız varolan kavramlar sıradan bir listeden ibaret değildir. Dilin ses sistemi gibi, tekrar tekrar kullanılan belirli temel kavramlar ve birleşme ilkeleriyle sistemsel yapıların içinde yer alırlar. Örneğin eylem, eyleyen, amaç, niyet ve diğerleri, dil ve düşünce kavramlarına karmaşık bir biçimde girer. *Segu-*

* Ing. human agency.

ir (izlemek) ve *perseguir* (kovalamak) sözcüklerini alalım. İkincisi niyeti içerir. Birisini kovalamak, onu izlemek değildir yalnızca; birisi bir başkasının izini sürmeden de onu kovalayabilir. Ayrıca birisi bir başkasını kovalamadan da onun gittiği yolu tıpatıp izleyebilir (rastlantısal olarak, örneğin). Birisini kovalamak onu genel anlamıyla belli bir niyet ile izlemektir. Niyet onun gittiği yoldan gitmek ve belki de yakalamaktır. Benzer bir biçimde *persuadir* de (ikna etmek), nedensellik kavramı kadar niyet ve karar verme kavramını da içerir. John'u okula gitmeye ikna etmek, onun okula gitmeye niyetlenmesine ya da karar vermesine neden olmaktır. John hiçbir zaman okula gitmeye niyet etmez ya da karar vermezse, bu durumda ne kadar uğraşsam da onu okula gitmeye ikna etmiş olmam. Aslında durum görüldüğünden hayli karmaşıktır. John'u okula gitmesi için zorlayabilir ya da tehdit edebilirim, bu durumda onu okula gitmeye gerçek anlamda ikna etmiş sayılmam. İkna etmek gönül rızası içerir. Bir polis şefinin, John'u itiraf etmesi için işkence tehdidi ile ikna ettiğini söylersem, "ikna etmeyi" alaycı bir biçimde kullanmış olurum. Hiç İspanyolca bilmeyen birisi *persuadir* sözcüğünün bu özelliklerini bilir. Temelde aynı şey çocuğun İngilizce, İspanyolca ya da öteki insan dillerini öğrenme süreci için de geçerlidir. Çocuk, *persuadir* biçiminin daha önce var olan bir kavramı karşıladığını belirleyecek kadar bilgi sahibidir; ama bu kavramın kesin sınırlarını ve karmaşıklığını dille yüzleşmeden keşfetmiş olması gerekmez.

Çocuk dille yüzleşme sürecine, fiziksel nesne, insan niyeti, istenç, nedensellik, amaç gibi kavramları sezgisel olarak anlayarak girer. Bunlar düşünce ve dil için bir çerçeve oluştururlar ve tüm dünya dillerinin ortak özellikleridir. Ama İngilizce ve İspanyolca gibi kültürel arka planları benzer diller bile, bu kavramları ifadede farklılık gösterir. Birisini konuşan, ötekisini öğrenmeye çalıştığında

bu olguyu çabucak keşfeder. Örneğin, İspanyolca'daki *persuadir* (ikna etmek) sözcüğünün İngilizce karşılığı *persuade*'dir. Bu sözcüğün anlamlarından biri, İngilizce'de *intend*'le (niyet etmek) ifade edilen kavramdan türetilmiş bir ettirgendir. İngilizce'de *intend* tek bir sözcüktür; ancak İspanyolca'da *tener intención* öbeği ile ifade edilir. Yine de, içinde kendilerine yer buldukları kavramsal çerçeve, insanların ortak bir özelliğidir, dillerin sözcükleri farklı olsa bile. Bu çerçevenin, deneyim ve değişik kültürel bağlamlarla ne kadar değiştirilebileceği tartışılabilir; ancak sözcüklerin edininin, zengin ve değişmez kavramsal sistemce yönlendirildiği tartışma götürmez ve bu, deneyimden önce vardır. Aynı şey, bilimcinin yalnızca kısmi bilgi ve kanıtla edindiği doğal bilimlerin teknik kavramları için de geçerlidir. Bu kavramların büyük bir bölümü, açık ifadeler kullanılsa da olduğu gibi benimsenir (ileri düzeydeki matematiksel bilimler hariç).

Bu değerlendirmelerden çıkarabileceğimiz sonuçlardan biri de şudur: Bazı önermelerin herhangi bir deneyimden bağımsız olarak doğru oldukları bilinir. Bunlar deneyici olgu değildir, anlamın doğruluklarıdır. Hiçbir şey bilmeden şunu bildiğimi söyleyebilirim: John'u okula gitmeye ikna ettiyseniz, o bir noktada okula gitmeye niyet etmiş ya da gitmeye karar vermiştir; niyet etmediyse ya da karar vermediyse, siz onu ikna etmemişsinizdir. John'u bir şey yapmaya ikna etmenin onun bir şey yapmaya niyet etmesini sağlamak ya da karar vermesine neden olmak demek olduğu, zorunlu olarak doğrudur. Bu zorunlu olarak doğru olan şey, herhangi bir olgudan bağımsız olarak doğrudur, teknik deyimle "analitik bir doğrudur." Öte yandan, *John okula gitti* önermesinin doğru olup olmadığını bilmek belli olguları bilmemizi gerektirir.

Çağdaş Anglo-Amerikan felsefesinin oldukça etkili ve yaygın olarak benimsenen sonuçlarından birisi şöyledir: Analitik doğrular

ile olgusal doğrular arasında kesin bir ayrım yoktur; daha önceki çalışmalarda analitik doğrular olarak nitelendirilen önermeler, derinlerde olan inançların ifadeleridir bu iddiaya göre. Bu sonuç oldukça yanlış görünüyor. Dünya konusunda benim keşfedebileceğim olgular içinde bir tanesi yoktur ki beni şu konuda ikna etsin: John'u okula gitmeye ikna ettiniz; ama o hiç gitmedi ya da böyle bir karar vermedi. Ayrıca John niyetlenmedi ya da karar vermedi ise, sizin onu ikna edemediğinize dair çıkarımla, uzaktan yakından ilgili deneysel olarak edinilmiş bir gerçeklik de yoktur. *Persuadir* (ikna etmek) ve *tener intencion* (niyet etmek) ya da *decidir* (karar vermek) arasındaki ilişki, deneyden bağımsız kavramsal bir ilişkidir. Ama bu tür bağlantıları olan kavramlar için dilin hangi sözleri kullandığını belirlemek deneyim gerektirir. Bu konular üzerine yapılan felsefi tartışmalar yanıltıcı olmuştur; çünkü felsefe çok basit örneklerle uğraşmıştır. *Kovalamak* ve *ikna etmek* gibi ilişkiyi yapıları zengin sözcüklerle değil. "Kediler hayvandır." saptamasında, anlamın doğruluğu mu, yoksa olgunun doğruluğu mu sözkonusudur, diye çok tartışma vardır (örneğin, biz kedilerin gerçekte Marslılar tarafından yönetilen robotlar olduklarını keşfedersek, "Kediler hayvandır." tümcesi yanlış mı olacak, yoksa şimdiye değin kedi dediklerimiz gerçekte kedi değil midir?). Böylesi durumlarda sağlıklı bir sonuca ulaşmak kolay değil; ancak diğer durumlarda tartışma daha basit.

Dahası deneyci* araştırma, bir ifadenin anlam doğruluğu mu yoksa olgu doğruluğu mu içerdiğini anlamamıza yardımcı olabilir, örneğin dil edinimi ve diller arasındaki değişikliklerin incelenmesi gibi. Yani anlamın doğruluğu ile olgu doğruluğu arasındaki ayrım, deneyci bir konudur, yalnızca fikir yürütme ile ya da "bu böyledir" şeklinde belirlenmemeli. Sorun, etraflı bir biçimde yeniden dü-

* Ing. *empirical*.

şünmeyi gerektirmektedir; çünkü son yıllardaki varsayımlar, en iyi ihtimalle kuşku götürür cinstendir.

Öyle görünüyor ki çocuk, dili edinmeye halihazırda varolan zengin kavramsal bir çerçeve ile, ses yapısı ile ve karmaşık sözcelerin yapısına ilişkin zengin bir varsayım sistemi ile başlar. Bilgimizin bir bölümünü oluşturan bu sistemler Hume'in deyişiyle "doğanın özgün elinden" çıkmadır. İnsanın doğuştan gelen biyolojik donanımının bir bölümünü oluştururlar. Bu alan, deneyim aracılığı ile uyandırılacak ve çocuğun insanlar ve maddi dünya ile etkileşimi sürecinde netleşip zenginleşecektir. Platon'un sorununa bu bağlamda yaklaşabiliriz. Onun yaklaşımından çok farklı olmayan, ama "daha önce de vardı yanlışından arındırılmış" olarak. Son konuşmamda bu sonuçlardan kaynaklanan sorular gündeme geldikçe konuyu yeniden irdeleyeceğim.

Notlar

- 1 Bu görüşün en son ayrıntılı açıklaması için bakınız: Anthony Kenny, *The Legacy of Wittgenstein* [Wittgenstein'in Mirası], Oxford, 1984. Bu konuda benim görüşümü de eleştiren Kenny'nin düşüncelerini içeren daha ayrıntılı bilgi için benim Teorema'da çıkacak olan "Language and Problems of Knowledge" [Bilgi Sorunları ve Dil] (Madrid) adlı makaleme bakınız. [Chomsky, Noam (1997) "Language and Problems of Knowledge," *Teorema*, XVI (2). s. 5-33. Bu makale orjinal kitap yayına hazırlandığında henüz basılmamış. —y.h.n.]
- 2 Bu kitaptaki örnekler, sözcük sözcük İspanyolca-İngilizce çevirileri ile verilmiştir. Örnek (1)'de olduğu gibi iki dilin sözcükleri sözdizimi açısından birbirinin aynısı olmadıkça, birebir çeviri çift tırnak içinde verilmiştir.
- 3 Aslında konu oldukça karmaşıktır. Eğer *a*-öbeklerinden birisi gerçek bir ilgeç öbeği ise, *Juan tiró a su amigo al agua* ("Juan arkadaşını suya attı.") tümcesinde olduğu gibi, o zaman bu yapı kullanılabilir. Ancak *a*'nın her iki kullanımdaki varlığı anlam açısından boş olup sadece sözdizimi açısından tümceye eklenmişse o zaman bu yapı kullanılamaz. Bu ve benzeri karmaşıklıkları atlıyorum.
- 4 *Se* dönüştü adlı üçüncü kişiyi belirtir, ancak cinsiyet ve sayı belirtmez; yani "himsel" (kendi, eril) ve "hersel" (kendi, dişil) veya "kendileri" sözcüklerine denk düşer. Ben bunu "self" diye çeviriyorum, ama "3-self" (kendi, üçüncü kişi) daha uygun olurdu.

2. ÇAĞDAŞ DİLBİLİMİN ARAŞTIRMA PROGRAMI

Dünkü konuşmamda dil biliminin temel sorunlarını tartıştım. Bu araştırmanın temel sorununu şöyle düşünebiliriz: İnsan zihni/beyni etkileşimde bulunan değişik bileşenlerden oluşan karmaşık bir sistemdir. Bu bileşenlerin birine dil yetisi diyoruz. Bu sistem, insanlara özgüdür ve türün bütün bireylerinin ortak bir özelliği olma durumundadır. Dil yetisi, veriler yoluyla özgün bir dili belirler: İspanyolca, İngilizce vd. Bu dil, sunulan veriyi çok aşan bir dizi potansiyel görüngüyü belirler. Şematik olarak şöyle bir tablo elde ederiz.

(i)

veri → dil yetisi → dil → yapısı olan anlatımlar

Doğuştan gelen dil yetisine sahip çocuğu, İspanyolca konuşulan bir çevreye yerleştirdiğimizi varsayalım. Dil yetisi bu çevrede olup biten olaylardan ilgili olanlarını seçer; kendi içsel yapısınca belirlenmiş bir yöntemle bu verileri kullanarak çocuğun İspanyolca'yı, daha kesin söylemek gerekirse, içinde büyüdüğü İspanyolca türünü kurmasını sağlar. Bu dil zihne yerleşir. Süreç tamamlandığında dil, dil yetisinin olgunluk durumuna tekabül ediyordur. Kişi artık bu dili konuşuyor ve söylenenleri anlıyordur.

Böylece dil, kişinin edindiği birçok bilgi sisteminden biri olarak, kişinin bilişsel sisteminde yerini alır. Dil, zihnin/beynin doğasınca belirlenen özellikleri olan zengin ve karmaşık bir sistemdir. Bu dil, çok geniş bir potansiyel görüngüler kümesi belirler; dilsel anlatımlara,

deneyimle sağlanabileceğin çok ötesinde bir yapı atfeder. Örneğin dil İspanyolca'ysa, çocuğun edinmiş olduğu bilişsel sistem *strid*'in bu dilde olası bir sözcük olmadığını belirler; aynı şey Arapça için de geçerlidir; ancak İngilizce için değil. Benzer bir biçimde *el libro* öbeğinin soyut, somut ya da her iki anlamda aynı anda kullanılabilceğini belirler. *Persuadir* sözcüğü ile *tener intención* öbekleri arasındaki anlam bağlantısını belirler. *Juan se hizo afeitarse* tümcesinin anlamlı, kurallara göre oluşturulmuş ve özel anlamı olan bir tümce olduğunu, çeşitli örnekseme yollarının aksine bu tümcenin sonuna *a los muchachos* öbeğini, ya da başlangıcına *a quién* öbeğini eklediğimizde böyle bir tümce olmaktan çıktığını da belirler. Bu örnekler, dil edinmiş kişinin ya da onun üyesi olduğu dilsel topluluğun deneyiminin ötesindeki sonsuz sayıda olası görüngüler için geçerlidir.

"Dil" deyimini, *birey* düzeyindeki bir görüngü, bireyin zihninde/ beyinde gösterimi olan bir sistem olarak kullandığımı belirtmeliyim. Yeterince ayrıntılı bir araştırma yapabilseydik, bu anlamda dilleri tıpatıp örtüşen kimsenin olmadığını, hatta aynı toplumsal çevrede büyümüş, tek yumurta ikizlerinde bile böyle bir şeyin olmadığını görürdük. İki kişi, ancak dillerinin benzerlikleri oranında iletişimde bulunabilirler.

Gündelik kullanımda "dil" dediğimizde ise aklımızda o dil topluluğunun ortak malı olan bir tür *toplumsal* görüngü vardır. Ama ne tür bir topluluk? Bu soruya çok net bir yanıt yok. Çince tek bir dildir deriz; ama İspanyolca, Katalanca, Portekizce, İtalyanca ve öteki Latince kökenli dillere değişik dillerdir deriz. Ancak Çince'nin lehçeleri diye görülen diller de Latin dilleri kadar çeşitlidir. Hollandaca ve Almanca'yı ayrı diller olarak görürüz; ancak Hollanda sınırına yakın yerlerde konuşulan Almanca lehçeler, Hollandaca konuşanlarca anlaşılır, ama daha uzak bölgelerde oturan Almanca konuşurlarca anlaşılmayabilir. Gündelik söylemde kullanıldığı şekilde "dil" terimi,

belirsiz sosyo-politik ve kuralcı^{*} etmenleri içerir. Terimin gerçekten ne anlamda kullanıldığı konusunda tutarlı bir saptamada bulunmamız zordur. Bu, dilin gündelik kullanımı için bir sorun oluşturmaz, yalnızca bu terimin kullanımının sıradan şartlarda yeteri kadar açık olmasını gerektirir. Ancak dil konusunda ciddi bir araştırma yapabilmek için tıpkı fizik biliminin, kavramların belirsiz ve sıradan kullanımlarından ayrı olarak "enerji", "kuvvet", "iş" gibi terimlere teknik anlamlar yüklemesi gibi, bizim de kavramsal netliğe gereksinimimiz var. Kavramları arıtmalıyız, geliştirmeliyiz, değiştirmeliyiz ya da gündelik dilde kullanılan kavramların yerine onları koymalıyız. Dil incelemesini sosyo-politik bağlamda yapmak mümkündür ve bunu yapmaya değer. Ne var ki, bu araştırmalar bizim dar anlamda dilin özelliklerini ve ilkelerini kavradığımız oranda ilerleyebilir. Bu çalışmalarda daha ziyade zihinlerinde/beyinlerinde dil sistemi olan bireylerin, sadece dilbilimsel anlamda tanımlanmamış toplumsal etkileşimlerinin nasıl farklılık gösterdiği üzerinde durulmuş olur.

Dil yetisinin yalnızca insanlara özgü bir varlık olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Öteki canlıların kendi iletişim sistemleri var; ancak bunlar insan dilinden temelde farklı olduğu gibi insan dili salt bir iletişim sisteminin ötesinde bir de şeydir. Dil düşüncenin ifadesinde, kişilerarası ilişkilerde, iletişim dışı amaçlarla, oyun oynamada ve daha bir yığın insana özgü amaç için kullanılır. Geçmiş yıllarda kimi canlılara (örneğin, şempanze ve goril) insan dilinin öğretilmesi için çok çaba harcandı. Ancak şimdi bu çabaların başarısızlığa uğradığı iyi bilinmektedir, ki bu gerçek de bu konuyu düşünmüş hiçbir kimseyi şaşırtmamaktadır. Dil yetisi, ona sahip olan türlere çok büyük avantaj sağlar. Kimi türlerin bu yetkinliğe sahip oldukları, ancak insanlarca eğitilinceye dek kullanmayı düşünmediklerini varsaymak pek olası değildir. Tıpkı şuna benzer bu: Uzak bir adada bir

* Ing. normative

kuş türü vardır, bu kuşlar pekâlâ uçabilme yetisine sahiptirler; ancak insanlar tarafından bu yetileri konusunda eğitim alıncaya dek uçmayı hiç düşünmemişlerdir. Mantıksal bir olanaksızlık olmamasına karşın, bu biyolojik bir mucize olurdu. Bunun olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur. Tersine (ve beklenebileceği gibi) kanıtlar, dil yetisinin, aslında zeki bir hayvan olan maymunların bile yetkinliklerinin ötesinde olduğunu gösteriyor. Tıpkı evinin yolunu bulma ve uçuşa içgüdüüne sahip güvercinlerin yetkinliklerinin insanların bu konudaki yetkinliklerinden çok üstün olması gibi.

Dil yetisi bildiğimiz kadarıyla sadece insanlara özgü olmakla kalmaz, aynı zamanda türün ortak bir özelliğidir. Dil yetisinde ırksal farklılıkların olduğunu düşündürecek hiçbir neden yoktur. Dil edinimini ve kullanımını etkileyecek genetik farklılıklar varsa bile, onları şimdiki bilgilerimizle bulmamız imkânsızdır, başka yetileri de etkileyen bozukluklar dışında. Dil yetisi insanlarda çok ciddi patolojik durumlarda ve yoksunlukta bile işlevini sürdürür. Down sendromlu çocuklar (mongoloidler), diğer zihni yeteneklerde çok gelişme göstermeseler de yavaş yavaş ve sınırlı bir biçimde dil edinirler. Görmeyen çocukların dil yetileri bir deneyimden yoksun olmalarına karşın normal gelişir. Hatta onlar "gözünü dikerek bakmak", "uzun uzun bakmak", "izlemek" gibi görsel ifadeleri aynı gören insanlar gibi kullanırlar. Erken çocukluk dönemlerinde (hatta bir iki sözcük söyleyebildikleri 2 yaşından da önce) sağır ve kör olmalarına rağmen, normal bir dilin en ince ayrıntılarını ve karmaşık yapılarını dikkate değer bir olgunluk düzeyinde edinen insanlar vardır. Dille bağlantı kuracak verileri oldukça sınırlıdır bu insanların; ellerini konuşan kişilerin yüzlerine dokundururlar (mamafih dili bu biçimde öğrenmeyi başarmış olan insanların hiçbirisinin doğuştan kör veya sağır olmaması önemli bir noktadır). Bu örnekler, sınırlı sayıda verinin, zihindeki/beyindeki dil yetisinin zengin ve karma-

şık bir dili ortaya çıkarması için yeterli olduğunu göstermektedir. Aynen bu tür bir veri yoksunluğu yaşamamış insanlarda gelişen zengin ve karmaşık dil gibi. Hatta, dile ilişkin hiçbir deneyimi olmayan çocukların normal bir dil sistemi yarattıklarına ilişkin örnekler de var; görsel imgelerle karşılaşmamış, ama kendilerine özgü işaret dili geliştirmiş sağır çocuklar. Geliştirdikleri işaret dili, konuşma dilinin bütün özelliklerini taşır; farkı kullandığı görsel ortamdır.

Bunlar son birkaç yılda üzerinde durulmuş son derece etkileyici konular. Genel sonuç, benim halihazırda tartıştığım görüşü destekler görünüyor: Dil yetisi insanlara özgü bir yetidir. Tüm insanlarda varolan ve başkalarında olmayan, benzersiz, basit girdilerle zengin ve karmaşık dilleri ortaya çıkartabilen bir yeti. Bu şekilde gelişen dil, bizim ortak biyolojik doğamız doğrultusunda belirlenmiştir, düşünce ve kavrayışa derin bir biçimde nüfuz eder ve doğamızın temel bir bölümünü oluşturur.

Bu soruları daha ileri bir düzeyde irdelemek için, (ı)'de özetlenen dil ediniminin şematik betimlemesine tekrar bakalım. Bizim araştırmamızın amacı, edinilen dillerin doğasını ve özelliklerini belirlemektir. Bu kazanımın nasıl olduğu sorusunu sorarak Platon'un sorununa geri dönebiliriz. Yanıt, (ı)'de anlatılan dil yetisinin özelliklerinde yatar; çocuk için varolan veriyi dile dönüştüren ve zihin/beynin parçası yapan sistemde. Buradan da dil kullanımı, dil edinimi ve dilin anlamlandırılmasına ilişkin fiziksel düzeneğin incelendiği sorulara yönelebiliriz.

Şimdiye değin karşılaşılan sorunları açıklayan birtakım örnekleri tartıştım. Konuşmam ilerledikçe bu sorunların olası yanıtlarına döneceğim. Önce bu araştırmada karşılaştığımız sorunları daha derinlemesine irdeleyelim. Basitten karmaşık durumlara doğru ilerledikçe öneri ve çözümler gittikçe daha karmaşıklaşacak, izlemek biraz daha özen ve dikkat gerektirecektir. Yüzyıllarca bü-

yük spekülasyonların, hararetli tartışmaların ve iddialı savların konusu olmuş dil, düşünce ve bilgiyi ilgilendiren genel konuları makul bir şekilde incelemek için bunun zorunlu olduğuna inanıyorum. Dahası, yapılan tartışmaların dilin gelişmesi ve kullanımı konusunun yanlış algılanmasından kaynaklandığına inanıyorum. Soruna ilişkin gerçekler, bu tartışmaların çoğunun yanlış yönlendirildiğini ve ciddi bir biçimde yanlış algılandığını gösterir. Konu ilerledikçe bu yargıyı desteklemeye çalışacağım. Bu düşüncem doğruysa, o zaman başlangıç döneminde olan bu alanda yol katetmek gibi entelektüel açıdan zorlayıcı bir uğraşa girmek zahmette değerlidir, hatta bu konulara hakkını verebilmek için zorunludur.

Mars'tan gelmiş bir bilim insanının dünyamızı ziyaret ettiğini düşünelim, adı da, örneğin John M. olsun. John'un, fizik ve diğer doğal bilimleri bildiğini; ancak insan dili konusunda hiçbir bilgisinin olmadığını varsayalım. Sonra bu garip biyolojik görüngüyle karşılaşılıyor ve bilimsel yöntemler kullanarak, yani akılcı araştırma yöntemlerini kullanarak, dili anlamının yollarını arıyor olsun. İspanyolca konuşan kişileri izlediğini ya da onlar üzerinde deney yaptığını düşünelim. John'un, onların (2)'deki gibi tümceler ürettiklerini ve bu tümceleri (3)'te olduğu gibi daha karmaşık yapılarla birleştirdiklerini keşfettiğini düşünelim.

(2)

a. El hombre está en la casa.

The man is in the house.

(Adam *koşaç* ilgeç ev.)

"The man is at home."²

(Adam evde.)

* Koşaç: Tümceciklerde özne ile yüklemi birleştiren, Türkçe'de çoğu durumda gizli olan ya da *i-* (ör. Hasta idi), *ol-* (ör. Evde olan eşyalar) ya da *-tır* ekiyle (ör. Dünya yuvarlaktır) ifade edilen kavram. İngilizce ya da İspanyolca'da *koşaç* ayrı bir sözcük olarak belirir. -y.h.n.

b. El hombre está contento.

"The man is happy."

(Adam mutlu.)

(3)

El hombre, que está contento está, en la casa.

The man, who is happy, is in the house.

(Adam ki *koşaç* mutlu *koşaç ilgeç ev*)

"The man, who is happy, is at home."

(Mutlu olan adam evde.)

Bunlar yerine göre doğru ya da yanlış olabilecek *bildirme* tümceleridir.

Şimdi John'un, İspanyolca konuşanların eylemi tümcenin başlangıcına kaydırarak* (2)'ye karşılık gelen *soru tümceleri* yaptıklarını keşfettiğini düşünelim:

(4)

a. Está el hombre en la casa?

Is the man in the house?

(*koşaç adam ilgeç ev?*)

"Is the man at home?"

(Adam evde mi?)

b. Está el hombre contento?

"Is the man happy?"

(Adam mutlu mu?)

John M. Şimdi, (3)'e karşılık gelecek soru tümcesinin nasıl oluşturulacağını sorgular. Bu normal, bilimsel bir soru. Belli ki İspanyolca konuşanların, bildirme tümcelerine karşılık gelen soru tümce-

* Ing. *movement* ve *move* kavramları Türkçe dilbilim literatüründe "tırmanma" olarak kullanılmaktadır. Ancak burada dilbilimsel bir terim olarak kullanılmadığı için yerine göre "kaydırmak", "getirmek", "yerleştirmek" sözcüklerini kullandık. —y.h.n.

lerini oluşturmak için bazı kuralları var. Bu kurallar, onların zihinlerindeki/beyinlerindeki dilin kurallarıdır. Marslı bilimcinin bu kural hakkında birtakım kanıtları var, (2) ve (4) örnekleri gibi. Onun işi, kuralın ne olduğu konusunda bir önsav (hipotez) oluşturmak ve daha karmaşık örneklerle bakarak denemek, (3)'te olduğu gibi.

En açık ve ilk akla gelen varsayım, kuralın şöyle işlediğidir: tümcedeki ilk *estáyı* (ya da ona eşdeğer eylemleri) bul ve başa taşı. Buna K kuralı diyelim. K kuralını (2)'ye uyguladığında gözlemlerine uygun olan (4)'ü elde eder.

Bu önsavı daha karmaşık olan (3)'e uygulamak istediğimizde tümceyi baştan itibaren tararız ve tümcedeki ilk *estáyı* rastladığımızda onu başa taşıyıp (5)'i elde ederiz.

(5)

Está el hombre, que contento, está en la casa?

"Is the man, who happy, is at home?"

(*koşaç* adam, ki mutlu, *koşaç ilgeç* ev?)*

Ancak bu örnek, İngilizce'de olduğu gibi İspanyolca'da da çorba gibi. (3)'e denk düşen soru biçimi (5) değil, (6)'dır.

(6)

Está el hombre, que está contento, en la casa?

"Is the man, who is happy, at home?"

(*koşaç* adam, ki *koşaç* mutlu, *ilgeç* ev?)

(Mutlu adam evde mi?)

Önsavının başarısızlığa uğradığını görünce Marslı bilimci, şimdi K kuralının yerine yeni savlar oluşturacaktır. Şimdiye kadar öğrendiklerinden hemen akla gelen kural, en sondaki *estáyı* almak

* Orijinal metinde İngilizce karşılığı verilmeyen bu cümlenin Türkçesi "Adam mı mutludur evdedir mi?" olabilir. -y.h.n.

ve başa koymaktır. Bu tümcelerde doğru sonuç vermekle birlikte, çok çabuk keşfedeceği gibi bu kural da yanlıştır. Araştırmalarını biraz daha ilerlettiğinde, John M. tümcenin sözcüklerine doğrusal^{*} gönderme yapan hiçbir kuralın işlemediğini görecektir. Kuralın doğru biçimi şöyledir: *Temel tümcenin ana eylemini bulunuz (está vb. sözcükler) ve başa kaydırınız.* Bu kurala da S-K (soru biçimini oluşturma) kuralı diyelim.

Zihindeki olgular, bizim için tümüyle açık ve anlaşılır olmalarına karşın, bu şaşırtıcı bir keşiftir. Basit şeylere şaşırmayı öğrenmek önemlidir. Örneğin, cisimler yukarı doğru değil aşağı doğru düşerler ve bu düşüş belli bir ivmeyle gerçekleşir; eğer bir cisim arkadan itilirse, düz bir yüzeyde daire değil doğru biçiminde hareket eder. Bilimin başlangıcı, sıradan şeylerin çok ciddi soruları barındırdığının ayırına varmaktır: Onlar niçin oldukları gibidirler, neden başka türlü değildirler? Örneğimizdeki Marslı bilimci John M. ciddi bir bilimciyse, bulup açığa çıkardığı sonuçlara şaşıracaktır. Gerçek kural S-K, John'un terketmek zorunda kaldığı diğer kurallardan hesaplama açısından çok daha karmaşıktır. Daha yalın olan bu kuralları uygulayabilmek için, sözcüklerin ardı ardına sıralanmış olduğunu belirleyebilmek yeterlidir; ama S-K'yı uygulayabilmek için, eylemin tümce içinde diğer öbeklerin arasında belli bir yapısal konumunun olduğunu karmaşık bir hesaplama ile bulmak gerekir. Bu, hiç de sıradan bir hesaplama değildir. Bu durumda şöyle bir soruyla karşılaşırız: İspanyolca (ve İngilizce) konuşanlar, niye sözcüklerin doğrusal dizilişine bakan basit kurallar yerine hesaplama açısından daha karmaşık olan S-K kuralını yeğlerler? İşte burada Platon'un sorununun basit, ama çarpıcı bir örneğiyle karşı karşıyayız.

* Ing. linear

İspanyolca ile ilgili elindeki verileri topladıktan sonra John M., Platon'un sorununa bakar: İspanyolca konuşanlar doğrusal basit bir kural yerine, hesaplama açısından çok daha karmaşık olan S-K kuralını kullanmak zorunda olduklarını nasıl biliyorlar? Bu kuralın öğretildiğini öne sürebilir John M. Belki de çocuklar tıpkı bilimcilerin yaptığı gibi ilerlerler dil öğrenme sürecinde. (2) ve (4) gibi tümceleri gözlemleyerek basit ve doğrusal K kuralını keşfederler ve bu kuralın geçerli olduğunu varsayabilirler. Sonra (3)'e karşılık gelen bir soru tümcesi oluşturmaya kalkıştıklarında, (5) ifadesini oluştururlar; ama anne-babaları tarafından "İspanyolca'da biz bunu böyle söylemiyoruz." diye uyarılırlar; "Bunun yerine (6)'yı söylemelisin." derler. Yeteri kadar eğitildikten sonra, belki de çocuklar bir şekilde S-K kuralını oluştururlar.

Marslı bilimci, kısa sürede bu spekülasyonların doğru olmadığını anlayacaktır. Çocuklar bu konularda hiç yanlış yapmazlar ve kimseden eğitim almazlar, düzeltilmezler. Aynı şekilde, yabancılar için yazılmış İspanyolca kitapları da okuyucuyu, doğrusal ve basit K kuralı yerine hesaplama açısından karmaşık olan S-K kuralını kullanmaları konusunda uyarmaz. Aslında yakın bir zamana kadar hiçbir dil incelemesi K kuralı yerine, S-K kuralının geçerli olduğunu açıkça fark etmemiştir bile. Bu olgunun ilginç olduğu düşünülmemiştir, tıpkı bilimin ilk evrelerinde bir taşın düşme hızının ilginç olduğunun düşünülmemesi gibi.

Tüm bunları bir kere keşfettikten sonra, Marslı bilimci John M. tek bir mantıklı sonuçla baş başa kalırdı: Zihnin/beynin doğuştan gelen bazı ilkeleri, (2) ve (4) verilerini göz önünde bulundurarak, S-K kuralını tek olasılık olarak belirler. Basit, doğrusal K değerlendirmeye bile alınmamıştır. John M., sonraki araştırmalarında özelde İspanyolca'nın ve genelde insan dilinin tüm kurallarının S-K kuralına benzediğini, doğrusal K kuralına hiç benzemediğini keşfede-

cektir. Dilin kuralları basit doğrusal sırayı göz önünde bulundurmazlar, onlar S-K gibi yapıya bağımlıdırlar. Kurallar, dilsel ifadelere atfedilen hiyerarşik yapılar üzerindeki çeşitli öbek biçimlerine bakarak işlem yaparlar. (2) ve (3) için hiyerarşi, (7)'de olduğu gibi öbeklerin ayraç içine alınmasıyla ifade edilebilir (bu örnekte sadece bazı öbekler gösterilmiştir) :

(7)

a. [El hombre] está en la casa.

[The man] is at home.

([Adam] evde.)

b. [El hombre] está contento.

[The man] is happy.

([Adam] mutlu.)

c. [El hombre [que está contento]] está en la casa.

[The man [who is happy]] is at home.

([Mutlu olan] adam evde.)

S-K kuralı, şimdi (7c)'deki "en belirgin" *está*'yı, temel tümcenin ayraç içinde olmayan *está* 'sını bulur ve bunu tümcenin başına getirerek (4) ve (6)'daki doğru biçimleri elde eder.

İspanyolca ya da herhangi bir insan dilini öğrenen çocuk, dil deneyimi edinmeden önce, kuralların yapıya bağımlı olduğunu bilir. Çocuklar önce basit ve doğrusal K kuralını göz önünde bulundurup sonradan onun yerine daha karmaşık olan S-K kuralını bulmazlar (bir bilimcinin yapacağı gibi). Deneyim ya da eğitime gerek olmaksızın yapıya bağımlı S-K kuralının tek olasılık olduğunu bilirler. Bu bilgi, çocuğun biyolojik bir özelliğidir, dil yetisi yapısının bir parçasıdır. Çocuğun deneyim dünyasıyla karşılaştığında, sahip olduğu zihinsel donanımının bir bölümünü oluşturur.

Çocuğun İspanyolca öğrenmesi ile bir bilimcinin dilin doğasına

ilişkin araştırması, kimi açılardan benzer olmalarına karşın, çok farklıdır. Bilimcinin keşfetmeye çalıştığı ilkeleri çocuk halihazırda biliyordur; sezgisel ve bilinçsiz olarak ve bilinçli bir iç gözleme kapalı bir şekilde. Bu nedenle çocuk S-K kuralını basitçe seçer, oysa bir bilimci zorlu bir araştırma ve düşünce süreciyle S-K kuralının İspanyolca'nın işlemsel bir kuralı olduğunu ve yapıya bağımlılık kuralının dil yetisi yapısının bir parçası olduğunu, bunun da Platon'un sorununa yanıt olabileceğini keşfetmelidir.

Araştırmayı yapan kişinin de insan olduğu, onun da sezgisel dil bilgisine sahip olduğu durumlarda, iş bazı açılardan daha zordur, bazı açılardan da daha kolay. Bilim insanları az önce sergilenen sorunun ayırdına vardıkları zaman, yanıt hemencecik akla gelir; çünkü konuya ilişkin yığınla veriyi çok kolayca oluşturabiliriz; zaten aslında bu tür verinin içinde yüzmekteyiz. Bu açıdan bilim insanlarının işi, nereye bakacağını, neyi araştıracağını bilmeyen Marslı bilimciden daha kolaydır. Marslı'nın durumu, fiziğin ilkelerini araştırdığı zaman nereye bakacağını bilmeyen dünyalı bilim insanı gibidir. Ancak sezgisel anlama, araştırmaya engel de oluşturabilir, ortada çözümlenmesi gereken bir sorunun olduğunu görmemizi engelleyebilir. Daha önce de belirttiğim gibi, son zamanlara kadar, biraz önceki basit olguların sorun oluşturduğunun ayırdına varılamamıştı.

Olguların şaşırtıcı olduğunu bir kez daha anımsamakta yarar var. Dillerin doğrusal kurallar yerine yapıya bağımlı kuralları kullanmaları gerektiğine dair hiçbir mantıksal neden yoktur. Diller, işlemsel olarak daha basit olan doğrusal kurallarla da oluşturulabilirler. Bu biçimde yapılandırılmış bir dilde (3)'e denk düşen soru tümcesi (6) değil (5)'tir. Bu dil, iletişim için, düşüncenin açığa vurulması için, ya da dilin öteki kullanımları için mükemmel kullanılabilir. Ne var ki, bir insan dili değildir ve olamaz. Çocukların, bu

basit dili öğrenirken zorlanmaları kaçınılmazdır; oysa daha karmaşık olan insan dillerini, insan diliyle ve onun kurallarıyla ilgili doğuştan bilgileri olduğu için yanlışsız ve yönlendirmesiz bir biçimde kolayca öğrenirler. Benzer bir biçimde, yetişkinler de biçimsel olarak çok daha basit olan bu dili kullanmayı zor bulabilirler; çünkü onlar da otomatik olarak işleyen, bilinçli olmayan dil yetisince sağlanan düzeneği kullanmak yerine, bilinçli işlemleri sürdürmek durumunda kalırlar. Yapıya bağımlılık ilkesi, bu tür basit örneklerle de sergilendiği gibi, insan dilinin çok önemli bir özelliğidir. Bu örnek, Platon'un sorusunun doğasını belirleyen ve soruna nasıl yaklaşılması gerektiğini gösteren temel bir örnektir.

Bu basit örnek üzerinde uzun süre durdum; çünkü bu örnek tipik olduğu kadar öğreticidir de. Dilin doğası hakkında bilinen varsayımların ve genelde zihinsel yetkinliklerin doğası konusundaki varsayımların oldukça yanlış olduğu gerçeğini sergiler. Uzun bir süredir, organizmaların belli genel bir entelektüel yetkinliklerinin olduğu varsayılıyor, örneğin tümevarım gibi, genel yetkinliklerini, her tür zihni etkinlikte, ayırım yapmaksızın kullandıkları düşünülüyor insanların. Bu görüşe göre, insanlar hayvanlardan bu yetkinlikleri çok daha kapsamlı uyguladıkları için farklıdırlar. Aynı yetkinlik genel sorun çözmede, bilimde, oyunlarda, dil öğreniminde ve daha bir yığın etkinlikte kullanılır deniyor. İnsanlar karşılaştıkları sorunları çözmek için "genel öğrenme düzeneklerini" kullanırlar ve onların düşünce ve bilgi sistemleri, genel tümevarım, alışkanlık edinme, örnekseme, ilişkilendirme ve benzeri şeylere göre biçimlenir deniyor.

Tartıştığımız basit örneklerin bile gösterdiği gibi, bütün bu varsayımlar ciddi şekilde yanlıştır. Belli ki dil yetisi, herhangi bir "genel öğrenme düzeneğinin" çok ötesinde olan, kendine özgü bazı ilkelere içinde bulunduran, zihnin/beynin özel yetilerinden sadece bir

tanesisidir. Aslında, "genel öğrenme düzenekleri"nin -eğer varsalar tabii- içinde yaşadığımız dünya konusundaki bilgi ve inanç sisteminin (yani bilişsel sistemimizin) oluşmasında temel rol oynadıkları kuşkuludur. Tartışmamız ilerledikçe aynı sonucu gösteren daha çok kanıt bulacağız. Hayvanlar üzerine yapılan çalışmalar da onların yetkinlikleri konusunda benzer sonuçlar vermiştir. Şu anda, özelliklerini biraz anladığımız hemen her konuda, konuyla ilgili bilgi ve inanç sisteminin ediniminde ve kullanımında oldukça özelleşmiş ve çoğu yerde yapısal olan bilginin işin içine girdiğini söyleyebiliriz. Bizim, şu anda anlayabildiğimiz konuların ötesinde görüş sahibi olmamız olanaksızdır; ama bu durum geleneksel kavramsallaştırma biçimlerinin bu alanlarda uygulanabilir olabileceklerini düşünmemizi gerektirmez, hele bu kavramların organizmaların genel özelliklerinden bazılarını, özellikle de insanın zihinsel dünyasını anlamakta ne kadar yetersiz kaldığını gördükten sonra.

Dikkat ederseniz, verilen örneklerdeki ayrıçlarla da kısmen gösterildiği gibi, dilin hiyerarşik bir yapısının olması şartıdır değildir. Doğadaki birçok sistemin, biyolojik sistemler ile bilişsel sistemler de dahil olmak üzere, şöyle ya da böyle bir hiyerarşik yapıya vardır. Dilin dışındaki alanlarda da yapıya bağımlı kurallarla karşılaşmak kuşkusuz olasıdır. Ama bunun konumuzla bir ilgisi yoktur. Hem K gibi doğrusal kurallar, hem de S-K gibi yapıya bağımlı kurallar insanın zihinsel süreçlerinde yer almaktadır. Burada sorulması gereken soru şudur: Nasıl olur da çocuk dil edinirken ve kullanırken hesaplama olarak çok daha karmaşık olan yapıya bağımlı kuralları hiç yanlış yapmadan seçer de, çok daha basit olan ve hemencecik ulaşabileceği doğrusal kuralları asla düşünmez? Bu insanın dil yetisinin bir özelliğidir, biyolojik organizmaların ya da zihinsel süreçlerin genel bir özelliği değildir.

Şimdi biraz daha karmaşık durumlara bakalım. Bizim Marslı bilimcinin İspanyolca araştırmalarını derinleştirdiğini, şimdi de adillerin nasıl kullanıldıklarını ve anlamlandırıldıklarını merak ettiğini düşünelim. İki biçimi olduğunu keşfeder adillerin: ayrı duran *él* ile, parçacık biçimindeki *lo* (Bu *lo* birinci bölümde sözünü ettiğim *se*'ye benzer, onun gibi eyleme bitişir.) Böylece (8a) ve (8b) gibi örneklerle karşılaşır, ilkinde *él*, *ama*'nın öznesidir, ikincisinde de *lo* eyleme bitişmiş biçimiyle dolaysız nesnesidir (birinci bölümde tartıştığım örneklerdeki *se* tarzında eyleme eklenmiş olarak kullanılır).

(8)

a. *Él ama a Juan.*

He loves to Juan.

(O sever *ilgeç* Juan.)

"He loves Juan."

(O Juan'ı sever.)

b. *Juan nos mandó [examinarlo].*

Juan us-asked [to-examine-him].

(Juan bizi-istedi [muayene.et-mek-onu].)

"Juan asked us to examine him".²

(Juan onu muayene etmemizi istedi.)

(8b)'de *nos* parçacığı da vardır, bu parçacık *mandar*'ın nesnesinin eylem sonrası durumundan kaydırılır ve eyleme eklenir; yani (8b), parçacık adilla ilgili iki olasılığı sergiler, *Juan hizo afeitarse* ve *Juan se hizo afeitarse* tümcelerinde daha önce gördüğümüz gibi.

Adillerin tipik olarak iki değişik kullanımları vardır. *Él* ya da *lo* gibi bir adil, kimliği söylemin bağlamınca belirlenen bir kişiye gönderme yapar; ya da adılın gönderimi ilişkili olduğu bir başka öbekçe belirlenir. Birinci durumda adılın *bağımsız*, ikinci durumda ise *bağımlı* olduğunu söyleyebiliriz. (8b)'de *nos* bağımsızdır; çünkü

tümce içinde onun bağlanacağı bir şey yoktur; ama *lo* Juan'dan dolayı ya bağımlı ya da bağımsız olarak anlaşılabilir, ikinci durumda da Juan'a gönderme yapar.

Bu olguları keşfettikten sonra Marslı bilimci, adılların anlamlandırılması konusunda şu doğal varsayımı oluşturur: (8b)'de sergilendiği gibi bir adil bağımlı ya da bağımsız olabilir. Bu varsayımla (8a)'ya baktığında *él*'in, söylem bağlamınca belirlenen örneğin Pedro diye birisine gönderme yapan bağımsız bir adil olduğunu, ya da Juan'a gönderme yapan ve böylece de tümcenin anlamını "*Juan se ama*" ('Juan (kendi) kendisini sever') yapan bağımlı bir adil olduğunu düşünebilir. Ancak bu tahmini yanlıştır. (8a)'da *él* bağımsız olmak zorundadır, gönderimi Juan'ın gönderimi ile belirlenmemiştir; ama çok çabuk keşfedebileceği gibi, başka tümcelerde *él* bağımlı olabilir. Yine daha karmaşık bir önsav gereksinimiyle karşı karşıyadır Marslı bilimci.

Dikkat ederseniz gene Platon'un sorunuyla karşı karşıyayız: Olgular deneyimden ve eğitimden bağımsız olarak bilinmektedir ve aynı zamanda şaşırtıcıdır; çünkü en basit önsav yanlıştır çıkar.

Bir sonraki doğal varsayım ise, ilkinden biraz daha karmaşık olan, önemli olanın sözcüklerin sırası olduğu varsayımdır. (8b) de *lo* Juan'ı izlediği için ona bağlanabilir, ama (8a)'da *él* Juan'dan önce gelir ve Juan'a bağlanamaz. Gene sürprizler çıkmıştır karşısına. (9)'daki örneklerle bakalım:

(9)

a. [Su amigo] llamó a Juan.

[His friend] called to Juan.

([Onun/kendi arkadaşı] telefon etti ilgeç Juan.)

"His friend called Juan."

(Arkadaşı Juan'a telefon etti.)

- b. [El hombre [que lo escribió]] destruyó el libro.
 [The man [that it-wrote]] destroyed the book.
 ((Adam [ki onu-yazdı]) imha.etti kitabı.)
 "The man who wrote it destroyed the book."
 (Yazan adam kitabı imha etti.)

Buradaki ayraçlar, tümcenin öznesinin sınırlarını gösterir; (9b)'deki ek ayraçlar ise özne içindeki ortaç tümcecığının sınırlarını belirler.

Bu tümcelerde *su* adlı *Juan*'dan önce gelir, *lo* da *el libro*'dan önce. Bu durumda, gözönünde bulduğumuz önsava göre, adılar *Juan* veya *el libro* tarafından bağlanamazlar, bağımsız olmalıdırlar. (9a)'daki *Juan*'dan başka bir şeye gönderme yapmalı, (9b)'deki de imha edilen kitaptan başka bir şeye gönderme yapmalı. Ama bu sonuç doğru değildir; adılar *Juan* ve *el libro* tarafından bağlanabilirler. Aynı şey İngilizce adılar için de geçerlidir. Böylece önsav çürütülür ve Marslı bilimci gene daha karmaşık önsavlar aramak durumunda kalır.

Aslında, Marslı bilimcinin bu önsavin başarısızlığına çok şaşırması gerek; çünkü gene doğrusal sıraya dayanıyordu bu. Bilimci daha önceki deneyimlerine dayanarak, insan dilinde bu basit özelliklerden kuşkulanmış olmalı, bunun yerine dilin daha karmaşık olan yapıya bağımlılık ilkesini kullandığını keşfetmiş olmalıydı. Bundan yola çıkarak benzer bir şekilde yapıya bağımlılığı adılarda da arayabilir öğrendikleri sayesinde. Şimdi de aşağıdaki görüşe bir göz atalım.

Adılın *alanını*, adılın kendisinin de içinde bulunduğu en küçük öbek biçiminde tanımlayalım. (8)'e baktığımızda (8a)'da *él*'in alanı bütün tümcedir, (8b)'de de *lo*'nun alanı *mandó* eyleminin ayraç içindeki tümleç tümcecığıdır; tıpkı önceki bölümde tartıştığı-

mız ettirgen *hacer* eylemi gibi. Ama *mandar* eylemi tümceciksel bir tümleş de alabilir ad öbeği tümleci de, *nos* parçacığında olduğu gibi (8b):

(8)

a. Él ama a Juan.

"He loves Juan."

(O Juan'ı sever.)

b. Juan nos mandó [examinarlo].

Juan us-asked [to-examine-him].

(Juan bize-sordu [muayene.etmek-onu])

"Juan asked us to examine him."

(Juan onu muayene etmemizi istedi.)

İngilizce karşılıklarında da "istemek" (*ask*) eylemi iki tümleş alır, bunlardan biri ad öbeği "bize" (*us*), diğeri de tümceciksel olan tümleş "onu muayene etmek" (*examine him*).

Daha karmaşık olan (9) örneğine dönersek, (9a)'da *su*'nun alanı *su amigo*'dur, *lo*'nun alanının da içe yerleştirilmiş ortaç yan-tümceciği *que lo escribió*'dan daha büyük olmadığı kesindir (hatta daha da küçüktür, birazdan göreceğiz).

(9)

a. [Su amigo] llamó a Juan.

"[His friend] called Juan."

([Arkadaş] Juan'a telefon etti.)

b. [El hombre [que lo escribió]] destruyó el libro.

"[The man [who wrote it]] destroyed the book."

([Kitabı yazan] adam) onu imha etti.)

Şimdi aşağıdaki ilkeye bakalım:

(10) Bir adıl kendi alanında bağımsız olmalıdır.

* Bu cümle aslında ([Onu yazan] adam) kitabı imha etti.) olarak çevrilmeli ancak Türkçe'de "Onu" bağımsız olduğu ve kitaba bağlanamadığı için bu şekilde çevirdik. —y.h.n.

(8)'e baktığımızda bu ilkenin *el*'in bağımsız olması gerektiğini, ancak *lo*'nun *Juan*'a bağımlı olabileceğini öngördüğünü görürüz; çünkü *Juan lo*'nun alanı dışındadır. (9)'da ise *su Juan* tarafından, *lo* da *el libro* tarafından bağlanabilir; çünkü bu ikisi bağımlı bile olsalar kendi alanlarında bağımsızdır. Böylece tüm durumlar (İspanyolca'da olduğu gibi İngilizce'de de) (10)'daki yapıya bağımlı ilke ile açıklanabilir.

Genelde insan dilleri için geçerli olduğunu düşünebileceğimiz (10)'daki ilke, dilbilim kuramının bir bölümünü oluşturan *bağlama kuramı*'na aittir. Bu kuram, gönderme ve bağımlık gibi anlam-bilimsel konularda ad öbekleri arasındaki ilişkilerle, örneğin bir adıl ile onun öncülü* arasındaki ilişkilerle ilgilenir (örneğin 8'deki *lo* ve *Juan* arasındaki ilişki gibi). Sadece kısmen anlaşılmuş ilginç özelliklere sahip bu kuram, dil yetisinin alt bölümlerinden birisidir. Bu alt sistem, öteki sistemlerle etkileşerek karmaşık dilbilimsel görüngülerin ortaya çıkmasına yol açar, bunların bazılarını konuşmanın ilerleyen bölümlerinde irdeleyeceğiz.

Şimdi Marslı bilimciyi unutalım ve dil yetisinin özelliklerini keşfetmek için kendi yolumuza devam edelim. Önceden olduğu gibi, şaşırtıcı olguları bulmaya ve açıklamaya çalışmayı sürdürelim. İlk olarak (10)'daki ilkeyi varsayıp daha başka durumlara nasıl uygulandığını keşfederek bu alanda neler öğrenebileceğimizi soralım ve (11) örneğine bakalım (önceden olduğu gibi öbeklerin ayrışmaları ayrıldığını düşünün):

(11)

[El hombre [que escribió el libro]] lo destruyó.

[The man [that wrote the book]] it-destroyed.

[(Adam [ki yazdı kitap]] onu-imha.etti.)

* Ing. antecedent.

"The man who wrote the book destroyed it."

(Kitabı yazan adam onu imha etti.)

Burada *lo* adılı *el libro*'ya bağlanabilir mi?

Evet bağlanabilir, tıpkı İngilizce karşılığı tümcede *it*'in (o) *the book* (kitap) tarafından bağlanabilmesi gibi. Böylece şu sonuca varabiliriz: *el libro*, *lo*'nun alanında değildir, dengi olan İngilizce tümcede de *the book* (kitap) *it*'in (o) alanında değildir. Eğer söz öbekleri (11)'de belirtildiği gibi olsalardı, *lo*'nun alanı bütün tümce olur, *el libro* da, *lo*'nun alanında olurdu. Böyle olmadığına göre (11)'dekinden daha karmaşık bir yapının olması gerekir. *Lo*'yu içeren, *el libro*'yu dışlayan bir öbek olmalı; yani *lo destruyó* bir öbek oluşturmalı. Yapı aslında (12)'de olduğu gibidir.

(12)

[El hombre [que escribió el libro]] [lo destruyó].

[The man [that wrote the book]] [it destroyed].

([Adam [ki yazdı kitap]] [onu imha.etti].)

"The man who wrote the book destroyed it."

(Kitabı yazan adam onu imha etti.)

Böyle bir yapıyı varsayarak (10) numaralı ilkeyi uygulayabiliriz; *lo*'nun göndergesinin, *lo*'nun bağımlı olduğu *el libro* tarafından belirlenebilmesini sağlarız böylece. *Lo*'nun (12)'deki alanı [*lo destruyó*] öbeği olduğu için, *lo* kendi alanında bağımsızdır, hatta *el libro* tarafından bağlanabilse bile (10) ilkesinin gereklerini yerine getirir. Aynı şey tümcenin İngilizce karşılığı için de geçerlidir.

(12)'deki tümcenin genel biçimi özne-eylem-nesne'dir, tümcenin öznesi *el hombre que escribió el libro* ('kitabı yazan adam'), eylemi *destruyó* ('imha etmek'), nesnesi de *lo* adılıdır. (Bu adil İspanyolca'da eylem öncesi parçacık durumuna dönüşür; İngilizce'de par-

çacık olan adılar yoktur.) Burada özne ile nesnenin simetrik olmadığını, yani eşitsiz olduklarını görürüz. Özne ile eylem ayrı öbekler içinde yer alırlar; ancak eylem ile nesne, adına eylem öbeği dediğimiz bir öbek oluştururlar. Genel olarak özne-eylem-nesne türü tümceler (13) numaralı örnekte olduğu gibidir, bu tümcede AÖ ad öbeği, EÖ eylem öbeği, T ise tümcecik için kullanılmıştır.

(13)

[_T AÖ [EÖ E AÖ]]

Bu yapıyı destekleyen bir çok başka kanıt bulunmaktadır; bunların birini sundum. Ama daha önce de belirttiğim gibi, bu hiçbir biçimde gerekli bir sonuç değildir. Geçişli bir eylemin sadece iki terimi ilişkilendirdiğini düşünüp (özne ve nesne) eşitsiz olma durumunu, yani simetrik olmayan yapıyı gözardı edebilirdik. Aslında bu, mantık ve matematiksel amaçlar için tasarlanan biçimsel dillerin yapılarında olan bir varsayımdır ve sıklıkla insan dilleri için de önerilmektedir. Basit ve kimi biçimsel diller, çıkarsama gibi hesaplamayı ilgilendiren işlemlerde yalınlık ve basitlik için böyle oluşturulur. Ancak kanıtlar, insan dillerinin çağdaş mantığın ilkeleriyle benzeşmediğini gösteriyor. İnsan dilleri, daha çok klasik Aristotelesçi yaklaşıma yakındırlar, yani bir tümcenin öznesi ve yüklemi vardır, yüklem karmaşık bir yapıda olabilir: Eylem ve eylemin nesnesini içerebilir, (12) ve (13)'de olduğu gibi, ya da (8b)'de olduğu gibi eylemle tümceciksel bir tümleçten oluşabilir.

Bu özellik, yani insan dilinin özelliği olan, ama gerekli olmayan eşitsizlik, bir sürpriz olarak karşımıza çıkar gene, ve Platon'un sorununu bir kez daha gündeme getirir. Bir dili edinen çocuk, acaba bu gerçeği nasıl olur da bilir? Çocukların da gerçeği bizim yaptığımız gibi keşfettiklerini varsayabiliriz, ne var ki bu doğru değil. Bizim araştırma yöntemimiz, (10)'da açık bir biçimde formüle edilmiş

ilkelere dayalı, bilinçli çıkarsamaya ilişkindir. Biz dil öğrenenlerin genellikle karşılaşmadığı kanıtlardan yararlandık. Aslında, dil yetisi konusunda genel sonuçlara varmaya çalışan bu yöntem, diğer dillerden verilerle de desteklenmedikçe inandırıcı olmaz ve çocuk da öteki dillerden kanıtlara bakıyor değildir. Hatta aynı dil içinde bile bir çocuk (12) gibi tümceleri duyup, tümcenin *lo*'nun *el libro*'ya bağımlı olarak kullanıldığını keşfedip, sonra da *lo destruyó*'nun bir eylem öbeği oluşturduğu sonucuna varmaz (bağlama kuramı ilkesini sağlamak için böyle yapması gerekirdi). Olan şey şudur: Dil zihinde/beyinde geliştikçe, dili edinen çocuk geçişli bir eylem ve onun nesnesinin, biyolojik bir zorunluluk olarak, bir öbek oluşturduğu ilkesini içselleştirir ve sonra da, gene biyolojik zorunluluğun bir sonucu olarak, dil yetisinin bir bölümü olan bağlama kuramının (10)'daki ilkesini kullanarak (12) gibi tümcelerin anlamlandırılmasını belirler (bunu bilinçsiz çıkarsamaya dayanan hesaplama süreciyle yapar).

Özne-nesne eşitsizliğinin bir dizi sonuçları bulunmaktadır. Örneğin bazı dillerde geçişim* denilen süreçle karmaşık eylemlerin elde edilmesi olasıdır. Karmaşık bir eylem elde etmek için bir ad, İspanyolca'da olduğu gibi parçacık olarak eyleme eklenir. Örneğin, (14a)'dan yola çıkıp (14b)'deki *ciervo-caza* karmaşık eylemini elde edebiliriz:

(14)

a. Juan caza los ciervos.

Juan hunts the deers.

(Juan avlar geyikler.)

"Juan hunts deer."

(Juan geyikleri avlar.)

* Ing. *incorporation*.

- b. Juan ciervo caza.
 "Juan deer-hunts."
 (Juan geyik-avlar.)

Ancak, öznenin geçişiyle *Juan-caza* gibi karmaşık bir eylemi olan tümce oluşturmak olası değildir:

- (15)
 Juan-caza los ciervos.
 "Juan-hunts deer."
 (Juan-avlar geyik.)

Yine bir özne-nesne eşitsizliği var burada. Bu olgu (13)'teki eşitsiz öbek yapısının temel alındığı yapı bağımlı ilkelerle açıklanabilir. Nesnelerin eylemle birleşerek karmaşık bir eylem ortaya çıkarabilmesi, ancak öznelerle bunun yapılamaması öbek yapısı içindeki eşitsizliğin kaçınılmaz bir sonucudur. Burada bunun ayrıntısına giremeyeceğim.

Ad geçişimli yapılar İspanyolca'da yoktur; ancak burada da bir benzerlik görüyoruz. Şu tür ettirgen yapılara bir göz atalım:

- (16)
 a. Juan hace [que Pedro salga].
 Juan makes [that Pedro leave].
 (Juan neden.olur [ki Pedro git].)
 "Juan makes Pedro leave."
 (Juan Pedro'nun gitmesine neden olur.)
 b. [Que Juan mienta] hace que sus amigos desconfien de él.
 [That Juan lies] makes that his friends distrust of him.
 ([Ki Juan yalan.söyler] neden.olur ki onun arkadaşlar güvenmemek *ilgeç* ona.)
 "The fact that Juan lies causes his friends to distrust him."

(Juan'ın yalan söylüyor olması arkadaşlarının ona güvenmemesine neden olur.)

Birçok dildeki ettirgen yapıların ortak özelliği, karmaşık eylemin ettirgen öge (İspanyolca'da, *hacer*) ve onun tümlecindeki eylemden oluşmasıdır. Böylece bu tür bir dil (16a)'dan *hace-salir* (neden.ol-gitmek) gibi karmaşık bir eylem oluşturur ve karmaşık eylemli bir tümce elde edilmiş olur, (17)'deki gibi .

(17)

Juan hace-salir Pedro.

"Juan makes-leave Pedro."

(Juan neden.olur-gitmek Pedro.)

Ancak ettirgen yapıda tümlecın eyleminin yer değiştirip ettirgen eylemle karmaşık bir eylem oluşturabilmesine karşın, özne-nin eylemi aynı Şeyi yapamaz. Bu nedenle hiĉbir dil (16b)'den *hace-mentir* gibi karmaşık eylemli bir tümce oluşturamaz (18):

(18)

Juan hace-mentir que sus amigos desconfien de él.

"Juan makes-lie that his friends distrust him."

(Juan neden.olur-yalan.söyle ki onun arkadaşları güvenmiyor ona.)

Böyle bir yapının olmadığı İngilizce gibi bir dilde bile bu gözlemin geçerliliğini farketmek mümkündür:

(19)

a. Such problems cause [that governments lie].

(Bu tür sorunlar neden.olur [ki hükümetler yalan.söyler].)

"Such problems cause governments to lie."

(Bu tür sorunlar hükümetlerin yalan söylemesine neden olur.)

b. [That governments lie] cause problems.

([Hükümetlerin yalan söylemesi] sorunlara neden olur.)

Düşünecek olursak, bir dilin *lie-cause* (yalan.söyle-neden.ol) gibi bir sözcüğe sahip olması olasıdır; bu sözcük (19a)'nın (20a) olarak ifadesine izin verir; ama (19b)'nin (20b) olarak ifadesine izin vermez:

(20)

a. Such problems lie-cause governments.

(Bu tür sorunlar yalan.söyle-neden.olur hükümetler)

b. Governments lie-cause problems.

(Hükümetler yalan.söyle-neden.olur sorunlar.)

Çeşitli dillere baktığımızda bunun doğru olduğunu görürüz.³ Bir deney yapılmamış olmasına rağmen, İngilizce konuşanlara *lie-cause* (yalan.söyle-neden.ol) gibi eylemleri olan "dilimsi sistemler" öğretilseydi, (20a)'yı (19a) gibi anlamaları, (20b)'yi (20a) gibi anlamalarından daha kolay olurdu.⁴

Burada özne ile nesne arasında aynı eşitsizliğin işleyişini görürüz. Eylem ve onun tümleci olan tümcecik tümlecin eylemi, ana eylemle kaynaşacak kadar birbiriyle ilintilidir; ama öznedeki eylem bunu yapamaz; çünkü özne eylemle birlikte bir öbek oluşturmaz. Geçişimli yapılardaki bu farkın, daha derindeki nedenleri yeni anlaşılmaya başlanmıştır ve bu çalışmada benim ele aldığım konuların çok ötesindedir.

Dikkat ederseniz İspanyolca'da (17)'de olduğu gibi *hacer-salir* benzeri karmaşık eylemler olmamasına rağmen, yine de buna benzer bir süreç yer alır. (17)'nin doğrudan doğruya temelini oluşturan soyut biçimin (21a) olduğunu varsayabiliriz (16a)'ya benzer şekilde ((21b) olarak tekrarlıyorum aşağıda).

(21)

a. Juan hace [Pedro salir].

"Juan makes [Pedro leave]."

(Juan neden. olur [Pedro ayrılmak].*)

b. Juan hace [que Pedro salga].

Juan makes [that Pedro leave].

(Juan neden. olur [ki Pedro ayrılması].)

"Juan causes Pedro to leave."

(Juan Pedro'nun ayrılmasına neden. olur.)

(21a)'daki *salir* eylemi yantümceciğin önüne kayarak (22a)'nın oluşmasını sağlar, bu da *a* ilgecinin dahil edilmesiyle (22b)'deki İspanyolca ifadeye yol açar:

(22)

a. Juan hace [salir Pedro].

Juan makes [leave Pedro].

(Juan neden. olur [ayrılmak Pedro].)

b. Juan hace [salir a Pedro]. Juan makes [leave to Pedro].

(Juan neden. olur [ayrılmak ilgeç Pedro].)

"Juan makes Pedro leave."

(Juan Pedro'nun ayrılmasına neden olur.)

İspanyolca'da özne ile eylem sırası oldukça serbest olmasına karşın, (22b) gibi ettirgen yapılarda tümleç tümceciğinin eylemi birçok lehçede öznenen önce gelmelidir; *hacer* (yapmak-etmek-neden olmak) ile yanyana olmalıdır.

Burada ilgecin eklenmesine sonradan değineceğim. Bu bir yana, eylemin ettirgen eyleme bitişik duruma gelmesi, İspanyolca'da

* Bu yapı Türkçe'de "Juan Pedro'ya orayı terk ettirir." tümcesinin karşılığı olarak düşünülebilir. –y.h.n.

eylem geçişi^{*} gibi bir durumla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Başka verilere de baktığımızda yanyana iki eylemin tek bir birim olduğu sonucuna varırız: *hace salir*. Bu durum, örneğin *Juan se hizo afeitar* ifadesindeki parçacık *se*'nin, *afeitar*'ın nesnesi olarak kendi konumundan ayrılarak *hizo*'yla birleşmesini de açıklar, *hizo-afeitar* sanki tek bir eylemiş gibi işlev görür. Bu görünüşü hemen hemen tüm Latince kökenli dillerde ufak tefek farklılıklarla rastlanılan genel bir durumdur. İleride göreceğimiz gibi, yapılan yalnızca tümleş tümceciğinin eyleminin öne kaydırılması değildir, daha büyük bir eylem öbeğinin kaydırılmasıdır ve bu eylem öbeğinin eylemi, kendisiyle şimdi bitişik olan ettirgen eylem *hacer* ile işlevsel bir birim oluşturur.

Bu örnekler, özne-nesne eşitsizliğini tekrar gözler önüne serer; birçok etkisi olan, dilin evrensel bir özelliği. Bir kez daha şunu vurgulamalıyım: Bu özellikler için mantıksal bir gereklilik yoktur, insan dilinin, ucu dil yetisine dayanan özellikleridir. Öteki durumlarda da olduğu gibi, örnekler Platon'un sorununun ciddi bir sorun olduğunu gösterir. Dikkatimizi insan zihninin belli bir yapısına, dil yetisini belirleyen zengin biyolojik doğa vergisine yönelterek Platon'un sorununu yanıtlayacağımızı umut ediyoruz.

Şimdi dil edinim sürecinin şematik gösterimine dönelim :

(i)

veri → dil yetisi → dil → yapısı olan anlatımlar

Bu kavramlarla dilin incelenmesi için bir araştırma programının ana hatlarını verebiliriz. Dil yetisi zihnin/beynin yani insanın biyolojik özelliğinin bir parçasıdır. Verilerle donatıldığı zaman, çocuk ya da daha doğrusu çocuğun dil yetisi, dili oluşturur, yani dilsel anlatımların yapıya sahip gösterimlerini sunan hesaplama sistemini. Bu

* Ing. *verb incorporation*

gösterimler dilsel anlatımların ses ve anlamlarını belirler. Dilbilimcilerin görevi, (1)'deki çizelgenin birimlerinin doğasını keşfetmektir: veri, dil yetisi, dil ve dilce belirlenen yapıya sahip anlatımlar.

Bu şematik açıklamaya bağlı kalarak dilbilimcinin araştırmasını, (1)'deki çizelgenin sağ ucundan başlayıp dil yetisinin doğasına doğru sorgulayıcı bir biçimde ilerleyen bir süreç olarak görebiliriz. Araştırma genelde yapısı olan anlatımların örnekleriyle ya da daha kesin bir ifadeyle, dili konuşanların, anlatımların dilbilgiselliği hakkındaki görüşleriyle başlar (ya da öteki kanıtlarla). Bunlar da, anlatımların biçim ve anlamı konusunda en azından kısmi bir çözüm önerir ve dolayısıyla onların yapılarının bir bölümünü anlamamızı sağlar. Örneğin, İspanyolca konuşanların aşağıda tekrar gösterdiğim (8) konusundaki görüşleri incelendiğinde, dilbilimci (8b)'deki *lo*'nun *Juan*'a bağımlı olup olmadığını belirleyebilir, oysa (8a)'da *él*, *Juan*'a bağımlı olamaz (ve şimdiye kadar baktığımız benzeri durumlarda da bu böyledir).

(8)

(a) *Él ama a Juan.*

He loves to Juan.

(O sever *ilgeç* Juan.)

"He loves Juan."

(O Juan'ı sever.)

(b) *Juan nos mandó [examinarlo].*

Juan us-asked [to-examine-him].

(Juan bizi-istedi [muayene.etmek-onu].)

"Juan asked us to examine him."2

(Juan onu muayene etmemizi istedi.)

Bu tür kanıtların bir bölümü elde edildikten sonra, dilbilimci bir sonraki aşamaya bakar: bu olguları belirleyen dili betimlemek. Bu

aşamada dilbilimci bir dilin dilbilgisini oluşturmaya çaba gösterir, daha doğrusu, o dilin kuramını. Eğer dilbilgisi yeteri kadar açık ise -yani üretimsel dilbilgisi ise- yapısı olan, sonsuz sayıda anlatımı öngörür ve bu öngörülerin doğrulukları araştırılarak onların deneysel yeterlikleri sınanabilir. Dilbilimci bu aşamayı olabildiğince geniş bir dil yelpazesinde gerçekleştirir. Bunu, her dilde ele alınan görüngüleri irdeleyebilecek, her yönüyle açıkça ifade edilmiş bir dilbilgisi kurarak yapar. Bu oldukça zor ve zahmetli bir iştir. Gerçek dünyadaki gerçek bir nesneyi betimlemektir, dili betimlemektir, erişkin bir kişinin zihninde/beyninde gösterimi olan dili betimlemektir.

Bir sonraki aşama, olguların neden öyle olduklarını açıklamaktır (gözden geçirdiğimiz olgular gibi, örneğin). Açıklama görevi, dil yetisini soruşturmaya yönlendirir insanı. Dil yetisi kuramı, kimi zaman evrensel dilbilgisi olarak adlandırılır. Biraz farklı yapılandırılmış bir araştırma programı çerçevesinde de olsa burada geleneksel bir kavram olan evrensel dilbilgisini kullanıyoruz. Evrensel dilbilgisi, dil yetisinin işleyişinde varolan ilkeleri formüle etme girişiminde bulunur. Belli bir dilin dilbilgisi, dil yetisinin deneyime dayalı veriyle karşılaştığında geldiği durumdur. Evrensel dilbilgisi ise, deneyim öncesi dil yetisinin, başlangıç durumunun açıklamasıdır. Örneğin şu tür ilkeleri içerebilir: kurallar yapıya bağımlıdır, adılar kendi alanlarında bağlanamazlar, özne-nesne eşitsizliği vardır, ve bir önceki konuşmamda ele aldığım diğer ilkeler vb. Evrensel dilbilgisi, gözlemlenen görüngüler için gerçek bir açıklama sunar. Bu kuramın ilkelerinden yola çıkarak, görüngülerin başka özellikleri değil, bu özelliklerinin olduğunu çıkarabiliriz, dil yetisinin şu andaki durumunu elde etmek için kullandığı başlangıçtaki verilere bakılacak olursa. Evrensel dilbilgisi için bir kuram oluşturabildiğimiz ölçüde Platon'un sorununa çözüm getirmiş oluruz.

Elbette ki yukarıda anlatılanlar bu yaklaşımın şematik bir tanımı.

Uygulamada çeşitli sorgulamalar birbirleriyle etkileşerek ilerler. Yani evrensel dilbilgisi konusunda bir görüş oluşturmamız, betimleyici dilbilgisi araştırmalarımızda kanıt olacak anlatımların yapılarını belirlememizi ve betimsel dilbilgisinin biçimini etkileyecektir.

Evrensel dilbilgisinin ilkeleri herhangi bir istisnaya izin vermez; çünkü onlar dil yetisinin kendisidir; bütün insan dilleri için bir çerçeve oluştururlar. Dil ediniminin temellerini oluştururlar. Ancak dillerin çok farklı olduğu da açıktır. (1)'deki şemaya dönüldüğünde, gözlemlenmiş olguların sadece dil yetisinin ilkelerinden çıkarılmadığını görürüz. Bu ilkelerle birlikte, dil öğrenen kişiye sunulan verilerin de katkısı olur; bu da evrensel dilbilgisince henüz sabitlenmemiş seçenekleri belirler. Birinci bölümde sunduğum teknik deyimleri kullanırsak, evrensel dilbilgisinin belli *parametreleri* vardır; bu parametrelerin değeri deneyimle sabitlenir. Dil yeteneğini, iki konumdan birine ayarlanabilecek anahtarlar dizisinden oluşan bir anahtar panosuyla bağlantılı olan bir tür girift ve karmaşık ağ sistemi olarak düşünebiliriz. Anahtarlar iki konumdan birine ayarlanmadıkça sistem işlemez. Anahtarlar kabul edilebilir konumlardan birine göre ayarlandığında, sistem kendi doğasıyla uyumlu bir şekilde işler ve sadece anahtarların nasıl ayarlandığına bağlı olarak farklılaşma gösterir. Buradaki sabit ağ sistemi evrensel dilbilgisi ilkeleri sistemidir; anahtarlar da deneyimle sabitlenecek parametrelerdir. Dil öğrenen çocuğa sunulan veri, anahtarların şu ya da bu yönde sabitlenmesini sağlayacak yeterlikte olsa gerek. Bu anahtarlar sabitlendiğinde çocukta belli bir dil hakimiyeti yerleşir ve çocuk o dilin gerçeklerini biliyordur artık, örneğin belli anlatımların belli anlamları vardır çocuk için vb.

Olası her anahtar kümesi belli bir dili belirler. Dil ediniminin bir

bölümü sunulan veriye dayalı olarak bu düzeneği kurma sürecidir bir bakıma, yani parametrelerin değerini sabitleme sürecidir.⁵ Bu değerler bir kez oluşturuldukları zaman, tüm sistem çalışır duruma gelir. Ancak bir parametre için seçilen değer ile, evrensel dilbilgisinin karmaşık sistemi içinde işleyen bu seçimin sonucu arasında basit bir ilişki yoktur. Birkaç, hatta tek bir parametrenin değişimi bile, ilkinden çok farklı bir dilin oluşumuna yol açabilir. Bununla bağlantılı olarak, tarihsel açıdan birbirleriyle ilişkili olmayan diller aynı parametre kurgularına sahipse benzer diller kabul edilebilirler.

Bu nokta Latince kökenli dillerde açıkça görülebilir. Bu dillerin birbirlerinden ayrılma tarihi oldukça yenidir ve yapısal olarak epeyce benzeşirler. Fransızca öteki Latince kökenli dillerden ilginç bir küme özellikle ayrılır. Örneğin, İspanyolca'da, şu tür yapılar var:

(23)

a. Llega.

Arrives.

(Gelir.)

"He/she/it arrives."

(Gelir.)

b. Llega Juan.

Arrives Juan.

(Gelir Juan.)

c. Lo quiere ver.

Him/it wants to-see.

(Onu ister görmek.)

"He/she wants to see him/it."

(O onu görmek ister.)

* İspanyolca'da olduğu gibi Türkçe'de de de adıl düştüğü için cümle tek sözcük ile ifade edilmektedir. -y.h.n.

Aynı şey İtalyanca ve öteki Latince kökenli diller için de geçerlidir. Ancak Fransızca'da bunlara denk düşecek biçimler yoktur. Özne hepsinde açıkça ifade edilmelidir; (23b)'de olduğu gibi eylemi izleyemez (ama Fransızca'nın 22b'deki *Juan hace [salir a Pedro]*'ya denk düşen biçiminde eylem-özne düzeni var, bu da eylemin tümleş tümcecığının başlangıcına kaydığını gösteriyor). İspanyolca'da *querer-ver* yapısı aşağı yukarı tek bir bitişik eylem olarak işlev görür, ve *ver*'in parçacık olan nesnesi (23c)'de *quiere*'e eklenebilir (daha önce tartışılan *hacer-afteitar* durumunda olduğu gibi). Ama bu Fransızca'da mümkün değildir, Fransızca'da parçacık nesne, tümleş tümcecığının eylemine eklenmelidir. Fransızca ile öteki Latince kökenli diller arasındaki bu ayrım bir kaç yüzyıl önce gerçekleşmiş, öyle görünüyor ki bunların tümü aynı zaman dilimi içinde oluşmuş. Bu olay büyük olasılıkla tek bir parametredeki değişikliğin sonucudur, belki de komşusu Germen dillerinden etkilenmeyle. Bu sonuca varmak için şunu göstermeliyiz (doğru olduğunu varsayarak): Evrensel dilbilgisinin yapısı, bir parametredeki değişikliğin gözlemlenmiş bir küme sonuca yol açacağını belirlemeli. Bu sonuçları bir parametreye indirgeyecek bazı gelişmeler olmuştur. Buna *boş özne parametresi** deniliyor. Boş özne parametresi, tümcecığın öznesinin silinip silinmediğini belirler, (23a)'da olduğu gibi. Son zamanlarda erken çocukluk döneminde bu parametrenin değerinin nasıl belirlendiğine dair, dil edinimi alanında ilginç çalışmalar yapılmıştır. Ancak açıklanamayan çok şey bulunmaktadır. Bunlar oldukça karmaşık ve zor sorular. Bu sorular son zamanlarda araştırmaların sınır noktasında yer almış ve onları anlamamızdaki gelişmeler sayesinde, ancak yeni yeni ciddi sorgulamalara yol açmıştır.

* Ing. *null subject parameter*. İspanyolca'da olduğu gibi Türkçe'de de boş özne parametresi mevcuttur, cümle kurarken öznenin ifade edilmesi gerekmez, yüklem çekimleri ile özne ifade edilebilir. —y.h.n.

Geldiğimiz nokta ve anlayış, biyolojik türlerin belirlenmesinde neyin esas olduğudur. Yaşam biyolojisi, aşağı yukarı tüm türlerde benzerdir, mayadan insan yapısına dek. Ancak hücre düzeneğinin zamanlaması gibi, kimi etmenler vardır ki organizmalarda büyük değişikliklerin oluşmasına neden olur, örneğin balina ile kelebek arasındaki fark gibi. Dünya dilleri de birçok açıdan birbirlerinden çok farklıymış gibi görünürler; ancak tümü aynı kalıptan dökülmüş olmalı, özellikleri evrensel dilbilgisinin sabit ilkelerince belirlenmiş olmalı. Bu böyle olmasa, çocuğun hangisi olursa olsun bir insan dilini öğrenebilmesi olanaksız olurdu.

Bir şeyi betimlemek yeteri kadar zor bir iş; ancak onu açıklamaya çalışmak, yani evrensel dilbilgisini oluşturmak, çok daha zor. Betimleme düzeyinde dilbilimci, bir sürü görüngü ile karşı karşıyadır; bu görüngüleri ve öteki kestirilebilir görüngüleri açıklayacak hesaplamaya dayalı bir sistem bulmaya çalışır. Açıklama aşamasında ise, parametreler oluştuktan sonra görüngülerin değişmez ilkelerden nasıl çıktığını göstermek zorunluluğu vardır. Bu çok daha zor bir iştir. Son birkaç yılda bu iddialı işe sıvanmak olanaklı hale geldi, hem de daha önce düşünemeyeceğimiz kadar.

Bundan sonraki konuşmamın konusu, evrensel dilbilgisinin bazı ilke ve parametrelerini daha yakından incelemeye yönelik olacaktır. Tartışma süresince üzerinde durduğum kimi görüngüleri de açıklamaya çalışacağım.

Notlar

- 1 Lehçeye bağlı olarak İspanyolca tümce "Adam evde." anlamına gelebilir de gelmeyebilir de. Aynı zamanda tam olarak "Adam evin içinde." anlamına da gelebilir.
- 2 Parçacık adıl *lo* eril ya da cinsiyeti belli olmayan *onu* anlamlarında kullanılır. Ben bunu ilk, yani eril biçiminde kullanacağım. Başka yerlerde de tek anlamında, yerine göre hangisi uygunsa onu kullanacağım.

- 3 Benzer bir gözlem sözcükler için de geçerlidir. Örneğin *drop* (düşür) sözcüğünün *cause to fall* (düşmesine neden ol) ile anlamsal ilişkisi vardır ve "John kitabı düşürdü." tümcesi kabaca "John kitabın düşmesine neden oldu." anlamına gelir. Ancak sözcüğü DÜŞÜR diye, "Kitap sorunları DÜŞÜRDÜ" dediğinde "Kitabın düşmesi sorunlara neden olur." anlamına gelen bir sözcük yoktur.
- 4 Bu tür bir deneyin tasarımında, gerçekten dil yetisine bakıldığı, genel sorun çözme yeteneklerine bakılmadığı (bunlar her neyse) garantiye alınmak durumundadır. Her zaman olduğu gibi, hedefe yönelik bir deney tasarlamak kolay bir iş değildir.
- 5 Bu işin yalnızca bir boyutu. Ayrıca sözcüklerin, deyimlerin, kuralsız eylemlerin edimini de gözönünde bulundurmalıyız. Buradaki tartışma, teknik olarak çekirdek dil (core language) olarak adlandırılan kavramla sınırlıdır.

3. DİL YAPISININ İLKELERİ I

Bir önceki bölümü, dili değişik düzeylerde sorgulama konusundaki birtakım saptamalarla bitirmiştım. Birincisi betimleme düzeyindedir. Bu aşamada dillerin özelliklerinin varlığını sergilemeye, söz konusu dillerde dilsel anlatımların anlam ve biçimlerini belirleyen hesaplama sisteminin kesin belirlenmesini yapmaya çalışırız. İkincisi ise açıklama aşamasıdır. Burada dil yetisinin doğasına odaklanılır, onun ilke ve değişim parametrelerine. Açıklama aşamasında, var olabilecek (var olan ve diğer) insan dillerini, sözün gerçek anlamında çıkarsamamıza yol açacak, değişmez, sabit bir sistem sunmaya çalışırız. Parametreleri olası değerlerine sabitleyip o dilde ne tür özelliklerin öngörüldüğünü inceleyerek yaparız bunu. Parametreleri bir biçimde sabitlediğimizde Macarca'nın özelliklerini çıkarırız; örneğin başka türlü kurguladığımızda da Eskimoca'nın vb. Bu heyecan verici bir projedir. İlk kez böyle bir projeyi ciddi bir biçimde ortaya koyabilecek ve bu işe kalkışabilecek konumdayız.

Evrensel dilbilgisinin birkaç olası ilkesine değinmiş ve Fransızca'yı, İspanyolca ve öteki Latince kökenli dillerden (hatta İngilizce ve daha birçok dilden de) ayıran boş özne parametresi gibi parametrelerden söz etmişim. Bu konuyu biraz daha irdeleyerek, belli bir insan dilinin, yapıya sahip anlatımlarında rastlanan ulam[•] ve söz öbeklerinin doğasına biraz daha yakından bakalım.

• Ing. category: Sözdizimin yapı taşları olan sözlüksel öğeler. —y.h.n.

Evrensel dilbilgisi, sözlüksel birimlerin belli ulamları (temelde dört ulamı) karşılmasına izin verir: eylem (E), ad (A), sıfat (S) ve ilgeç (İ). (İlgeçler tümleçlerinden önce gelenler (önilgeçler*) ya da sonra gelenler (sonilgeçler**) olarak ikiye ayrılırlar). Bu ulamların bir iç yapılarının olması da olasıdır; ancak bunu şimdilik bir kenara koyalım. Söz dağarcığının temel birimleri bu dört ulamdan birisine girerler; ama söz dağarcığında başka ulamlar da vardır. Bu temel ulamların her birisi için evrensel dilbilgisi bir *izdüşüm* sunar: eylem öbeği (EÖ), ad öbeği (AÖ), sıfat öbeği (SÖ), ilgeç öbeği (İÖ). Her ulam kendi izdüşümünün BAŞ'ıdır. İspanyolca'da, İngilizce'de de olduğu gibi aşağıda gösterilen dört tür öbek vardır:

(i)

a. EÖ : hablar inglés

"speak English" (İngilizce konuş)

b. AÖ : traducción del libro

translation of-the book

(çeviri ilgeç kitap)

"translation of the book"

(kitabın çevirisi)

c. SÖ : lleno de agua

"full of water"

(su dolu)

d. İÖ : a Juan

"to Juan"

(Juan'a)

Bu öbeklerin her birisinin bir BAŞ'ı, bir de tümleci vardır. BAŞ her durumda öbeğe uygun bir sözlüksel ulama sahiptir, tümleç ise hep ad

* Ing. prepositions.

** Ing. postpositions.

öbeğidir (başka seçenekler de olabilir, örneğin *hacer* (neden.ol) eylemi tümceciksel bir tümleş alır; *mandar* (sor, iste) eylemi de hem ad öbeği hem de tümceciksel tümleş alır). (1a)'daki eylem öbeğinin BAŞ'ı *hablar* eylemidir; onun tümleci bu durumda tek addan oluşan ad öbeği *inglés*'tir. Örnek (1b)'de ad öbeğinin BAŞ'ı *traducción* adıdır; onun tümleci ad öbeği *el libro*'dur. Bu örnekte bir ilgeç de eklenmiştir (bu eklenişin nedenlerine döneceğim) ve *de-el* ses sisteminin bir kuralına göre *del* olarak tek hece biçimini alır. Aynı şey (1c)'deki sıfat öbeğinin BAŞ'ı için de geçerlidir, onun BAŞ'ı *lleno* sıfatı, tümleci de *agua* ad öbeğidir. Bu öbekte yine *de* ilgeci bulunmaktadır. (1d)'deki ilgeç öbeğinin BAŞ'ı *a* ilgecidir, onun tümleci ise ad öbeği *Juan*'dır.

Bu yapılarıdaki dikkat çekici olgulardan birisi de, hepsinde BAŞ'ın tümlecinden önce gelmesidir. Aynı şey İngilizce için de geçerlidir. Öteki diller bu bakımdan farklıdırlar. Örneğin Miskito dilinde, BAŞ tümlecinden sonra gelir (Japonca ve başka dillerde de öyle). Ama sıra bir yana, (1)'de sergilenen genel yapı dilin değişmez özüdür. Eğer X ve Y'yi değerlerini E, A, S, veya İ sözlüksel ulamlarının herhangi birinden alan değişkenler olarak kabul edersek, öbeğin genel yapısını aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

(2)

$$XÖ = X-YÖ$$

Bu formülü şu biçimde anlarız; X'in her değeri (yani E, A, S, İ) için bir XÖ (EÖ, AÖ, SÖ, İÖ) öbeği vardır. Bu öbekte sözlüksel ulam olarak X BAŞ'tır ve YÖ öbeği onun tümlecidir. (2)'ye göre YÖ, Y'nin izdüşümüdür. (2)'deki genel ifadede X'in (BAŞ) ve YÖ'nin (tümleş) sırası serbesttir.

(2) ilkesi evrensel dilbilgisinin parçasıdır. Benzer ilkelerle birlikte insan dilinin söz öbeklerinin genel özelliklerini belirtir. Bu durumuyla ilke, gerçek öbekleri vermez; bunun için BAŞ ve tümleş sırasını belirlemek ve sözlüksel ulamlar için gerçek sözlüksel öğeleri

sağlamak gerekir. İlk bölümde gördüğümüz gibi, evrensel dilbilgisi onların özellikleri ve türleri üzerine önemli kısıtlamalar getirir ve, söz dağarcığındaki öğeler tek tek öğrenilmek durumundadırlar. BAŞ'ın ve tümlecini sırası, evrensel dilbilgisinin parametrelerinden birisidir. Bu gerçeği, örneğin İspanyolca ve Miskito dilini karşılaştırdığımızda görebiliriz. İspanyolca'da parametrenin değeri "BAŞ'ın önde" olmasıdır; her sözlüksel BAŞ tümlecinden önce gelir. Miskito dilinde ise parametre değeri "BAŞ'ın sonda" olmasıdır; yine sözlüksel BAŞ tümlecini izler. Miskito ile İspanyolca bu bakımdan birbirlerinin aynadaki görüntüleri gibidir. Diğer dillerde ise durum daha karmaşıktır ve aslında birden fazla parametrenin işin içine girmesi olasıdır; ancak temelde sistem budur.

Şunu kolaylıkla gözlemleyebiliriz; bir parametrenin değeri, kısa ve basit tümcelerden kolaylıkla öğrenilebilir. Örneğin, İspanyolca'nın parametresinin değerini sabitlemek için aşağıdaki gibi üç sözcüklü tümcelere bakmak yeterlidir.

(3)

Juan [habla inglés].

"Juan [speaks English]."

(Juan [konuşur İngilizce].)

"Juan İngilizce konuşur."

Bu tür kanıt, parametrenin değerinin BAŞ'ın önde olduğunu göstermek için yeterlidir ve tersine kanıt bulunmaması durumunda, bu da dilin tümünde tümleş-Baş sırasını belirlemek için yeterlidir. Dil öğrenme sürecindeki en can alıcı gerçek, onun oldukça basit verilere dayalı olarak ilerlemesidir, hatta dilsel topluluk açısından eğitilmeye, yol göstermeye dahası yanlışların düzeltilmesine bile gereksinim duymaksızın sürer öğrenme etkinliği. Bunlar Platon'un sorununa neden olan özelliklerden bazılarıdır. Bu durumda, BAŞ parametresinin, dil sisteminin tümünde bulmak istediğimiz özel-

liklerinin olduğunu söyleyebiliriz: Değeri kolaylıkla öğrenilebilir ve bir kez öğrenildiğinde, genel ilkeler sisteminin bir dizi başka olguyu belirleme işlevine katkıda bulunur.

Daha önce bir özne-eylem-nesne tümcesinde, özne-nesne eşitsizliği olduğunu ve eylem ile nesnenin tek bir öbek oluşturdukları, oysa öznenin ayrı bir öbek olduğu kanıtını bulmuştuk. Böylece (3)'ün yapısı, ayrıçlarla da belirtildiği gibi eylem öbeğinin sınırlarını belirler. Öbek yapısının genel ilkeleri, bizim daha önce bağlama kuramı ve geçişimi göz önünde bulundurduğumuzda, ulaştığımız sonuçlar hakkında daha soyut başka kanıtlar sunar. Çıkarımımız doğruysa, genel ilke (2)'yi koruyabiliriz; ama biçimsel dillerde olduğu gibi özne-nesne eşitsizliği olmasaydı, eylemler için genel ilkeye uyulmadığı anlaşılırdı. Dahası, eylem ile nesnenin, İspanyolca ve Miskito'da olduğu gibi, BAŞ-tümleç dizisine sahip olması basit bir rastlantı olurdu. Yani deneysel kanıtlarla kuramsal kaygıların uyuşması gibi umut verici bir durumla karşı karşıyayız.

Bazı dillerde eylem-özne-nesne sırası vardır. Bu sıra, BAŞ parametresinin değeri ne olursa olsun (2) ilkesini çiğniyor gibi gözükür; çünkü eylem ve nesne ayırırlar. (2)'deki ilkenin tutuyor olması için daha soyut düzeyde işliyor olması gerekir; eylem ile nesne bu düzeyde tek bir öbek oluştururlar. Aslında bu tür dillerde tümceciğin temel yapısının AÖ-EÖ olduğu ve eylemin, tümceciğin başlangıcına kaydırıldığı konusunda kanıt da bulunmaktadır. İspanyolca'da (4a)'daki gibi ettirgen yapılarda, ya da (4b) gibi yapılarda görüldüğü gibi. (4b) gibi tümcelerde *regaló* ait olduğu tümceciğin başlangıcında olmak durumundadır. Basit soru biçimlerinde de görülür aynı durum, (4c)'de olduğu gibi:

(4)

a. Juan hizo [salir a Pedro].

Juan made [leave to Pedro].

(Juan neden oldu [git ilgeç Pedro].)

"Juan made Pedro leave."

(Juan Pedro'yu gitmeye zorladı.)

b. A quién no sabes qué libro [regaló Juan]?

To whom not you-know what book [gave Juan?

(İlgeç kim olumsuz biliyorsunuz hangi kitap [verdi Juan]?)

"To whom don't you know what book John gave?"¹

(Juan'ın hangi kitabı kime verdiğini biliyorsunuz?)

c. Está Juan en la casa?

"Is Juan at home?"

(Juan evde mi?)

Eylem biriminin öne çekilmesi kuralı, evrensel dilbilgisince izin verilen genel bir seçenektir. Bu kural değişik dillerde değişik biçimlerde kullanılır. Durum aslında İspanyolca'da burada anlatılandan daha karmaşıktır; (4a)'da kaydırılan eylem değil eylem öbeğidir. (4b)'de de kaydırılan birim tek başına eylem değildir, bunu daha karmaşık yapıların örneklerini incelediğimizde göreceğiz. Buradaki bariz farklılıklar aslında olası kuralların ve yapıların sınırlı sayıda olduğunu ilk bakışta görmemizi engelleyebilir. Bu kurallar ve yapılar arasında çocuğun zihni/beyni sunulan veriyi işleyerek parametre değerlerini sabitler ve bir bilgi sistemi oluşturur. Bu sistem çocuğun, içinde olduğu dilsel topluluğun dilini tüm karmaşıklığı ve zenginliği ile konuşmasını ve anlamasını sağlar.

Evrensel dilbilgisince olanaklı kılınan seçeneklerin bazıları bir dilde kullanılmayabilir ya da oldukça sınırlı kullanılabilir. Dilin başka bir alanından örnek vermek gerekirse, örneğin İspanyolca'daki *caro* (pahalı) ile *carro* (araba) sözcükleri arasındaki ses farklılığına bakınız. İngilizce, evrensel dilbilgisince izin verilen bu ses ayrımını kullanmaz, dolayısıyla İngilizce konuşan birisi bu ayrımı duymakta zorlanabilir. Aynı nedenle İspanyolca konuşan birisi de

İngilizce *bat* ve *vat* sözcükleri arasındaki ayrımı duymakta zorlanabilir; çünkü İspanyolca'da bu türden bir ayrım yoktur. Evrensel dilbilgisi sınırlı seçenekler sunar. Her seçenek tümüyle her dilde kullanılmaz.

Evrensel dilbilgisi, benim burada sergilediklerimin ötesinde sözcük sıralama olasılıklarına izin verir. Şimdiye değin sözü edilen diller şu kısıtı sağlarlar: Öbeğin öğeleri bitişiktir, en azından (2)'de gösterilen derin yapıdaki soyut öbek yapısı ilkelerine bağlıdır; ama bu yapı eylemin yer değiştirmesine bağlı olarak değişim gösterme özelliğine sahiptir. Bazı dillerde ise soyut yapıda da bitişiklik gözlenmez. Öbek içindeki öğeler gerçekten "süreksiz" olabilir. Ancak öbeklerin varlığına, genel ilkelerce oluşturulduklarına ve belki de yanyana olmanın yerine geçebilecek başka biçimlerce belirlendiklerine inanmak için iyi nedenler vardır.

Örnek (2)'deki öbek yapısı ilkeleri, dil öğrenme işlevini kolaylaştırır; çünkü yapılması gereken tek şey BAŞ parametresinin ve diğer parametrelerin değerini sabitlemektir. Sistemin geri kalanı kendiliğinden belirlenir. Bu ilkeler ayrıca kişinin duyduğunu algılama ve anlama işlevini de kolaylaştırırlar (bkz. birinci bölüm soru 3'teki algılanma boyutu). Örneğin, İspanyolca konuşan birisinin şu tümceyi duyduğunu varsayalım:

(5)

El hombre quiere el agua.

"The man wants the water."

(Adam suyu istiyor.)

Sözcüklerin ve BAŞ parametresinin değeri bilinirse, İspanyolca'nın herhangi bir kuralına gönderme yapmadan, yalnızca evrensel dilbilgisinin ilkeleri uygulanarak (6)'daki yapıyı çıkarmak olasıdır:

* Ing. *discontinuous*.

(6)

[AÖ el hombre] [EÖ quiere [AÖ el agua]]

Aynı şey daha karmaşık yapılar için de geçerlidir.

Evrensel dilbilgisinin ilkeleri, zihnin/beynin değişmez yapısının parçasıdır ve bu düzeneğin neredeyse anlık çalıştığı varsayılabilir. Tümce çözümlemesi bu ilkelere bağlıysa, anlama ediminin, sözcüklerin ayırt edilmesi işlemi kadar hızlı olması gerekir. Durum böyle gibi gözüküyor; bu da dilin "öğrenilen" kısmını söz dağarcığına ve kısıtlı sayıda parametrenin değerini öğrenmeye indirgeme konusunda doğru yolda olduğumuzu düşündürüyor.

Şimdi de adil sistemine dönelim. Burada daha önce de gördüğümüz gibi, evrensel dilbilgisi, diller arasında kimi farklılaşma olasılıkları sağlar. Örneğin, adılar bazı İspanyolca adılar gibi parçacık olabilirler (bu seçenek İngilizce'de kullanılmaz). Daha önce gördüğümüz gibi, adıların bağlanmasını düşündüğümüzde çok daha ilginç sorular çıkar karşımıza. Şimdi yeniden birinci bölümde baktığımız, ancak çözümlemeden bıraktığımız dönüşlü parçacık adılı *se*'nin bağlanmasını ilgilendiren sorunlara dönelim. Bu konuyu daha yakından araştırabiliriz şimdi.

En basit duruma bakalım:

(7)

Juan se afeitó.

Juan self-shaves.

(Juan kendi-tıraş eder.)

"Juan shaves himself."

(Juan kendini tıraş eder.)

İspanyolca'da öbek yapısı parametresinin değerinin önce BAŞ, sonra tümleş olduğunu ve buna bağlı olarak da *afeitó* eyleminin, nesnesi olan *se*'den önce gelmesi gerektiğini biliyoruz. Bu neden-

le (7)'nin soyut temel yapısı (içinde öbek yapısı ilkelerinin ve parametre sabitlemesi işlemlerinin gözlemlendiği temel yapısı) şöyle olmalı:

(8)

Juan [afeita se].

Juan [shaves himself].

(Juan [tırış eder kendini].)

Eğer dönüşlü ad öbeği yerine başka bir ad öbeği seçmiş olsaydık, (8)'deki sıra değişmezdi ve *a* ilgeci eklenirdi (daha önce gördüğümüz gibi bu İspanyolca'nın bir özelliğidir). Ancak *se* İspanyolca söz dağarcığında parçacık olarak tanımlanır, öyleyse (8)'de eylem öncesi konumuna gelmeli ve eylemin bir parçası durumunda görüldüğü (7)'yi vermeli. İspanyolca'da *se* de dahil olmak üzere kimi adillerin parçacık olduğu kolaylıkla öğrenilebilecek bir özelliktir; öğrenildikten sonra onların davranışı da evrensel dilbilgisinin ilkelerinden kaynaklanır.

Evrensel dilbilgisinin, adına *izdüşüm ilkesi* denilen, genel ve çok etkili bir ilkesi vardır. Bu ilkeye göre, her sözcüğün sözlüksel özellikleri gösterimin her aşamasında korunmalıdır. Çeşitli kanıtlarla desteklenen izdüşüm ilkesi, yukarıdaki örneklerde *afeitatar*'ın özelliklerinin her düzeyde gösterilmesi gerektiğini söyler. *Afeitatar*'ın en önemli özelliği geçişli bir eylem olması, nesne gerektirmesidir. Bu özellik (8)'de görülür; ancak (7)'de değil; çünkü (7)'de eylem nesnesiz belirir. İzdüşüm ilkesini sağlamak için (7)'nin de nesne alması gerekir. Bunun için evrensel dilbilgisinde, bir birim yer değiştirdiğinde, arkasında bir *iz* bırakır diye bir ilke olduğunu düşünelim. *İz*, ses özelliği olmayan bir ulamdır, yer değiştiren birime aynı bir adılın bağlanması gibi bağlanır. O zaman (7)'deki tümcenin gerçek yapısı (9)'daki gibidir ve buradaki *iz*, *se*'nin izidir.

(9)

Juan se [afeita iz].

Burada *iz*, *afeitarse*'ın nesnesidir, böylece izdüşüm ilkesi sağlanmış olur. Bu tür bir *izin* zihinsel gösterimde bulunduğuna ilişkin sağlam kanıt bulunmaktadır, bunların bazılarında hemen geleceğim. Ayrıca, ileride göreceğimiz gibi, genelde *boş ulamlar* diye bilinen bu tür ulamlardan başka örneklere de rastlanmaktadır. Dikkat ederseniz bunların hiçbirisinin öğrenilmesine gerek yoktur; çünkü evrensel dilbilgisinin özelliklerinin uzantılarıdır.

Şimdi de ilk bölümde incelediğimiz ettirgen dönüşlü yapılara yeniden bakalım:

Şu tümceyi alalım örneğin:

(10)

Juan hizo [afeitarse a los muchachos].

Juan made [shave-self to the boys].

(Juan neden. oldu [tırış.et-kendi ilgeç çocuklar].)

"Juan made the boys shave themselves."²

(Juan çocuklara kendilerini tıraş ettirdi.)

Biraz önce gördüğümüz gibi, (10)'un temelindeki yapı, T tümceciğinin ettirgen eylem *hizo*'nun tümleci olduğu (11)'dir.

(11)

Juan hizo [_T los muchachos [_{EÖ} afeitarse]].Juan made [_T the boys [_{EÖ} shave self]].(Juan neden. oldu [_T çocuklar [_{EÖ} tıraş.et kendili]]).

Bu gösterimde, izdüşüm ilkesi de dahil olmak üzere, öbek yapısının tüm koşulları ve ayrıca BAŞ parametresinin değeri de sağlanmış oluyor (BAŞ önde). T tümceciği *hacer* eyleminin tümlecidir, ad öbeği olan *los muchachos* onun öznesi ve eylem öbeği *afeitarse* ise yüklemidir.

Se bir parçacık olduğu için, bir eyleme bitişik olmak durumundadır. (10)'da *se afeitatar*'la bitişir ve *afeitarse* karmaşık eylemini oluşturur.³ Daha önce gördüğümüz gibi ettirgen yapının bir özelliği olan bu biçim, şimdi kendi tümcecığının başlangıcına gelerek şu tümcenin oluşmasını sağlar:

(12)

Juan hizo [_T afeitarse los muchachos].

Juan made [_T shave-self the boys].

(Juan neden. oldu [_T tıraş.et-kendi çocuklar])

A ilgeci *los muchachos* ad öbeğinin önüne konarak (10)'un gerçek söyleniş biçimini oluşturur. Bunun nedenlerini daha tartışmadık.

Anlamından dolayı, *se* parçacığının bir öncüle bağlanması gerekir. Onun bağımsız bir göndergesi yoktur, başka bir yerde belirlenmiş birisine gönderme yapar. Onun göndergesini belirleyen bir öncülünün olması gerekir. Bir öncüle bağlanması gereken bir ögeye *artgönderici*^{*} diyoruz. Ama *se* öncülünü serbestçe seçemez. Örneğin, (10)'da *se* Juan'a gönderme yapamaz, *los muchachos*'a gönderme yapmalıdır.

Öncül seçimini belirleyen ilkeyi, daha önce de değindiğimiz *egemenlik alanı* kavramıyla formüle edebiliriz: Bir öbeğin egemenlik alanı, onu içeren en küçük öbektir. *Se* artgöndericisi öznenin alanı içinde bağlanmalıdır, daha doğrusu öznenin de içinde bulunduğu en dar alanda bağlanmalıdır. Böylece, adılın kendi alanında özgür olmasını belirten ikinci bölümdeki (10) ilkesine ek olarak, bağlama kuramına ilişkin ikinci bir ilkemiz var:

(13)

Bir artgönderici, öznenin en dar alanında bağlı olmalıdır.

(10)'da öznenin en dar alanı, *hizo*'nun tümceciksel tümlecidir. Bu

* Ing. *anaphor*.

açetiari'in öznesi olan ad öbeği *los muchachos*'un alanıdır. Dolayısıyla *de* bu alanda bağlanmalıdır; *los muchachos*'u öznesi olarak alabilir; ancak alanın dışında olan *Juan*'ı alamaz. Aynı durum, bunun karşılığı olan İngilizce tümce için de geçerlidir.

(14)

Juan made [the boy shave himself].

(Juan neden oldu [çocuk tıraş ol kendi].)

(Juan çocuğa kendini tıraş ettirdi.)

Burada artgönderici olan *himself*'dir (kendi) ve *himself*'i içeren en dar alan ise (yani öznenin en dar alanı, ki özne *the boy*'dur (çocuk)) ayrıçlarla sınırlı olan bölümdür. *Himself* artgöndericisi (13)'deki ilke gereği bu alanda bağlanmalıdır. Yani *himself*, *Juan* tarafından değil, *the boy* tarafından bağlanmalıdır.

Hem İspanyolca hem de İngilizce'de bizim incelediğimiz yapılarıdaki dönüşlü artgöndericiler öznenin en dar alanında bağlanmalıdır. İngilizce'de *himself* artgöndericisi bu alanın herhangi bir birimine (uygun konumdaysa) bağlanabilir; yani özne veya nesneye bağımlı olabilir. Ancak İspanyolca'da daha fazla kısıtlama vardır. Bazı yapılarda dönüşlü öge, içinde öncülünü bulmak zorunda olduğu alanın mutlaka öznesine bağlanmak zorundadır. Olasılıklar (15a)'daki gibidir. *Himself* öncül olarak ya özne *Juan*'ı ya da nesne *Pedro*'yu seçer; ama *Mario*'yu seçemez; çünkü *Mario* ayrıçlarla ayrılmış öznenin en dar alanının dışında kalır. Fakat (15a)'nın İspanyolca'ya aşağı yukarı tam bir çevirisi olan (15b)'de dönüşlü *de mismo* (*de*'nin parçacık olmayan karşılığı) *Juan*'ı öncülü olarak almalıdır, *Pedro*'yu değil:

(15)

a. Mario wants [Juan to speak to Pedro about himself].

(Mario istiyor [Juan ilgeç konuş ilgeç Pedro ilgeç kendi].)

- b. Mario quiere que [Juan hable a Pedro de sí mismo].
 (Mario istiyor ki [Juan konuş ilgeç Pedro ilgeç kendi].)
 (Mario [Juan'ın Pedro'yla kendi hakkında konuşmasını] istiyor.)

(13) ilkesi adillar için de geçerlidir, sadece artgöndericinin serbest olduğu yerde adilların bağlanmaları gerekir. Böylece (13)'ün yanısıra bağlama kuramına ilişkin bir başka ilkemiz daha var şimdi :

- (16)
 Bir adil öznenin en dar alanında bağımsız olmalıdır.
 Bu ilkenin işleyişi şu tümcelerde görülebilir:

- (17)
 Juan lo afeitado a él.
 Juan him-shaves to him.
 (Juan onu-tıraş eder ilgeç o.)
 "Juan shaves him."
 (Juan onu tıraş eder.)

Burada *lo* ile *el* dağınık ama tek bir adil oluştururlar ve (16) ilkesi onlara tek bir birim olarak uygulanır. Burada öznenin en dar alanı (17)'deki tümcenin tümüdür, yani özne *Juan*'ın alanı. İngilizce karşılığında olduğu gibi, (17)'deki *lo-el* zorunlu olarak bağımsızdır, *Juan*'dan başkasına gönderme yapar, gönderme yaptığı kişinin kimliği söylem içinde başka bir yerde belirlenir. Okuyucunun başka örnekleri düşünerek tahmin edebileceği gibi, daha çok örnekle karşılaştıkça konunun daha karmaşık olduğu ortaya çıkar; ancak buradaki amacım için bağlama kuramı ilkelerinin basit biçimleriyle yetineceğim.

Hatırlarsanız *se* parçacığı bir eyleme eklenmelidir; ancak ettirgen yapılarda ya nesnesi olduğu eyleme eklenir, (18a)'da olduğu gibi, ya da ettirgen eylemin kendisine doğrudan eklenir, (18b)'de olduğu gibi (lehçe farklılıklarını daha önce görmüştük).⁴

(18)

a. Juan hizo afeitarse...

b. Juan se hizo afeitar...

"...nın yerinde *a los muchachos*'un olduğu (18a)'da *se*'nin nasıl bağlandığını az önce gördük. Şimdi (18b)'ye dönelim:

(19)

a. Juan se hizo [afeitar *iz*].Juan self-made [shave *iz*].(Juan kendi-neden. oldu [tırış.et *iz*].)

"Juan had someone shave him (Juan)."

(Juan kendini birisine tıraş ettirdi.)

a. Juan se hizo [afeitar *iz a los muchachos*].Juan self-made [shave *iz to the boys*].(Juan kendi-neden. oldu [tırış.et *iz ilgeç çocuklar*].)

"Juan had the boys shave him (Juan)."

(Juan çocuklara kendini tıraş ettirdi.)

Burada *iz*, *se*'nin yer değiştirmeden önceki konumunu gösterir.

Daha önce de gözlemlediğimiz gibi, (19a)'daki anlatım, İspanyolca'da kabul edilebilir bir tümcedir, ama (19b) değildir. Şimdi bu ilginç olguyu açıklayabilecek durumdayız. (19)'da iki tane artgönderici var, bağlanması gereken iki öge: *se* ve onun *iz*'i, (13)'teki ilkeye göre, bu birimlerin her birisi, öznenin en dar alanında bağlanmalıdır. Dahası *iz*, *se*'ye, *se* de başka bir ad öbeğine bağlanmalıdır. (19a)'da tek özne *Juan*'dır, öyleyse *se*'nin ve onun *iz*'inin her ikisi de *Juan*'ın alanında bağlanmalıdırlar. Bu koşul *se*'nin *Juan* tarafından, ve *iz*'in de *se* tarafından bağlanmasıyla sağlanmıştır (*iz*'in öznenin en dar alanında bağlandığına, ama onu bağlayan ögenin özne olmadığına dikkatinizi çekerim, tıpkı İngilizce örnek (15a)'da olduğu gibi). Böylece tümce, bağlama kuramını sağlamış olur ve anlamlandırılabilir: *se iz*'inin konumundan dolayı *afeitar*'ın nes-

nesi olarak anlamlandırılır ve kendi konumundan dolayı da *Juan*'a bağlanır.

(19b)'ye dönersek, *se*'nin, özne *Juan*'ın alanında bağlanması gerektiğini görürüz ve *iz*'i de, kendi öncülü olan *se*'ye, özne *los muchachos*'un alanında bağlanmalıdır, tıpkı (10)'da *se*'nin bu alanda bağlandığı gibi: *Juan hizo [afeitarse a los muchachos]*. *Juan*'a bağlanan *se* açısından bir sorun yoktur; ancak onun *iz*'i, *los muchachos*'un alanında bağlanmamıştır.⁵ *İz*, *los muchachos*'un alanının dışında kalan *se* tarafından bağlanmıştır. Böylece zihnin/beynin hesaplama ilkeleri, bu tümceye bir anlam belirleyemez ve cümle anlamsız kalır.

Aynı şeyin aşağıda yinelenen İngilizce (14) tümcesi için de geçerli olduğuna dikkatinizi çekerim.

(14)

Juan made [the boy shave himself].

(Juan neden oldu [çocuk tıraş et kendi].)

(Juan çocuğa kendini tıraş ettirdi.)

İngilizce'de *himself* (kendi) artgöndericisi parçacık değildir; yerinde kalır ve izi yoktur. Ancak *himself*, *the boy* (çocuk) öznesinin alanında bağlanmalıdır, tıpkı İspanyolca'da *se*'nin izinin yantümcekte bağlanması gibi. Böylece (14)'te *himself*, *the boy*'a bağlanır, *Juan*'a değil. Ancak (19b)'deki *iz* yantümceciğin öznesi olan *los muchachos*'a bağlanamaz; çünkü *se* parçacığın bağlanmalıdır. Bu nedenle İspanyolca tümce zihnin/beynin hesaplama ilkelerince anlamlandırılmaz. İspanyolca'da bu düşünce bu biçimde ifade edilemez. Parçacık, yer değiştirerek temel tümceciğin eylemi olan *hizo*'ya eklenir.

Burada, sesletilmemesine karşın *iz*'in, tümcenin zihinsel gösteriminde gerçekten var olduğu konusunda doğrudan birtakım kanıt-

lar görmüş olduk. İnsan zihni, tümcenin yapısını hesaplarken, bu yapı zihin tarafından "görülür". Zihin, artgöndericiler için gerekli bağlama kuralını sağlamak durumundadır; ancak ses düzeneklerince sesletilmez; çünkü hiçbir sesbilgisel özellik taşımaz. İz yalnızca zihinsel gösterimde olan ne var ki sesletilmeyen boş ulamlardan birisidir; zihinsel düzenek tarafından görülür; ancak sesletim düzeneğine bilgi göndermez.

Birinci bölümde gözlemlediğimiz gibi, *Juan se hizo afeitatar* anlatımı, tek başına kabul edilebilir bir tümce olmasına karşın, sonuna *a los muchachos*'u eklediğimiz zaman (19b)'deki gibi kabul edilemez bir tümce haline gelir. Başına *a quién* eklediğimizde (20)'de olduğu gibi zorunlu bir sözcük sırası değişikliğine yol açmış oluruz:

(20)

A quién se hizo Juan afeitatar?

To whom self-made Juan shave?

(ilgeç kime kendi-neden.oldu Juan tıraş.et?)

"Whom did Juan have shave him (Juan)?"⁶

(Juan kendisini kime tıraş ettirdi?)

Fakat, diğer seçenek olan *se*'nin *afeitatar* eylemine ekli olma durumu, ((21)'de olduğu gibi) *a los muchachos* ya da *quién*'in eklenmesinden etkilenmez (bkz. (10)):

(21)

A quién hizo Juan afeitarse?

To whom made Juan shave-self?

(ilgeç kime neden.oldu Juan tıraş.et-kendi?)

"Whom did Juan have shave himself?"

(Juan kimin kendini tıraş etmesine neden oldu?)

Los muchachos'un eklendiği durumu incelemiştik. Şimdi *a quién*

öbeğinin *Juan hizo afeitarse*'ye eklendiği duruma bakalım.

(21)'de *se*, en yakın özne olan *Juan*'a bağlanmamıştır; *afeitar*'ın öznesi olarak anlaşılan, uzaktaki bir birim olan *quién*'e bağlanır. Aynı şekilde İngilizce çevirisinde "*Whom did Juan have shave himself?*" (*Juan* kimin kendini tıraş etmesine neden oldu?), *himself* (kendi) artgöndericisi en yakın özne olan *Juan* tarafından değil, daha uzak olan *whom* (kime) tarafından bağlanır; *whom* (kime) ise *shave* (tıraş et) eyleminin öznesi olarak anlaşılmaktadır. Bizim burada sorguladığımız, kendi kendini traş eden kişinin kim olduğudur; *himself* (kendi) ile *Juan* arasında bir ilişki yoktur. (19b)'nin durumunu bağlama kuramı ilkeleri açısından çözmüştük. Şimdi (20) ve (21)'e bakalım.

Burada çözüm bekleyen iki sorun var. Birincisi, *se* artgöndericisinin (21)'de niye daha uzakta olan özne tarafından bağlandığını açıklamalıyız, daha yakında bir özne varken; ikincisi (20)'nin niye anlamlandırılmadığını açıklamalıyız.

(21) ile başlayalım. Bağlama kuramının ilkeleri bize *se*'nin öznenin en dar alanında bağlanacağını söyler. Gerçekler ise *se*'nin *Juan*'a değil *a quién*'e bağlandığını gösteriyor. Bu durumda gerçeklerle ilkelerin uyumlu olabilmelerinin tek yolu var: *afeitar*'ın *a quién*'le ilintili bir öznesi olmalı ve bu *se*'nin de içinde bağlandığı bir alan yaratmış olmalı. Yani zihinsel gösterim (22)'deki gibi olmalı (buradaki *iz*, *a quién*'in izidir).⁷

(22)

A quién hizo Juan [afeitarse iz]?

To whom made Juan [shave-self iz]?

(ilgeç kime neden oldu Juan [tıraş.et-kendi iz]?)

"Whom did Juan have shave himself?"

(Juan kimin kendini tıraş etmesine neden oldu?)

Burada *iz*, (10)'daki *los muchachos* ile aynı yeri kaplıyor. Aşağıda yineliyoruz:

(10)

Juan hizo [afeitarse a los muchachos].

Bu şu demektir, *iz* (22)'deki ayraç içine alınmış yantümceciğin öznesidir, tıpkı *los muchachos*'un (10)'da ayraç içindeki yantümceciğin öznesi olduğu gibi. *Se*'nin (10)'da *los muchachos*'un alanı içinde bağlanması gerektiği gibi, (22)'de de *iz*'in alanı içinde bağlanması gerekir.⁸

Bu sonuç çok mantıklı. Aslında (22) ile (10) numaralı tümceler anlamları açısından benzerdirler; ama (22)'de biz *afeitarse*'nin öznesinin kim olduğunu soruyoruz; oysa (10)'da özne *los muchachos* olarak belirli. (22)'de *iz*, mantık veya matematikteki değişkenler gibi görülebilir (temel cebirdekiler gibi örneğin). Bu tümcede şu özelliklere sahip olan *x* kişinin kim olduğunu soruyoruz: Juan, *x*'in birisini tıraş etmesine neden olur, aslında bu birisi tümcede başka bir yerde belirtiliyor; çünkü bir artgönderici var bu konumda, bu da *se* ve bu artgöndericinin de bağlanması gerekli. (22) tümcenin bu şekilde anlamlandırılmasını doğrudan göstermektedir.

Örnek (22) gibi doğal gösterimden yola çıkarak şaşırtıcı bir gerçeği de açıklayabiliriz, yani *se*'nin daha yakın olan *Juan* yerine çok daha uzak olan *quién* tarafından bağlanmış olması. Aslında *se*, *quién* değil *quién*'in *iz*'i tarafından bağlanır (bu *iz* de *quién* tarafından bağlanmış bir değişkendir). Bu *iz* *afeitarse*'nin öznesi olduğu için, *se*'nin içinde bağlanması gereken bir alan yaratır. Böylece *se*, fiziksel yakınlığına karşın *Juan* tarafından bağlanamaz.

Aynı şey (22)'nin İngilizce karşılığı için de geçerlidir.

(22)

Whom did Juan have shave himself?

(Juan kimin kendini tıraş etmesine neden oldu?)

Bu durumdaki zihinsel gösterim, İspanyolca'da olduğu gibi (23)'tür; yani *iz*'in, *whom*'un izi olduğu durum.

(23)

Whom did Juan have [*iz* shave himself]?

(Kime *yardımcı. eylem* Juan *yardımcı. eylem* [*iz* tıraş.et kendi]?)

(Juan kimin kendini tıraş etmesine neden oldu?)

Burada *whom*'un (kime) *iz*'i ayrıç içindeki tümleç tümceciğinin öznesidir. *Himself* (kendi) artgöndericisi, ayrıç içindeki öznenin alanı içinde bağlanmalıdır. Böylece *iz*'i öncülü olarak alır (*Juan*'ı değil, *Juan* en yakın öncül konumunda olmasına karşın). Tümcenin anlamı (24)'teki gibidir:

(24)

Şu özelliklere sahip *x* kişisi kimdir: Juan *x*'e, *x*'i tıraş ettirdi.

Himself fiziksel olarak en yakın olası öncül *Juan* tarafından bağlansaydı, tümcenin anlamı (25) olurdu:

(25)

Şu özelliklere sahip *x* kişisi kimdir: Juan *x*'e Juan'ı tıraş ettirdi.

Bu çok olası bir anlam, ancak (22)'nin ifade ettiği bu değil; bu anlam için (26a) anlatımı kullanılır ((26b)'de zihinsel gösterimi verilmiştir; *iz whom*'un izidir).

(26)

a. Whom did Juan have shave him?

(Juan kendini kime tıraş ettirdi?)

b. Whom did Juan have [*iz* shave him]?

(Kime yardımcı.eylem Juan yardımcı.eylem [iz tıraş.et onu].)

Burada *him* (onu) adılı, (16)'daki bağlanma ilkesine göre, ayrıç içindeki tümcecik içinde bağımsızdır. Bu tümcecik özne olan *iz*'in alanıdır. Dolayısıyla (26b)'nin soyut gösteriminde yeteri kadar "uzak" olan *Juan* tarafından bağlanabilir, (26a)'da *Juan*'ın *him*'e fiziksel olarak yakınlığına karşın.

Şimdi de ettirgen dönüşlülerin yapılarını adım adım inceleyelim. (22) ve (10)'un altyapısını oluşturan soyut yapıların ikisinin de biçimi (27)'dir. ((10)'da ad öbeği *los muchachos*'tur, (22)'de ise *quién*):

(27)

Juan hizo [_T AÖ [EÖ afeitar sel].

(Juan neden. oldu [AÖ [tıraş.et kendi]].)

Dilde kullanılan tümcenin oluşması için zihnin hesaplama ilkeleri bir dizi işlem yürütür. Önce eylem öbeği *afeitar se*, ettirgen yapının genel kuralı gereğince kendi tümcecigi T'nin önüne kaydırılır, bu daha önceden gördüğümüz gibi bazı dillerde (hatta kimi durumlarda İspanyolca'da da) karmaşık bir eylem oluşturur. Sonra *a* ilgeci, henüz açıklamadığımız bir nedenle eklenir. Şimdi (28)'deki gösterim var elimizde (*a*-ad öbeğini genişletilmiş bir ad öbeği olarak alabiliriz):

(28)

Juan hizo [_T [EÖ afeitar sel] a-AÖ].

(Juan neden. oldu [_T [EÖ traş.et kendi] a-AÖ].)

Daha sonra *se* parçacığı ya *afeitar*'a eklenerek *afeitiarse* sözcüğünü, ya da *hizo*'ya eklenerek *se hizo*'yu oluşturur. Böylece ele almamız gereken iki durum ortaya çıkmıştır.

Önce parçacığın *afeitar*'e eklenip *afeitarse*'yi oluşturduğu duruma bakalım. Bağlama kuramı, (28)'de *se*'nin öncülünün bir ad öbeği olmasını gerektirir. Eğer ad öbeği *los muchachos* ise, (10)'u elde ederiz. Eğer *quién* ise iki zihinsel işlem daha devreye girer. Önce *a-quién* tümcenin önüne kayarak *se*'nin gerçek öncülü olan *iz*'ini bırakır ve sonra *hizo*, *quién*'in çekimiyle ait olduğu tümceciğin önüne gelerek (21)'in oluşmasına yol açar: *A quién hizo Juan afeitarse?*

Bu (21)'in özelliklerini açıklar. Peki (20)'ye ne demeli?

(20)

A quién se hizo Juan afeitar?

Bunun temelini oluşturan yapı yine (27)'dir. (28)'i ise daha önce olduğu gibi oluştururuz. Ancak şimdi *se* parçacığının ikinci seçeneğine bakalım, *hizo*'ya eklenince *iz_{se}*'yi bıraktığı duruma:

(29)

Juan se hizo [afeitar *iz_{se}* a-AÖ].

Ad öbeği *los muchachos* ise (19b)'yi elde ederiz ve daha önce gördüğümüz gibi bu bağlama kuramının ilkelerine ters düşer; çünkü *iz_{se}* özne ad öbeğinin (*los muchachos*) alanında, öncülü *se* tarafından bağlanmaz. Ad öbeği *quién* ise, tümcenin önüne kayar ve *iz* olarak *iz_{quién}*'i bırakır; normal sözcük sırası değişikliğine yol açarak (30)'un oluşmasına neden olur.

(30)

A quién hizo Juan [afeitar *iz_{se}* *iz_{quién}*]?

İki *iz* de boş ulam oldukları ve sesletim düzeneklerine sinyal gönderemedikleri için (30)'un sesletimi (20)'dir. Ancak zihin (30)'u görür ve onu bağlama kuramı ilkelerine göre anlamlandırması gerekir. *Se* artgöndericisi hiçbir sorun oluşturmaz: O *Juan*'a bağlanır.

Ancak iz_{se} , $iz_{quién}$ öznesinin alanında bağlanamaz, böylece tümce anlamlandırılmaz ve beklediğimiz sonuç da budur.

$iz_{quién}$ bağlama kuramının ilkelerini karşılar mı? Karşıladığı ileri sürülebilir; çünkü bu ögeyi içeren bir öznenin en dar alanı bütün tümcedir. Ancak doğru yanıt bu izin bir artgönderici olmadığı, dolayısıyla artgöndericilerin uyması gereken bağlama kuramı ilkelerine uyması gerekmediğidir. iz_{se} , göndergesel se tarafından bağlanır; se göndergesi öncülü *Juan* tarafından belirlenmiş bir artgöndericidir. $iz_{quién}$ ise bir deşikendir, göndergesel bir öge tarafından değil, *quién* tarafından bağlanır, bu da göndergesel bir öge değildir; ancak *todos* (tüm) ya da *algunos* (bazı) ile aynı mantıksal ulama sahiptir. *Todos* ve *todos los muchachos* gibi terimler (31) gibi tümcelerde gönderme yapmazlar:

(31)

a. Todos están en España.

"All are in Spain."

(Tümü İspanya'da.)

b. Todos los muchachos están en España.

"All the boys are in Spain."

(Tüm çocuklar İspanya'da.)

Bu ifadelerin anlamları (32)'nin mantıksal yapısı varsayılarak daha iyi ifade edilebilir. Bu mantıksal yapıda x deşikendir, *todos* ve *todos los muchachos* anlatımları da, bu deşikenin anlam yelpazesinin genişliğini gösteren ifadeler.

(32)

a. Todos x , x están en España.

"All x , x are in Spain."

(Tüm x , x 'ler İspanya'da.)

b. Todos los muchachos x , x están en España.

"All the boys x , x are in Spain."

(Tüm çocuklar x , x 'ler İspanya'da.)

Örnek (32a)'da x 'in kapsamı herşey olabilir (kapsamın sınırlarını söylem durumu belirler); (32b) tümcesinde ise x 'in kapsamı bütün (erkek) çocuklardır. Bu durumda (32b) "Eğer herhangi bir çocuk seçsek, bu çocuk İspanya'dadır." anlamına gelir.

Benzer bir biçimde (33)'teki tümcelerin mantıksal yapıları da (34)'te verilir.

(33)

a. Quiénes están en España?

"Who are in Spain?"

(Kimler İspanya'da?)

b. Cuáles muchachos están en España?

"Which boys are in Spain?"

(Hangi çocuklar İspanya'da?)

(34)

a. Cuáles x , x están en España?

"Which x , x are in Spain?"

(Hangi x , x 'ler İspanya'da?)

b. Cuáles muchachos x , x están en España?

"Which boys x , x are in Spain?"

(Hangi çocuklar x , x 'ler İspanya'da?)

(34a)'da da x her şey olabilir, (söylem durumunca belirlendiği gibi); biz bu şeylerden hangisinin İspanya'da olduğunu soruyoruz. (34b)'de x tüm çocuklar üzerinden değer alır. (33b), tüm çocuklar arasında İspanya'da olmanın hangileri için doğru olduğunu sorar. Bu durumlarda göndergesel anlatım, *quiénes* ya da *cuáles muchachos* değildir, aslında gerçek bir göndergesel anlatım yerine konan x değişkenidir. Örneğin; *Juan y Pedro* (Juan ve Pedro) anlatımı x 'in yerini doldurabilir ve (33) için olası yanıtlardandır.

(33)'ün gerçek zihinsel gösterimi, soru öbekleri tümceciğinin başına getirildikten ve *iz*'lerini bıraktıktan sonra şöyle olur:

(35)

a. Quiénes [*iz están en España*]?

Who [*iz are in Spain*]?

(Kimler [*iz İspanya'da*]?)

b. Cuáles muchachos [*iz están en España*]?

Which boys [*iz are in Spain*]?

(Hangi çocuklar [*iz İspanya'da*]?)

(33)'te yer değiştirmenin bariz göstergeleri yoktur; çünkü soru öbeği başlangıçta olan özne konumundan kaydırılmıştır. Soru öbeğinin (22), (30) ya da (36)'da olduğu gibi ilk başta başka bir yerde olduğu durumlarda, yer değiştirme için açık kanıtlar da buluruz:

(36)

a. Quiénes crees que [*iz están en España*]?

Who you-think that [*iz are in Spain*]?

(Kimler sanıyorsun ki [*iz koşaç İspanya'da*]?)

"Who do you think are in Spain?"

(Kimlerin İspanya'da olduğunu sanıyorsun?)

b. Cuáles muchachos crees que [*iz están en España*]?

Which boys you-think that [*iz are in Spain*]?

(Hangi çocuklar sanıyorsun ki [*iz koşaç ilgeç İspanya*]?)

"Which boys do you think are in Spain?"

(Hangi çocukların İspanya'da olduğunu sanıyorsun?)

Aslında tüm durumlarda yer değiştirme olduğuna dair güçlü kanıtlarımız var, yer değiştirmenin "görünmez" olduğu durumlar da dahil olmak üzere. Tüm durumlarda *iz* (34)'teki mantıksal gösterimde olduğu gibi değişken işlevi görür, bu da hemen hemen sözdizim-

sel gösterimle özdeştir, (35)'teki gibi. Bu arada, soru sözcüğü yerine *todos*'un olduğu (32) gibi anlatımlarda da benzer durumların geçerli olduğuna dair iyi kanıtlar bulunmaktadır; ancak bu sorunu burada irdelemeyeceğim.

Başka bir deyişle, *quién* gibi terimler göndergesel anlatımlar değildir, göndergesel anlatımlar olan değişkenleri bağlayan işleyicilerdir*. Bağlama kuramı açısından *quién* gibi işleyicilerin izi, değişken olarak işlev gören, ama artgönderici olmayan bir göndergesel anlatım olarak alınır. *Quién* ya da *cuáles muchachos*'un tümceciğin önüne kaydırılmasıyla, eylem tarafından belirlenen anlambilimsel rolü taşıyan öge, değişken *iz*'den başkası değildir. Ama *se* parçacığının izi sadece anlambilimsel rolünü kendi öncülüne aktarır, yani izi bağlayan göndergesel ögeye (*se*'nin göndergesi de kendi öncülünce belirlenir).

Bunların tümü mantıksal açıdan makuldür. İlginç olan bir şey de, doğal ve mantıksal bir yapının gerçek dil anlatımlarının zihinsel gösteriminde de ortaya çıkmasıdır. Bir kez daha, bunun mantıksal bir gereklilik olmadığını söylemeliyim. Çok daha farklı çalışan, ama insan dillerinin işlevini gören diller oluşturulabilir; fakat bu diller insan dili olmazlar. İnsan zihninin kendine özgü bir işleyişi vardır; ama birtakım mantıksal sistemlerin yapılarıyla hasbelkader örtüşebilir bu yapı. Bu sonucu destekleyen kanıtları bağlama kuramı ilkelerini incelediğimizde görüyoruz.

Şimdi elimizde zihinsel gösterimde yer alan iki çeşit iz bulunmaktadır: *se*'nin izi ile *a quién*'in izi. *A quién*'in izi içinde *se*'nin izinin bağlanması gereken bir alan oluşturur. Eğer *se*'nin izi bu alanda bağlanmazsa, tıpkı *a quién se hizo Juan afeitarse?*'da olduğu gibi, bu durumda tümce anlamlandırılmaz.

* Ing. operator.

Bu hesaplamalar, onların oluşturdukları ve değiştirdikleri gösterimler, gerçeğe ilişkin olarak bilimin öteki kavramları ile benzer durumdadırlar: kimyasal elementler, değerlik, moleküller, atomlar vd. Karmaşık ve ilginç görüngülerin açıklanmasında rol alırlar, ve bunların temellerinde yatan fiziksel düzenekleri keşfetmemiz için araştırma yolunu açarlar, yani insan beyninin/zihninin işleyişine ışık tutan bu düzeneklerin özellikleri bu araştırmalarla keşfedilebilir.

Boş ulamların varlıkları özellikle ilginçtir. Dil edinen çocuğun elinde bu konuda doğrudan kanıt yoktur; çünkü bunlar sesletilmezler. Ama öyle görünüyor ki çocuğun dil edinme yetisi bu ulamların özellikleri hakkında kesin bilgiler içeriyor. Çocuğun zihni, bu boş ulamları ait oldukları yere yerleştiriyor, bunu yaparken izdüşüm ilkesinden yararlanıyor ve evrensel dilbilgisinin ilkelerini uygulayarak onların özelliklerini belirliyor. Bu hesaplamalar oldukça karmaşık olabilirler; en basit örnekler bile gördüğümüz gibi karmaşık hesaplamalar gerektirebiliyor. Ama zihnin/beynin değişmez yapısının bir parçası olan evrensel dilbilgisinin ilkelerine dayandıkları için, bu hesaplamalar hemen hemen anlık çalışıyor olmalılar. Kuşkusuz bu oluşum, tümüyle bilinçsizce ve olası iç gözleme kapalı cereyan ediyor. Bu bakımdan bu hesaplamalar, gözlerimin algıladığı gerçek görsel bilginin sınırlı ve düzensiz olmasına karşın, konferans salonunda karşımda oturanların bir grup insan olduğunu söyleyen zihinsel/beyinsel hesaplamalara benziyor. Tıpkı 17 yy. İngiliz felsefecisi Ralph Cudworth'un gözlemediği gibi: "Doğanın kitabı yalnızca yetkin gözlerce okunabilir."

Boş ulamların özelliklerine ilişkin bilgi, insan zihninin dil edinimine getirdiği bilginin yalnızca bir bölümüdür. Bu çerçevenin birimleri var olan zaman içinde ve kanıtlarla hiçbir çocuk tarafından öğrenilemez. Bunların özelliklerini keşfetmek isteyen bilimci-

ler için bile varlıklarını keşfetmek ve incelemek kolay bir iş değildir. Bu görev, çocuğun önünde olmayan çok geniş bir kanıt dizisi gerektirir. Bu kanıtlar değişik dillerin incelenmesinde işin içine giren karmaşık kuram oluşturma gereksinimiyle ortaya çıkar. Ele aldığımız basit örneklerin de gösterdiği gibi, insanların dil yetisindeki bilgi, tümceleri anlamamız sürecine özel bir şekilde katkıda bulunur.

Boş ulamların keşfi, onları yönlendiren ve zihinsel gösterimlerle ve hesaplamaların doğasını belirleyen ilkelerin keşfi, dalga, parçacık, gen, değerlik vb.'nin ve onları belirleyen fizik bilimlerindeki ilkelerin keşfi ile karşılaştırılabilir. Aynı şey öbek yapısı, bağlama kuramı ve evrensel dilbilgisinin öteki alt sistemleri için de söylenebilir. Şimdi zihnin çok daha derinlerdeki gizli doğasını görmeye ve nasıl çalıştığını anlamaya başlıyoruz, belki de tarihte ilk kez, bu konular yoğun ve üretken bir biçimde binlerce yıldır incelenmiş olmasına karşın. Zihnin/beynin incelenmesinde gelmekte olduğumuz noktayı, büyük devrimler çağı olan 17. yy'da olağanüstü kazanımlar kaydeden, bu sayede uygarlığın sonraki yıllarda yolunu çizen fizik bilimleriyle karşılaştırmak mümkündür.

Notlar

- 1 Bazı dillerde (4b) gibi tümceler kabul edilebilir; diğer dillerde ise böyle bir durumla daha az karşılaşılır. İngilizce lehçeler bu bakımdan farklılıklar gösterir. İspanyolca ve İtalyanca bu tür tümceleri, İngilizce ve Fransızca'dan çok daha kolay benimser. Demek ki, daha da küçük bir boyutta bir değişkenlik parametresi olabilir. Bu parametre üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Aslında temel tümceciğin eyleminin anlambilimsel özellikleriyle ilgili bazı soru işaretleri bulunmaktadır; ancak bu aşamada onlara değinmeyeceğim.
- 2 İspanyolca'da *se*'nin sayısı ve cinsiyet belirtmediğini, yapısal şartlar izin verdiği ölçüde *Juan* ya da *los muchachos* öncülüne bağlanabileceğini hatırlayınız.
- 3 Sunumu kolaylaştırmak için, bu durumda hiç sorun yaratmayacak olan *se*'nin yer değiştirmesinin sonucunda bıraktığı izi gözardı edebiliriz.

- 4 Sunumu kolaylaştırmak için, lehçe farklılıklarını bir kenara bırakıyoruz; farzedelim ki her iki biçimin de kabul edilebildiği "ideal" dil üzerinde çalışıyoruz.
- 5 Daha önce yaptığım gibi, *a* ilgecinin durumuna burada da değinmiyorum (başka nedenlerle oraya geldiği ve buradaki hesaplamayı etkilemediği için).
- 6 Gündelik İngilizce'de bu soru "Who did Juan have shave him?" şeklindedir. Açıklamanın açık olması için örneklerde (daha doğal olan) *who* [kim] biçimi yerine *whom* [kime] biçimini kullandım. Nesnenin neden normalde özne ile bağlantılı durum eki aldığı sorusuna daha sonra geri döneceğiz.
- 7 Burada da anlatımı kolaylaştırmak için *se*'nin izini yazmıyoruz.
- 8 Her iki durumda da *a* ilgeci eklenmiştir; ama buradaki işleme bir etkisi yoktur bu eklemenin.

4. DİL YAPISININ İLKELERİ II

Bir önceki bölümde, zihnin çeşitli karmaşıklıkta yapıları nasıl belirlediğini tartışmıştım, örneğin *El hombre quiere el agua*, gibi basit örneklerden, *A quién hizo Juan afeitarse?* ve *A quién se hizo Jaun afeitarse?* gibi karmaşık örneklere kadar. Son örnekte zihinsel işlem çelişkiyle karşılaşır ve sonuç vermez. Bu hesaplamaların bir dile özgü kural veya yapıya özel kurallar kullanmadığını hatırlayınız. Zihin evrensel dilbilgisinin kurallarını, parametreler için belli değerleri ve tabii sözcüklerin anlamlarını kullanmaktadır. Bu kaynaklar herhangi bir tümcenin biçimini ve anlamını belirlemek için yeterli olmalıdır.

Yukarıda tartışılan örneklerde hesaplama işlemi hemen hemen anlıktır ve bilinçli değildir, bilinç ve iç gözleme kapalıdır. Daha karmaşık durumlarda ise durum değişiktir ve bunları şu an bildiklerimizle anlayamayız. İlk bakışta nasıl yorumlanması gerektiği açık olmayan ya da yanlış yorumlanması olası örnekleri oluşturmak hiç de zor değildir, yani konuşanın dil bilgisinin yapılandırmadığı ve konuşanı zorlayan örnekler. Dikkat ederseniz, zihnin/beynin bir yapıya verdiği anlam dil yetisinin belirlediği yapıdan farklı, derken ya da zihin/beyin dil yetisinin belirlediği bir yapıya karşılık veremiyor, derken çelişkiye düşmüyoruz. Gerçek dil kullanımı, dil yetisinin ötesine geçen, zihnin/beynin diğer birimlerini de içerir ve kişinin algıladığı ya da ürettiği dille, dil yetisinin kendi başına alındığındaki özellikleri aynı olmayabilir.

Bir dili konuşanların bazı ifadelerin ne anlama geldiği konusunda bir fikri yoksa ya da onlara verdikleri anlamın doğru olmadığı söy-

lenmişse, onlar "Bu anlatımları yeniden düşünürler." (her ne demekse) ve bir iç değerlendirme sürecinden sonra anlatımın anlamı konusunda kafalarında bir fikir belirir. Bunun tümü yine, bilincin çok ötesindedir, bu tür sonuçları gözlemlememize karşın, zihnin/beynin bu süreçte ne yaptığı konusunda pek fazla bilgimiz yok.

Şimdi biraz daha karmaşık örnekler vererek daha önce tartışılmış olan temel noktaları yeniden gözden geçirelim.

Şu tümceye bakalım:

(ı)

[El hombre al que María nos quiere ver examinar] está esperando.

[The man to whom Maria us-wants see examine] is waiting.

([Adam *ilgeç* ki Maria bizi-istiyor gör sınav.yap] bekliyor.)

"The man whom Maria wants to see us examine is waiting."

(Maria'nın sınav yaptığımızı görmeyi istediği adam bekliyor.)

Şimdi ayraç içindeki öbeği, yani tümcenin öznesini inceleyelim ve nasıl anlamlandırıldığını ve bunun nedenini soralım. Şimdiye kadar baktığımız ilkeleri kullanarak bu tümcenin zihinde/beyinde anlamlandırılma sürecini göz önünde bulundurarak yaklaşabiliriz bu soruya.

İlk yapılacak şey, dilin söz dağarcığının kaynakları kullanılarak tümcedeki sözcükleri ve ulamlarını belirlemektir. Söz dağarcığı, daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi kişinin edinmiş olduğu dilin bir bileşenidir. Zihin, sözcükleri belirledikten sonra, öbek yapısının ilkelerini kullanarak (ve İspanyolca için sabitlenmiş parametreleri göz önüne alarak) anlatımın genel yapısını belirler. Yalnızca özne olan ad öbeğine bakacak olursak, onun yapısı şöyle olabilir (T_1 burada ayraçla gösterilmiş tümceciğin ulamıdır, $(_i)$ 'i bu tümceciğe gönderme yapabilmek için kullanıyorum):

(2)

El hombre al que [T_1 María nos quiere ver examinar].

Şimdi T_1 'i daha yakından inceleyelim.

Quiere (istiyor) sözcüğü tümceciksel bir tümleş alan bir eylemdir. Bu tümleş eylemden sonra gelir; çünkü BAŞ parametresinin değeri BAŞ'ın önde olması şeklinde sabitlenmiştir İspanyolca'da. Böylece biz *ver examinar*'ın T_2 tümcecigi olduğunu biliriz. Dahası, *ver* (gör) de tümceciksel tümleş alan bir eylemdir; onun da tümleci BAŞ parametresi nedeniyle eylemini izler; buna da fiziksel biçimi *examinar* olan T_3 tümcecigi diyelim. Öbek yapısının ilkeleri böylece T_1 için ilk aşağıdaki yapıyı belirler:

(3)

[T_1 María nos quiere [T_2 ver [T_3 examinar]]].

Examinar eylemi nesne gerektirir ve izdüşüm ilkesine göre bu nesne zihinsel gösterimde gözükmelidir. Fiziksel olarak mevcut olmadığına göre de, boş bir ulam olarak gözükmelidir. Bir olasılık bu boş ulamın bir adil olmasıdır, belirlenmemiş birisine gönderme yapan bir adil. Şimdilik bu olasılığı bir kenara bırakalım. Öteki olasılık ise şudur; bu boş ulam başka yerde görünen bir birimin izi olabilir; ona da iz_1 diyelim. T_3 tümceciginin öznesi de fiziksel olarak mevcut değildir. Öyleyse ya yoktur, ya da boş ulam olarak mevcuttur. İkinci seçeneği varsayarsak, o da bir iz olabilir; ona da iz_2 diyelim. Bu varsayımı da yaptığımızda, zihnin (2) için aslında daha ayrıntılı olan (4) yapısını belirlediğini varsaymış oluruz:

(4)

El hombre al que [T_1 María nos quiere [T_2 ver [T_3 [EÖ examinar iz_1] iz_2]]].

Öznenin izi olan iz_2 (4)'te belirtildiği gibi T_3 'teki eylem öbeğini izler; çünkü *ver* eylemi *hacer* gibi eylem öbeğini tümcecigin başlan-

gıcına kaydırma işlemini tetikler. Bu konuyu burada daha fazla irdelemeyeceğim.

Sonuçta (4)'ün yapısı iki iz içermektedir ve her ikisi için de bir öncül gerekir. Bu yapı, anlamlandırılabilmesi için, izleri bağlaması gereken iki öbek içerir: yerinden oynatılmış parçacık *nos* ve *al que* öbeği (her zamanki gibi *a* ilgeci almaktadır). Bu öbek de soru öbeği gibi, bir değişkeni bağlamalıdır.

İzlerden bir tanesi *nos* tarafından bağlanmalı, ötekisi ise *al que* tarafından. Ortaç tümceciği başlatan nicelik öbeklerine ya da *al que* gibi terimlere *işleyici* dediğimizi daha önceden görmüştük. İşleyiciler göndergesel değildirler, göndergesel özellikleri olan ve tümce içinde anlam atfedilen değişkenleri bağlarlar. Bazı durumlarda işleyiciler, fiziksel olarak mevcut olmayabilirler; ancak nerede bir değişken varsa orada bir işleyici olduğunu varsayabiliriz, örneğin (4)'te olduğu gibi gözle görülebilir olurlar ya da boş ulam olabilirler, ikinci olasılığı burada irdelemeyeceğim.

Bu arada T_3 'ün aslında öznesinin olmaması olasılığını ya da iz_1 'in yerini boş bir adılın alması olasılığını unutabiliriz; çünkü durum bu olsaydı, ya *nos* ya da *al que*'nin bir izi olmazdı ve tümce anlamlandırılmazdı. Ama iz_1 'in yerini boş bir adılın alması olasılığı (5) gibi bir tümcede gerçekleşebilir. Bu tümcede *nos* adılı *examinar*'ın öznesi konumundan kayar; *examinar*'ın nesnesi de boş bir adil ulamıdır, tümcenin anlamı da kabaca bizim birisine sınav yaparken onun görmek istediği, şeklindedir:

(5)

Quiere vernos examinar.

He/she-wants see-us examine.

(O-istiyor gör-bizi sınav-yap.)

"He/she wants to see us examine someone."

(O bizim birisine sınav yaptığımızı görmek istiyor.)

Bu seçenek (5)'te mümkündür; ama (2)'de değildir; çünkü (2) bir izi bağlaması gereken iki öbeğe sahiptir. Bildiğimiz gibi İngilizce'de bu seçenek yoktur; çünkü İngilizce'de, İspanyolca'daki şekliyle boş adillar yoktur.

(2)'nin çözümlemesine dönersek, izlerin nasıl bağlandıklarını sormamız gerekiyor. Varsayalım ki iz_1 nos tarafından, iz_2 değişkeni de *al que* işleyicisi tarafından bağlansın. O zaman zihinde yapılandırılan çözümleme, iz_{nos} 'un, nos 'un izi olduğu, iz_{que} 'nin de *al que*'nin izi olduğu (6) gibi bir tümce olur:

(6)

.El hombre al que [T_1 María nos quiere [T_2 ver [T_3 [EÖ examinar iz_{nos}] iz_{que}]]].

Ama bu çözümleme olanaksızdır; çünkü artgöndericilerin bağlanma ilkelerine uymaz: iz_{nos} bir artgöndericidir; ancak öznenin en dar alanında (yani özne olan iz_{que} 'nin alanı T_3 'te) kendi öncülü nos tarafından bağlanmaz. Bu nedenle bu anlamlandırma mümkün değildir.

Öteki tek olasılık ise, (7)'de olduğu gibi, iz_1 'in işleyici *al que* tarafından iz_2 'nin de nos tarafından bağlı olmasıdır.

(7)

El hombre al que [T_1 María nos quiere [T_2 ver [T_3 [EÖ examinar iz_{que}] iz_{nos}]]].

Anlamlandırma şöyle: Biz adamı sınavdan geçiriyoruz, adam bizi değil. Bu durumda iz_{nos} 'un bağlanma biçimi doğrudur; çünkü herhangi bir özne alanı yoktur ki iz_{nos} 'u içersin ama nos 'u dışlasın. Madem ki iz_{que} *al que* işleyicisi tarafından bağlanan bir değişkendir, bir artgönderici değildir, o zaman artgöndericilerin bağlanma kuralına da bağlı değildir.

Bu nedenle zihin/beyin tarafından oluşturulan çözümlenme, diğer tüm seçenekler dışlandığına göre (7) olmalıdır.

Kısacası, aşağıda tekrarladığım (2) örneğinde *nos*, *examinar*'ın nesnesi değil, öznesi olarak anlaşılmalı ve *al que* öbeği de *examinar*'ın öznesi değil, nesnesi olarak anlaşılmalıdır:

(2)

El hombre al que [_{T1} María nos quiere ver examinar].

Böylece (2), (8b) değil (8a) gibi anlaşılmalıdır (*lo* adılı *el hombre*'nin yerine kullanılmıştır):

(8)

a. María quiere vérnoslo examinar.

María wants to-see-us-him examine.

(María istiyor *ilgeç-gör-bizi-ona* sınav.yap.)

"María wants to see us examine him."

(María bizim ona sınav yaptığımızı görmek istiyor.)

b. María quiere verlo examinaros.

María wants to-see-him examine-us.

(María istiyor *ilgeç-gör-onu* sınav.yap-bize.)

"María wants to see him examine us."

(María onun bize sınav yaptığını görmek istiyor.)

Örnek (2) için belirlenmiş anlamlandırma bir dizi zihinsel hesaplamayla belirlenir. Bu hesaplamalar, dil yetisinin değişmez ilkeleince yönlendirilir. Bunu yürütürken, seçilen parametrelerin sağladığı bilgiden yararlanılır ve ayrıca İspanyolca'ya özgü sözlüksel özelliklerden (ama burada sağlanan serbesti sınırlıdır). (2)'nin anlamını belirlemede işin içine giren hesaplamalar nispeten karmaşıktır. Değişik noktalarda birden çok seçenek bulunmaktadır; ancak hemen her noktada bunlardan yalnızca bir tanesi geçerlidir; çünkü ötekiler evrensel dilbilgisinin genel ilkelerini ihlal ederler.

Doğru çözümleme için gerekli yol aşamalıdır. Yine de, tüm bunlar anlık hesaplamalardır ve belli ki bilinçli bir biçimde ayırında olmaksızın (hatta bunun mümkün olmadığı bir biçimde) ilerlerler. Nedeni şudur; bu hesaplama zihnin sabit düzeneklerinden yararlanır. Bunu, dile özgü parametreler, söz dağarcığındaki varlıklar ve onların anlam özelliklerinin seçimi ile işlemeye ayarlanmıştır.

(1)'deki gibi tümceler, izlerin zihinsel gösterimlerinin var olduğuna, zihince görüldüğüne, ancak sesletim organlarınca sesletilmediğine dair kanıtlar sağlar. Ayrıca, anlatımın zihinsel gösterimi, mantıksal açıdan yaklaşıldığında akla yakın olan bir çözümlemeyle örtüşür. Mantıksal kavramlar bizim en derin doğamızda vardır, dilimizde ve düşüncemizde biçimlenmişlerdir. Bu yüzden de bazı mantıksal sistemleri çok kolay anlayabildiğimiz halde, diğerlerini anlamak için çok bilinçli bir çaba sarfetmemiz gerekiyor, ki genellikle anlamamız mümkün bile olmuyor.

Bu tür örnekler İngilizce'de yoktur; çünkü İngilizce'de, İspanyolca'daki adil parçacıkları ve bazı diğer özellikler yoktur. Ancak İspanyolca'da olmayıp İngilizce'de olan yapılarda da bağlama ilkerinin etkileri görülebilir. İngilizce şu örneğe bakalım:

(9)

a. John hurt himself.

(John kendini incitti.)

b. Bill expected John to hurt himself.

(Bill John'un kendini incitmesini bekledi.)

c. I met the man who Bill expected to hurt himself.

(Ben Bill'in kendini incitmesini beklediği adamla tanıştım.)

(10)

a. John hurt him.

(John onu incitti.)

b. Bill expected John to hurt him.

(Bill John'un onu incitmesini bekledi.)

c. I met the man who Bill expected to hurt him.

(Ben Bill'in onu incitmesini beklediği adamla tanıştım.)

Daha önce de gördüğümüz gibi, bağlama ilkelerine göre dönüşlü artgöndericiler (*himself/kendi*), öznenin en dar alanında bağlanmalıdır, adillar da bağımsız olmalıdır bu alanda. Yani (9a)'daki ve (10a)'daki *himself* (*kendi*) *John*'a bağlıdır, *him* (o) de *John*'a bağlı değildir. Dahası onun göndergesi başka bir yerde belirlenmelidir. (9b) ve (10b)'ye baktığımızda, *himself* zorunlu olarak *John*'a bağlanır. *Him* *John*'a bağlanmaz; bağımsız olabilir ya da *Bill*'e bağlanabilir. Bu sonuçlar bağlama ilkelerinden çıkar; çünkü *John to hurt him/himself* öbeği *expect* eyleminin tümleş tümceciğidir ve de *John* öznesinin alanıdır.

Bunların içinde özellikle (9c) ve (10c) ilginçtir. Burada *himself* (*kendi*) "en yakın" özneye yani *Bill*'e bağlanamaz; ancak *him* (o) beklentilerin tersine *Bill* tarafından bağlanabilir. Sorunun çözümü, ancak bizim *hurt* (*incit*) eylemine ait boş bir özne olduğunu farkettiğimizde gerçekleşir, bağlama ilkelerinin uygulandığı zihinsel gösterimin aslında (11) olduğunu gördüğümüzde:

(11)

I met the man who Bill expected [*iz to hurt himself/him*].

(Ben Bill'in [*iz kendini/onu incitmesini beklediği*] adamla tanıştım.)

Burada *iz who* işleyicisinin izidir^{*}; bu *iz* bir değişkendir ve ayrıca içindeki yantümceciğin öznesidir. *iz*'in alanında *himself* (*kendi*) artgöndericisi bağımlı, *him* adılı da bağımsız olmalıdır. O zaman doğru anlamlandırmalar ortaya çıkar.

* Örnekte *-diği* takısı.-y.h.n.

Ne var ki, bu örnekler İspanyolca'ya çevrilemez; çünkü İspanyolca bu yapılardan yoksundur. Tıpkı daha önce tartışılan İspanyolca örneklerin İngilizce'ye çevrilemez oldukları gibi; çünkü İngilizce'de de adıl parçacıkları yoktur. Bu bakımdan diller birbirlerinden oldukça farklı görünürler. Çince, Japonca, Macarca, Amerika, Afrika ve Avustralya'nın yerli dilleri ve daha birçok dil daha da farklıdırlar. Ama tüm bu diller temel yapılarında aslında aynıdır. Evrensel dilbilgisinin ilkeleriyle uyumlu olarak temel yapılarda aynı; ancak sözcüklerin sesbilgisel, sözdizimsel ve daha az da olsa anlamsal biçimlerinde ve parametrelerin seçiminde farklılaşırlar.

Şimdi evrensel dilbilgisi sisteminin öteki bileşenlerine göz atalım. Çok sayıda durum eki alan Latince'ye bakalım. Latince, İngilizce ve İspanyolca'daki gibi sadece adlarında (ve üstelik de tam gelişmemiş biçimde) durum eki alan bir dil değildir; bütün adlar durum eki alabilir Latince'de. İspanyolca olan (12) numaralı tümceye denk düşen bir Latince tümcede, örneğin özne *el hombre* yalın durumda görünür, nesne *un libro* belirtme durumu^{**} alır ve dolaylı nesne *la mujer* yönelme durumu^{***} alır:

(12)

El hombre dió un libro a la mujer.

"The man gave a book to the woman."

(Adam kadına bir kitap verdi.)

Tüm diller derinde, esas yapılarında benzer iseler, o zaman İspanyolca ve İngilizce'nin de genel anlamda durum belirtme sistemlerinin olması gerekir. Durum çekimi bu dillerde açıkça belirtilmediği için, boş ulam tarzı öğeler olmaları gerekir, zihinde var olan,

* Ing. *nominative*.

** Ing. *accusative*.

*** Ing. *dative*.

ancak sesletim organlarınca sesletilmeyen, işitme organlarınca duyulmayan öğeler. Aslında bu varsayımın doğruluğu konusunda kanıt bulunmaktadır. Şimdi bu sorunu inceleyelim.

Varsayalım ki, evrensel dilbilgisinin bir bileşeni, bağlama kuramı ve dil yetisinin öteki alt sistemlerinin yanısıra var olan *durum kuramı**. Durum kuramının ilkelerinden birisi, göndergesel öğelerin durum almaları zorunluluğudur. Durumun genel kuramı, durumun nasıl "atandığını", daha önce de gördüğümüz gibi bazı seçmelere izin verilecek biçimde belirler. Aşağı yukarı böyle çalıştığını varsayalım.

İki tür temel tümcecikten söz etmek olasıdır: çekimsiz ve çekimli. (12)'de, (9a)'da ve (9b)'nin temel tümcecğinde çekimli tümcecikler görmekteyiz:

(9)

a. John hurt himself.

(John kendini incitti.)

b. Bill expected [John to hurt himself.]

(Bill [John'un kendini incitmesini] bekledi.)

Ayraç içine alınmış (9b) yantümcecigi çekimsizdir. Daha önce gördüğümüz gibi, İspanyolca'da (9b) gibi yapılar yoktur; ancak buna benzer çekimsiz yapıları ettirgenlerde görürüz. Örneğin (13)'ün, içinde *hizo* eyleminin bulunduğu temel tümcecigi çekimlidir; ama *hizo*'nun tümleci çekimsizdir.¹

(13)

María hizo [examinarnos al profesor].

Maria caused [to-examine-us to-the teacher].

(Maria neden.ol [ilgeç-sınav.yap-bizi ilgeç öğretmen].)

* Ing. case theory

"Maria caused the teacher to examine us."

(Maria bizi öğretmene imtihan ettirdi.)

Çekimli tümcecikler tek başlarına olabilirler; çekimsizler ise genelde olamazlar.

Çekimli bir tümceciğin zaman ve özne-eylem uyumu gibi tipik çekimleri vardır. Eylemi, zamanını belirtir ve özneyle kişi, sayı, cinsiyet vb. çekimlerinde uyuşur. (13)'teki *hizo*, geçmiş zaman, üçüncü tekil kişi ve tekilliği belirtir. Eylemi çekimsiz tümceciklerde, tipik olarak, bu öğeler yoktur. Varsayalım ki, çekimli tümceciğin zaman-uyum ögesi eylemle uyum ilişkisi içindeki özneye yalın durum kazandırır; böylece çekimli tümceciğin öznesi yalın durumdadır; ancak çekimsiz tümceciğin öznesi durumdan yoksundur (dil bu durumu belirleyecek bir düzeneği olmadığı sürece; Latince'de bu düzenek vardır örneğin).

Şimdi de eylemin kendi nesnesine belirtili durum kazandırdığını, bir ilgecin de kendi nesnesine (bir ya da daha çok biçimleri olabilen) dolayimli durum^{*} kazandırdığını varsayalım. Durum sistemi daha zengin olabilir ve daha başka değişiklikler görülebilir; ancak bunu durum sisteminin kaba yapısı olarak alalım. Durumlar Latince'de olduğu gibi açıkta olabilir, ya da İspanyolca ve İngilizce'de olduğu gibi saklı olabilir; ancak durum atamanın genel ilkelerine göre, açıkta ya da saklı, onların mevcut olduklarını varsayalım.

Bu varsayımdan yola çıkarak, durum atanamayan konumlarda göndergesel ad öbeklerine rastlanamayacağını söyleyebiliriz, çekimsiz tümceciğin öznesinin konumu gibi. (13)'e dönecek olursak, soyut derin yapısının (14) olduğunu hatırlayalım (çekimsiz tümcecik T, *hizo-neden. oldu*'nun tümlecidir):

* Ing. *oblique case*.

(14)

a. María hizo [T el profesor [EÖ examinar nos]].

(Maria neden. oldu [T öğretmen [EÖ sınav.yap bize]].)

b. Maria caused [T the teacher [EÖ to examine us]].

(Maria neden. oldu [T öğretmenin [EÖ ilgeç sınav.yap bize]].)

Burada İngilizce ile İspanyolca arasında bir fark görürüz. İngilizce örnekte (14b) *cause* (neden.ol) eylemi, yantümceciğin öznesi, *the teacher*'a (öğretmen) ad öbeğine durum atayabilir, bunu tümceciğin sınırını, [T...]’yi "aşarak" yapar. Bu İspanyolca’da olmayan, ve az rastlanılan bir özelliktir. Bu özellik, aşağıda tekrarladığım (9b) gibi yapıların neden İngilizce’de olup da İspanyolca’da olmamasını açıklar.

(9b)

Bill expected [John to hurt himself].

(Bill bekledi [John incitmek kendini].)

(Bill John’un kendini incitmesini bekledi.)

İngilizce, *expect* (beklemek) eyleminin (ve buna benzer *believe* (inan) gibi bilgi eylemlerinin), tümcecik sınırının ötesinde durum ataması yapmasına olanak tanır. İspanyolca’da bu özellik yoktur, bu nedenle (9b) İspanyolca’da olmaz. İspanyolca’da buna karşılık gelen yantümcecik çekimli olmalıdır ki öznesi durum alabilsin.

(14)’e yeniden döndüğümüzde, İspanyolca’da (a) biçiminde bir tümce olamaz; çünkü *el profesor* ad öbeği, yani T tümceciğinin öznesi, durum almamıştır. Az önce İngilizce’den örneklenen yöntemden yoksun olduğu için, İspanyolca’da (14a)’nın ifade edilebilmesi için başka yöntemler kullanılması gerekmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, *nos* parçacığının eyleme kaymasıyla oluşturulan *examinarnos* eylem öbeği, kendi tümceciğinin başlangıcına geleerek aşağıdaki biçimin oluşmasına neden olur.

(15)

María hizo [examinarnos el profesor].

Ancak *el profesor* ad öbeği, yani *examinar*'ın öznesi, hâlâ durum almamıştır. Gerçek durum takılarından yoksun dillerde genellikle durumu belirlemek için ilgeçler kullanılır. Bu sayede İspanyolca, anlamsal içerikten yoksun *a* ilgecini kullanarak *el profesor* üzerinde durum ekinin olmamasının üstesinden gelir. Bu boş ilgeci ekleyerek gerçek biçim olan (16)'yı elde ederiz, *a-el'i*, *al* biçiminde kısaltan ses düzeneği kuralı ile birlikte.

(16)

María hizo examinarnos al profesor.

Burada *a* ilgeci bağımsız gerçek bir ilgeç olmaktan çok, durum belirleyicilik işlevini görür.

Daha önce gözlemediğimiz biçimde, İspanyolca, (17)'de olduğu gibi eylemin nesnesinin insan olduğu durumda da bu boş anlamlı ilgeci kullanır.

(17)

Él ama a Juan.

He loves to Juan.

(O sever *ilgeç* Juan.)

"He loves Juan."

(O Juan'ı sever.)

İspanyolca'nın bu özelliği öteki Latince kökenli dillerde görülmez. Ancak bir anlatımı "kurtarmak" için boş anlamlı bir ilgecin kullanımı ve böylece durum kuramının ihlal edilmesinin önlenmesi, evrensel dilbilgisince sağlanan bir seçenektir.

Bir ad öbeği çekimsiz tümcecğin öznesi konumundaysa, ona durum atamak için özel bir yol bulunmalıdır. İngilizce'de belli ey-

lemler için bir olasılık vardır, o da (14b) ve (9b)'de olduğu gibi, ana tümcecğin eylemince durumun belirlenmesidir. Bir başka olasılık ise yukarıda gördüğümüzdür, yani boş bir ilgeç eklemek. Ettirgen yapılarda, en azından burada baktığımız lehçelerde, bu olasılık yapının, ancak belli konumlarında gerçekleşebilir, yani gerçek bir ilgeç öbeğinin kullanılabilceği yerlerde: örneğin sözlüksel bir ulamın tümleci olarak, ya da eylem öbeğinin belirteci konumunda ((13)'teki gibi *al profesor* öbeğinin *examinarnos* eylem öbeğine bitiştirildiği durumlarda). Gerçek ilgeç öbeklerinin görülebildiği yapılar bunlar. Birinci bölümde tartıştığımız (18)'de olduğu gibi.

(18)

Juan se hizo [afeitar por el barbero].

Juan self-made [shave by the barber].

(Juan kendi-neden. oldu [tırış.et ilgeç berber].)

"Juan had the barber shave him (Juan)."

(Juan kendini berbere tıraş ettirdi.)

Bitiştirilmiş konumdaki *por el barbero* öbeğinde, *por* ilgeci boş anlamlı değildir; belirli bir anlamı vardır. Bu öbek gerçek anlamda bir ilgeç öbeğidir, durum kuramının gereklerini karşılamak için bir ilgecin eklendiği bir ad öbeği değildir.

Ne var ki, ilgeç öbekleri genelde özne konumunda görülmezler. Bu nedenle bir çok lehçede, burada (19a) olarak yinelenen (14a) anlatımını, boş anlamlı ilgeç *a'yı* ekleyip (19b)'yi elde ederek "kurtaramayız".

(19)

a. María hizo [el profesor [EÖ examinar nos]].

b. María hizo [al profesor examinar nos].

(19a)'da *hizo* eylemi, kendi tümlecindeki eylem öbeğinin bu tümleş tümceciğinin başlangıcına gelmesine izin verir. Bu yapı bu tür yer değiştirmeye izin vermezse, durum kuramının ihlal edilmesinin önüne bu yolla geçemeyiz. Örneğin *creer* eylemi, tümlecindeki eylem öbeğinin öne geçmesine izin vermez. Evrensel dilbilgisinin ilkeleri, (14)'ün benzeri (20) gibi temel bir soyut yapıyı oluşturabilmemizi sağlar:

(20)

Creo [Juan estar enfermo].

I-believe [Juan to be sick].

(Sanıyorum [Juan hasta olmak].)

"I believe Juan to be sick."

(Juan'ın hasta olduğunu sanıyorum.)

Ama burada tümleş tümceciğinin eylem öbeği *estar enfermo*, kendi tümceciğinin önüne getirilemez (daha sonra (14)'te olduğu gibi öznesinin durum ilgeci *a'yı* alması için). Dahası, daha önce de belirtildiği gibi, İspanyolca, yantümceciğin öznesi *Juan'ın* İngilizce'de olduğu gibi, ana eylem *believe* (sanmak) sayesinde tümcecik sınırının ötesinden belirtme durumu alması gibi bir düzenekten, böylece de soyut biçimin doğrudan gerçekleşebilmesi gibi bir düzenekten yoksundur. Bu nedenle soyut anlamda düzgün olan (20), İspanyolca'da gerçek bir tümce olarak gerçekleşmez. Dolayısıyla (16)'ya benzeyen (21a) dilbilgisel olamaz. (21b)'ye gelince, bu da incelediğimiz lehçelerde yoktur; çünkü ilgeç öbekleri özne konumunda olamazlar.

(21)

a. Creo [estar enfermo a Juan].

I-believe [to be sick to Juan].

(Sanıyorum [hasta olmak ilgeç Juan].)

"I believe Juan to be sick."

(Juan'ın hasta olduğunu sanıyorum.)

b. Creo [a Juan estar enfermo].

I-believe [to Juan to be sick].

(Sanıyorum [*ilgeç* Juan hasta. olmak].)

Soyut düzeyde düzgün yapılandırılmış olmasına karşın, (20) ile ifade edilen düşünce, İspanyolca'da *creer*'in çekimsiz tümleci olarak ifade edilemez, ama İngilizce'de edilebilir; çünkü (20) numaralı yapıya denk düşen tümcede *Juan*, *believe* (san) eyleminin nesnesi olarak alınır ve ona belirtme durumu atanır.

Tüm yapılar ve lehçeler gözönünde bulundurulduğunda, burada başka ilkelerin işin içinde olduğu görülür; ancak ben sadece bu özel duruma bakacağım.

Bazı durumlarda, evrensel dilbilgisince soyut düzeyde izin verilen yapıyı "kurtarmanın" başka yolları da vardır. Örneğin (22)'ye bakalım:²

(22)

Juan parece conocerlo bien a él.

Juan seems to-know-him well to him.

(Juan gözüküyor onu-tanımak iyi *ilgeç* o.)

"Juan seems to know him well".

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözüküyor.)

Bu yapıda Juan'ın anlamsal rolü nedir? Şurası açık ki *Juan* burada *parecer* (gibi gözükmek) eyleminin anlamsal öznesi işlevini görüyor olamaz; çünkü bu eylem öznesine hiçbir anlamsal işlev yüklenmez. İfadenin anlamından sezinleneceği gibi, *Juan* aslında *conocer* (tanımak) eyleminin öznesi işlevini görür. Şimdi bunun neden böyle olduğunu sorgulayalım.

Parecer eylemi tümceciksel tümleç alır. (22)'de ifade edilen düşünce, (23)'teki yapıyla ifade edilebilir (*parecer*'in tümleci burada çekimli bir tümceciktir):

(23)

Parece que [Juan lo conoce bien a él].

It-seems that [Juan him-knows well to him].

(Gözüküyor ki [Juan onu-tanıyor iyi *ilgeç* ol].)

"It seems that Juan knows him well."

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözüküyor.)

Tümcecikler çekimli ya da çekimsiz olabilirler, böylece (23)'ün yanısıra, evrensel dilbilgisi, *parecer*'in çekimsiz bir tümleç aldığı (24)'e de izin verir:

(24)

Parece [Juan conserlo bien a él].

It-seems [Juan to-know-him well to him].

(Gözüküyor [Juan onu-tanımak iyi *ilgeç* ol].)

"It seems [Juan to know him well]."

([Juan onu iyi tanıması] gibi gözüküyor.)

(23) ve (24)'teki *lo* parçacığının değişik konumları, eylemin çekimliliği farkından dolayı normaldir. Aslında, (24) aşağı yukarı (23) ile aynı anlamı ifade eder.

(23) kabul edilebilir bir tümce olmasına karşın, (24) değildir. Nedenini de artık biliyoruz: *Juan*'a durum atanmadığı için. Dikkat ederken bu durumda İngilizce'de tümceciği "kurtarmak" da olası değildir; çünkü *seem* (gibi gözükmek) eylemi, *expect* (beklemek) ya da *believe* (sanmak) eylemlerinden farklı olarak, belirtme durumu atayamaz. "I expected that" (Bunu beklerdim) ve "I believe that" (Buna inanıyorum) gibi tümceler var; ancak "It seems that" (Bu,

gibi gözücüyor) gibi tümceler yok. Eylem öbeği *concerlo bien a él*, bu yapıda kendi tümceciğinin başlangıcına gelemes ve özne olan *Juan'a* boş anlamlı *a* ilgeci eklenemez. (24) için durum kuramını çığnememenin tek yolu, *Juan'ın* kendisine durum atanabilecek bir konuma gelmesidir. Aslında böyle bir konum vardır; *parecer'in* özne konumu. Bu konum, evrensel dilbilgisinin sağladığı soyut temel yapıda dolu değildir; çünkü *parecer* bu konuma hiçbir anlam atayamaz. Şimdiye dek gördüğümüz gibi, dilbilimsel anlatımların soyut temel biçimleri, sözlüksel birimlerin izdüşümleridir (sözcüklerin anlamsal özellikleri ve evrensel dilbilgisinin genel ilkelerine uyan parametrelerince belirlendiği gibi). *Parecer'in* özne konumu dolu olmadığına göre *Juan, iz'ini* geride bırakarak oraya kayabilir ve daha önce tartıştığımız gibi (25)'in oluşmasına yol açar:

(25)

Juan parece [iz conocerlo bien a él].

Juan seems [iz to-know-him well to him].

(Juan gözücüyor [iz tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

"Juan seems to know him well."

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözücüyor.)

Bunun İngilizce karşılığının zihinsel gösteriminde de *Juan'ın*, ana tümceciğin öznesi konumuna kaydırılmasından sonra bir izi olacaktır, (26)'da olduğu gibi.

(26)

Juan seems [iz to know him well].

(Juan gözücüyor [iz tanımak onu iyi]).

(Juan onu iyi tanıyormuş gibi gözücüyor.)

Burada *iz* bir artgöndericidir, tıpkı kaydırılmış bir parçacığın izinin bir artgönderici olması gibi. Dolayısıyla artgöndericilerin bağlama ilkelerini sağlamalıdır. Yani öznenin en dar alanında bağlanmalı-

dır (Juan'ın alanında, ki bu da (25) ve (26)'da bütün tümce demektir). İz bu alanda (Juan'a) bağlı olduğu için, bağlama kuramının gerekleri karşılanmış oluyor. Durum kuramının gerekleri de sağlanmış oluyor; çünkü *Juan* yalın durum alır bu konumda. Aslında evrensel dilbilgisinin tüm ilkelerinin gereksinimleri karşılanmış oluyor bu tümcede. Böylece (25) düzgün yapılandırılmış bir tümce olur ve (22)'deki gibi sesletilir; çünkü *iz* sesletme düzeneği nezdinde "görünmezdir". (25) ve (26) gösterimleri zihince yapılandırılır ve yorumlanır, bunun sonucu olarak *Juan*, kendi bağladığı *iz*'in konumunun zorunlu koşullarından dolayı, *conocer* (tanımak) eyleminin öznesi olarak anlaşılır. Burada, durum kuramını ihlal etmekten kaçınmanın bir yolunu daha görmüş oluyoruz.

Ne İngilizce'de ne de İspanyolca'da, *Juan*'ı (24)'teki soyut yapıdaki konumundan *parecer*'in (gibi gözükmek) öznesi konumuna getirecek bir "yükseltme" kuralı yoktur. Aslında şimdiye dek tümcelerin biçimlerini ve anlamlarını tartışırken hiçbir kurala başvurma gereği duymadık. (22) numaralı yapı, (23)'teki yapıya anlam açısından denk düşer; ancak biçim açısından farklıdır. Hem seslendirilmesi hem de anlamı, evrensel dilbilgisinin değişik ilkelerinin etkileşimleriyle belirlenir, bir de sözlüksel birimlerin anlamları tarafından ve parametrelerin İspanyolca veya İngilizce değerleri göz önüne alınarak.

(20) numaralı tümcenin *Juan*'ın özne konumuna yükseltilerek neden "kurtarılamayacağını" sorabiliriz burada, yani neden (27) numaralı tümcenin oluşmasının mümkün olmadığını:

(20)

Creo [Juan estar enfermo].

I-believe [Juan to be sick].

* Ing. raising.

(Sanıyorum [Juan hasta. olmak].)
 (Juan'ın hasta olduğunu sanıyorum.)
 (27)
 Juan creo [iz estar enfermo].
 Juan I-believe [iz to be sick].
 (Juan sanıyorum [iz hasta. olmak].)

Bu durum olanaksız görünüyor; çünkü üçüncü tekil kişi *Juan* ile birinci tekil *creo* eylemi arasında uyumsuzluk var. Ama (20)'nin eylemi üçüncü tekil kişi, yani *cree* (düşünür/sanır) bile olsa ki, bu durumda özne ile eylem arasında uyumsuzluk olmaz, işlemin önu kesilmelidir. Sonuç olarak oluşacak (28) tümcesi düzgün yapılandırılmış olur; ancak tümüyle değişik bir anlamı olur. Birisinin, Juan'ın hasta olduğunu sandığını ifade etmez:

(28)
 Juan cree estar enfermo.
 Juan believes to be sick.
 (Juan hasta olduğunu sanıyor.)

Şimdi (28)'e dönelim ve Juan'ın bu durumda özne konumuna yükseltilmesi yolunun neden kapalı olduğunu irdeleyelim.

Öbek yapısı genel kuramında bir BAŞ'ın tümleç almasına izin verdiğini anımsayalım, bu (zorunlu olmasa da) bir ad öbeği olabilir, örneğin İspanyolca'da BAŞ parametresinin değerinden dolayı tümleç BAŞ'tan sonra gelir. Bu olasılıkları şu örneklerle sergilemiştim önceki bölümde:

(29)
 a. EÖ: habla inglés
 "speak English"
 (İngilizce konuş)

- b. AÖ: traducción del libro
"translation of the book"
(kitabın çevirisi)
- c. SÖ: Ileno de aguna
"full of water"
(su dolu)
- d. İÖ: a Juan
"to Juan"
(Juan'a)

Ne var ki, evrensel dilbilgisi aslında (29)'daki biçimleri değil, (30)'dakileri sağlar (ayraçlar BAŞ'ın ad öbeği olan tümleçlerini gösteriyor bu örneklerde).

(30)

a. EÖ: hablar [inglés]	"speak [English]"	(konuş [İngilizce])
b. AÖ: traducción [el libro]	"translation [the book]"	(çeviri [kitap])
c. SÖ: Ileno [agua]	"full [water]"	(dolu [su])
d. İÖ: a [Juan]	"to [Juan]"	(-a [Juan])

Şimdi (30)'da öngörülen biçimlerle (29)'daki gerçek biçimler arasındaki farkı açıklamak konumundayız. Eylemler ve ilgeçlerin durum atama işlevi vardır. Ad ve sıfatların ise böyle bir özellikleri yoktur. Böylece (30)'un soyut biçimlerinin gerçekleşebilmesi için, durum bir biçimde tümleçlere atanmalıdır. İspanyolca, boş anlamlı ilgeçleri devreye koyma yolunu kullanır. Bu durumda *de* ilgecidir, bu boş anlamlı ilgeç. Bu ilgecin burada bağımsız bir anlamının olmadığını, ancak durum atayıcı işlevi üstlendiğini ve nesnesine dolayimli durum atadığını vurgulamalıyız. İngilizce de aynı yolu izler, *of* ilgecini kullanarak. Sonuçta gerçekleşen biçimler (29)'dakilerdir.

Boş anlamlı ilgecin işlevi, nesne almayan ve buna bağlı olarak da durum atamayan "geçişsiz ilgeçler" örneğinde de gözlemlenebilir, örneğin aşağıdaki soru-yanıt söylemindeki *alrededor* gibi.

(31)

a. *Había gente alrededor?*

"Were there people around?"

(Civarda insan var mıydı?)

b. *Sí. Había gente alrededor de la casa.*

"Yes. There were people around the house."

(Evet. Evin civarında insanlar vardı.)

Yukarıdaki yanıtta boş anlamlı *de* ilgeci, *la casa*'ya durum atamak için vardır; dolayısıyla yanıt şöyle olamazdı: *Había gente alrededor la casa*. Bunun nedeni ise durum kuramından kaynaklanmaktadır; *alrededor*, durum atayamaz, böylece durum atayan bir öge *alrededor [la casa]* yapısını korumak için eklenmelidir. Bu yapı, ilgeç-ad öbeği yapısı, evrensel dilbilgisince izin verilen bir yapıdır.³

Dillere daha geniş bir yelpazede bakıldığında ve daha karmaşık yapılar düşünüldüğünde, bu çözümlenin çok da doğru olmadığını, gerçek sorunun durum kuramına eklenmesi gereken başka bir durum atama ilkesi olduğunu görürüz: Adlar ve sıfatlar (ve belki geçişsiz ilgeçler) kendi tümleçlerine tamlayan durumu atarlar, ki bu da dolayimli durumun örneklerinden birisidir. Öyleyse, *de* bir durum atayıcısıdır; ama tamlayan durumu atayıcısı, tıpkı *el libro de Juan* (Juan'ın kitabında) olduğu gibi. Bu da, bu tür yapılarda boş anlamlı ilgecin neden *a* değil de *de* olduğunu açıklar (İngilizce'de de *of* ilgeci). Bu sonucu destekleyen başka noktalar da var; ancak onlar burada girebileceğim ötesinde karmaşık. Sonuçta (29)'da gözlemlenen biçimlerde eşitsizlik gibi görünen durumu açıklamak için hiçbir özel kural gerekmemektedir.

Burada yeniden İspanyolca'yı İngilizce'den ayrı kılan parametrelerin değerlerindeki küçük ayrılıkların etkilerine dikkatinizi çekeirim. Her iki dilde de, örneğin ettirgen dönüşülerin soyut yapıları, uygun sözlüksel öge seçimiyle (32)'deki gibi olur.

(32)

a. Juan hizo [T los muchachos [afeitar se]].

Juan made [T the boys [shave themselves]].

(Juan neden. oldu [T çocuklar [tırış.et kendileri].)

(Juan çocukları kendilerine tıraş ettirdi.)

Yukarıdaki tümceler, kullanılan sözcüklerin dışında aynıdır.

İngilizce'de (32b) tümcesi görüldüğü şekliyle oluşturulur. Böyle bir yapı İngilizce'de olasıdır; çünkü dönüşümlü *themselves* (kendileri) parçacık değildir, bağımsız bir sözcüktür. Ayrıca İngilizce T yantümceciğinin öznesinin (*the boys* (çocuklar)), temel (ettirgen) eylem *made*'in (neden. oldu) nesnesi olarak belirlenmesine izin verir (durum ataması açısından). Ne var ki, İspanyolca'da bu seçenek yoktur ve *se* bir parçacıktır. Bu nedenle başka işlemler uygulanır, daha önce de gördüğümüz gibi. İlk olarak, parçacık *se*, *afeitar-se*'yi oluşturmak için *afeitar*'a eklenir (*hizo*'ya eklenmesi bağlama kuramından dolayı olası değildir); sonra *afeitarse* eylem öbeği T yantümceciğinin başlangıcına kaydırılır. Daha sonra da boş anlamlı ilgeç *a* son biçimi elde etmek için eklenir:

(33)

Juan hizo afeitarse a los muchachos. Juan made shave-self to the boys.

(Juan neden. oldu tıraş.et-kendi ilgeç çocuklar.)

"Juan made the boys shave themselves."

(Juan çocukları kendilerine tıraş ettirdi.)

Yüzeysel olarak (33)'deki İspanyolca'nın biçimi, onun karşılığı olan (32b)'deki İngilizce'den oldukça farklı gözükür; ancak evrensel dilbilgisinin aynı temel yapılarından kaynaklandıkları için özde aynıdırlar. Farklılıkları, evrensel dilbilgisinin ilkelerinin otomatik olarak işleminin sonucudur, yani parametrelerin değeri sabitlendiğinde ve sözlüksel özellikler için içine katıldığında. Hemen hemen aynı şey çok farklı dil çeşitlerine baktığımızda da geçerlidir.

Daha önce de değinildiği gibi, değişkenler bağlama kuramı açısından göndergesel anlatım işlevi görürler. Aynı şey, durum kuramı söz konusu olduğunda da doğrudur. Bu da bizim daha önce değişkenlerin statüsü konusunda vardığımız sonucu destekler. Yani değişkenlerin durumları olmalıdır, aynen *Juan* ya da *los muchachos* gibi göndergesel öğelerin durumlarının olduğu gibi. Evrensel dilbilgisince sağlanan (34)'teki soyut biçimleri gözönünde bulundurarak bunu gösterebiliriz:

(34)

a. Parece [quiénes conocerlo bien a él].

It-seems [who to-know-him well to him].

(Gözüküyor [kim tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

b. Parece [cuáles muchachos conocerlo bien a él].

It seems [which boys to-know-him well to him].

(Gözüküyor [hangi çocuklar tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

Şimdi işleyici öbeğini, tümcenin başlangıcına kaydırığımızı varsayalım ve (35)'i oluşturmuş olalım, yeri değiştirilmiş işleyici de arkasında *iz*'ini bırakmış olsun.

(35)

a. Quiénes parece [iz conocerlo bien a él] ?

Who (plural) it-seems [iz to-know-him well to him]?

(Kimler gözüküyor [tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

"Who does it seem to know him well?"

(Kimlere onu iyi tanıyor gibi gözüküyor?)

b. Cuáles muchachos parece [iz conocerlo bien a él]?

Which boys it-seems [iz to-know-him well to him]?

(Hangi çocuklar gözüküyor [tanımak-onu iyi ilgeç o].)

"Which boys does it seem to know him well?"

(Hangi çocuklara onu iyi tanıyor gibi gözüküyor?)

Ancak bunlar düzgün yapılandırılmış sorular değil. Düzgün olmayışlarının nedeni, durum kuramından kaynaklanmaktadır: Daha önce de değinildiği gibi, *iz* burada bir değişkendir, o nedenle durumu belirlenmelidir; ancak durum çekimsiz tümcecğin özne konumunda belirlenemez, bu nedenle (35)'teki tümceler durum kuramına uymaz.

Buna karşılık şimdi aşağıda tekrarladığım (25)'e bakalım:

(25)

Juan parece [iz conocerlo bien a él].

Juan seems [iz to know him well].

(Juan gözüküyor [iz tanımak onu iyi].)

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözüküyor.)

Bu tümce, (35)'ten farklı olarak düzgün bir biçimde yapılandırılmıştır. Nedeni şudur: (35)'teki *iz* bir değişkendir ve durum gerektirir, oysa (25)'teki *iz*, özne olan göndergesel ad öbeği *Juan*'a bağlı bir artgöndericidir ve bu konumuyla durum gerektirmez; çünkü kendisi göndergesel bir anlatım değildir.

Quiénes ve *cuáles muchachos*'un (35)'te özne konumunda olmadığını biliyoruz, onlar (25)'teki *Juan*'dan farklı olarak tümcecikten önce gelirler. Bunu tekil eylem olan *parece* ile olan uyumsuzluklarına bakarak anlıyoruz. Bu yapının İngilizce karşılığında *it* açıkça ifade edilmiş özne olduğu için durum daha belirgindir.

(34)'teki *parece*'nin tümleci, çekimsiz tümceciktir. Evrensel dilbilgisi çekimli tümleş tümceciklerinin de bu konumda bulunmasına izin verir. Eğer (36)'daki gibi bu seçenek seçilirse, daha önce gördüğümüz gibi işleyici öbeğini asıl tümceciğin başlangıcına kaydırarak (37)'yi elde ederiz (buradaki *iz* işleyicinin sesletilmeyen izidir):

(36)

a. *Parece que [quiénes lo conocen bien a él].*

It-seems that [who him-know well to him].

(Gözüküyor ki [kim onu-tanıyor iyi *ilgeç* o].)

"It seems that [who know him well]."

(Gibi gözüküyor ki [kim tanıyor onu iyi].)

b. *Parece que [cuáles muchachos lo conocen bien a él].*

It-seems that [which boys him-know well to him].

(Gözüküyor ki [hangi çocuklar onu-tanıyor iyi *ilgeç* o].)

"It seems that [which boys know him well]."

(Gibi gözüküyor ki [hangi çocuklar tanıyor onu iyi].)

(37)

a. *Quiénes parece que [iz lo conocen bien a él]?*

Who (plural) it-seems that [iz him-know well to him]?

(Kimler gözüküyor ki [onu.tanıyor iyi *ilgeç* o].)

"Who does it seem know him well?"

(Kimler onu iyi tanıyor gibi gözüküyor?)

b. *Cuáles muchachos parece que [iz lo conocen bien a él]?*

Which boys it-seems that [iz him-know well to him]?

(Hangi çocuklar gözüküyor ki [iz onu.tanıyor iyi *ilgeç* o].)

"Which boys does it seem know him well?"

(Hangi çocuklar onu iyi tanıyor gibi gözüküyor?)

Bu tümceler (34)'ten farklı olarak düzgün yapılandırılmış soru tümceleleridir. Bunun nedeni, (37)'deki *iz* değişkeninin durum al-

masıdır (bu örnekte yalın durum). Bu durumu çekimli tümceciğin eylemi *conocen*'in (tanıyor) öznesi olarak alır.

Burada da belirgin özellikleri olan boş ulamların varlığına işaret eden yeni kanıtlar görüyoruz.

İki boş ulam belirlemiş olduk: tümcecik yapısının dışındaki işleyicinin izi (38'de olduğu gibi) ve tümcecik içinde bir konum işgal eden bir ad öbeğinin izi (39'da olduğu gibi):

(38)

a. A quién afeitado Juan *iz*?

To whom shaves Juan *iz*?

(*ilgeç* kimi tıraş eder Juan?)

"Whom does Juan shave?"

(Juan kimi tıraş eder?)

b. El hombre al que Juan afeitado *iz*.

The man to whom Juan shaves *iz*.

(adam *ilgeç* ki Juan tıraş eder.)

"The man whom Juan shaves."

(Juan'ın tıraş ettiği adam.)

(39)

a. Juan se afeitado *iz*.

Juan self-shaves *iz*.

(Juan kendi-tıraş eder *iz*.)

"Juan shaves himself."

(Juan kendini tıraş eder.)

b. Juan parece [*iz* estar enfermo].

Juan seems [*iz* to be sick].

(Juan gözüküyor [*iz* hasta olmak].)

"Juan seems to be sick."

(Juan hasta olmuş gözüküyor.)

(38)'in değişkenleri göndergesel işlev görürler; anlamsal rollerini *afeitara*'dan (tırış etmek) alırlar, o nedenle de durum almak zorundadırlar. (39)'daki izler ise oldukça farklıdır. Onlar doldurdıkları yerin anlamsal rolünü almazlar, onları kendi öncüllerine aktarırlar: sırasıyla *se* ve *Juan'a*.

Öncül ile izin bir *zincir* oluşturduklarını söyleyebiliriz, bu da göndergesel anlatımın soyut bir gösterimidir. (39b)'deki (*Juan, iz*) zinciri, *Juan*'ın soyut bir gösterimidir. Zincir kendi BAŞ'ının yani *Juan*'ın bulunduğu konumda durum alır, anlamsal rolünü de *iz*'in kapsadığı konumda alır. Zincir, yapısının düzgün olması için, durum atanmış bir konumu içermelidir (BAŞ'ının konumu) ve anlamsal rolün verildiği bir konumu içermelidir (yani derindeki soyut yapıda BAŞ'ın yer aldığı konum). Dahası, zincire tek ve özgün bir durumla tek ve özgün bir anlamsal rol atanmalıdır; yoksa BAŞ konumundaki öge (ki bunu soyut olarak zincir temsil etmektedir) tek bir durum ve anlamsal özellikle etiketlenmemiş olur. Zincir, özgün bir durum edinme konumu ve özgün bir anlamsal rol edinme konumu içermelidir, bunlar sırasıyla zincirin başlangıç ve bitiş noktalarıdır.

Bundan şu sonuç çıkar: Bir söz öbeği kendisine anlamsal rol verilmiş bir konuma kesinlikle kaydırılmaz; çünkü öyle olursa bunun sonucu oluşan zincirin bu türden iki konumu olacaktır: öbeğin ilk başta doldurduğu, bir de onun kaydırıldığı konum. Bu doğal zorunluluklar kaydırma işleminin kapsamını belli özel sınırlara hapseder. Aslında bu zorunluluklar, kaydırmayı ya tümceciğin dışında bir konumla sınırlar (bir işleyicinin değişken olarak işlev gören bir iz bırakması durumunda olduğu gibi) ya da öznesine hiçbir anlamsal rol yüklemeyen *parecer* (gibi gözükme) türünden bir eylemin özne konumuyla sınırlar. Öteki tek olasılık ise, parçacık hareketinde örneklendiği gibi, bir birimin ötekisiyle bitiştiril-

mesidir. Bu durumda birim hiçbir anlamsal rolün verilmediği bir konuma kayar.

Eğer durumu gerçekte ize değil parçacığın kendisine atadığımızı varsayarsak (ki bu başka nedenlerle de mantıklı gözüküyor), aynı koşullar parçacık zincirleri için de geçerlidir; örneğin (39a)'daki (*de, iz*) gibi.

Şimdi aşağıda tekrar edilen (28) tümcesine dönelim:

(28)

Juan cree estar enfermo.

Juan believes to be sick.

(Juan hasta olduğunu sanıyor.)

Bu tümcenin yapısının, (41)'den yükseltme suretiyle elde edilen (40) olmadığını gözlemlemiştik.

(40)

Juan cree [*iz* estar enfermo].

(Juan sanıyor [*iz* *koşaç* hasta. olmak].)

Juan believes [*iz* to be sick].

(Juan [*iz* hasta olduğunu sanıyor].)

(41)

Cree [Juan estar enfermo].

It believes [Juan to be sick].

(Öyle inanıyor [Juan hasta. olmak].)*

Bu durumda yükseltmenin olamamasının nedeni, (40)'daki (*Juan, iz*) zincirine anlamsal rolün verildiği iki konumun olmasıdır: *Cree*'nin öznesi ile *estar*'ın öznesi. Böylece zincirlerle ilgili kural

* Bu cümlelerin İngilizce'sinde "It" üçüncü tekil kişi olarak kullanılmamaktadır. O yüzden Türkçe karşılığında "O inanıyor." anlamı vermek için "Öyle inanıyor." diye çevirdik. -y.h.n.

çiğnenmiş oluyor. (28) İspanyolca'da düzgün bir tümcedir (İngilizce'de böyle olmamasına karşın); ancak başka bir yapısı vardır, buna kısa süre sonra yeniden döneceğiz.

Bir değişken, göndergesel özelliği olduğundan dolayı (42)'deki yapıda olduğu gibi bir zincirin BAŞ'ı olabilir.

(42)

Quiénes [parecen [iz conocerlo bien a él]]?

Who (plural) [seem [iz to-know-him well to him]]?

(Kimler gözükyorlar [tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

"Who seem to know him well?"

(Kimler onu iyi tanıyor gibi gözükyorlar?)

Aşağıda tekrarlanan (35a)'nın tersine, (42) düzgün bir biçimde oluşmuş bir anlatımdır.

(35a)

Quiénes parece [iz conocerlo bien a él]?

Who (plural) it-seems [iz to-know-him well to him]?

(Kimler gözükyor [tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

Soru tümcesi (35a)'nın uygun bir biçimde oluşmamasının nedeni *quiénes*'in, *iz*'in kapladığı konumdan tümcecğin dışına, yani öne, doğrudan kaydırılmasıdır. Bunu yaparken de *iz*'i durum almayan bir konumda bırakmıştır. Bu daha önce de değinildiği gibi durum kuramını çiğner. Türetme sürecinin bu olduğunu biliyoruz; çünkü *parece* eylemi çoğul değil tekildir. Bu nedenle çoğul biçim *quiénes* onun öznesi değildir. Ancak (42)'de *parecen* eylemi çoğuldur, bu nedenle çoğul bir özne almalıdır. Öyleyse *quiénes*, izini geride bırakarak esas konumundan *parecen*'in öznesinin yerine kaymış olmalı. İşleyici olması nedeniyle *iz*'olarak gösterdiğimiz izini geride bırakarak tümcecik öncesi konuma kaymıştır. Böylece (42)'nin yapısının (43)'teki gibi olduğu ortaya çıkar.

(43)

Quiénes [_T iz' parecen [iz conocerlo bien a él]]?Who (plural) [_T iz' seem [iz to-know-him well to him]]?(Kimler [_T iz' gözücüyorlar [iz tanımak-onu iyi ilgeç ol]]?)

"Who seem to know him well?"

(Kimler onu iyi tanıyor gibi gözücüyorlar?)

T tümcesinin içindeki türetim tıpkı (25)'tekinin oluşumu gibidir:

(25)

Juan parece [iz conocerlo bien a él].

Juan seems [iz to-know-him well to him].

(Juan gözücüyor [iz tanımak-onu iyi ilgeç ol].)

"Juan seems to know him well."

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözücüyor.)

(43)'teki iz' izinin konumu, (25)'teki Juan'ın konumu ile aynıdır.

(43)'teki iz' bir değişkendir ve (iz', iz) zincirinin BAŞ'ıdır. Bu uygun biçimde oluşmuş bir zincirdir, durumu BAŞ'ı olan iz' konumunda, anlamsal rolünü iz konumunda edinir. Değişken olduğundan zincirin BAŞ'ı, yani iz', bir işleyiciye bağlıdır, burada *quiénes*'e.

Zincir örneklerini bazı edilgen yapılarda da görürüz. (44)'teki soyut biçimi ele alalım, evrensel dilbilgisinin izin verdiği bir durum bu:

(44)

Ha sido [devorada la oveja] [por el lobo].

It-has been [devoured the sheep] [by the wolf].

(O edilgen.yardımcı. fiil [yiyip.yuttu koyun] [ilgeç kurt].)*

"The sheep has been devoured by the wolf."

(Koyun kurt tarafından yenilip yutuldu.)

* Bu örneğin İngilizce'sindeki "It" aslında üçüncü tekil kişiye karşılık gelmediği halde Türkçe'de böyle bir kullanım olmadığı için burada "O" ile karşılanmıştır. -y.h.n.

Burada *la oveja*, *devorar* eyleminin nesnesidir. Nesne, doldurulmamış olan öznenin yerine kayabilir, böylece (45)'in oluşmasına olanak sağlar ve (*la oveja*, *iz*) zinciri oluşur. Bu zincir durumunu BAŞ konumunda alır ve anlamsal rolünü de onun izi olan konumda alır:

(45)

La oveja ha sido [devorada *iz*] [por el lobo].

"The sheep has been [devoured *iz*] [by the wolf]."

(Koyun [yenip.yutuldu *iz*] [kurt tarafından].)

İngilizce ve Fransızca'da, nesnenin özne konumuna kaydırılması zorunludur; İspanyolca ve İtalyanca'da böyle bir zorunluluk yoktur. Bu farklılık, durum kuramının özelliklerinin sonucu boş özne parametresinin değerinden kaynaklanmaktadır. Temel olarak şu nokta önemli, edilgen biçim asla durum atayamaz. (Aslında, edilgen biçim, ifade edilemeyen bir özne olarak işlev yapıp eylem tarafından atanan durumu kendisi alıyor olabilir, nesneye atanacak bir durum kalmıyor olur bu durumda.) Bu nedenle bir edilgenin nesnesi, durumu başka yollardan almalıdır. İngilizce ya da Fransızca'da özne, durum atanabilen (durum belirtili) bir konuma kaymalıdır; ancak İspanyolca ya da İtalyanca gibi dillerde öznenin boş bir ulam olması olanağı vardır. Bu boş ulam kendi yalın durumunu nesneye "aktarır", böylece nesnenin, yalın durumun atanacağı konumda görülmesine gerek yoktur.

Diyelim ki *parecer* eyleminin tümleci (45)'tekinin yerine, çekimsiz olan (46)'daki gibi olsun:

(46)

parece [la oveja haber sido [devorada *iz*] [por el lobo]].

It-seems [the sheep to have been [devoured *iz*] [by the wolf]].

(O gibi.gözüküyor [koyun çekimsiz.edilgen.görünüm [yiyip.yuttu *iz*] [ilgeç kurt]].)

Burada (*la oveja, iz*) zinciri, (İngilizce (*the sheep (koyun), iz*) durumdan yoksundur, böylece zincirin BAŞ'ı *la oveja* kendisine durum atanabilecek bir konuma kaymalı, (47)'deki gibi:

(47)

La oveja parece [iz' haber sido [devorada iz] [por el lobo]].

The sheep seems [iz' to have been [devoured iz] [by the wolf]].

(Koyun gözükyor [iz' çekimsiz.edilgen.görünüm [yedi.yuttu iz] [ilgeç kurt]].)

(Koyun kurt tarafından yenip yutulmuş gibi gözükyor.)

Burada üç elemanlı bir zincirle karşılaşırız: (*la oveja, iz', iz*). Burada da durum, zincirin BAŞ'ı konumundaki *la oveja*'ya atanmıştır, anlamsal rol ise *iz*'e yani zincirin son halkasına.

Sürmekte olan tartışmada sergilenmiş olan iki tür boş ulamdan başka boş ulamlar da vardır. Örneğin, tümcecik tümleci olan, bir isteğin içeriğini ifade eden *hope* (ummak, umut etmek) eylemini alalım. Bu tümcecik tümleci, her zaman olduğu gibi çekimli ya da çekimsiz olabilir, (48)'de olduğu gibi.

(48)

a. *They hoped that [they would finish the meeting happy].*

(Toplantıyı [mutlu bitireceklerini] umut ettiler.)

b. *They hoped [to finish the meeting happy].*

(Toplantıyı [mutlu bitirmeyi] umut ettiler.)

İspanyolca'da bunun karşılığı örnekler bulunmaktadır.

(49)

a. *Ellos esperaban que [publicarían el artículo contentos].*

"They hoped that [they would publish the article happy]."

(Onlar umdular ki [onlar.yayımlayacaklar makale mutlu].)

(Makaleyi mutlu yayımlayacaklarını umdular.)

b. Ellos esperaban [publicar el artículo contentos].

"They hoped [to publish the article happy]."

(Onlar umdular [yayımlamak makale mutlu].)

(Makaleyi mutlu yayımlamayı umdular.)

(48) ve (49)'da *mutlu* sıfatı (*contentos*), *onlar* (*ellos*) adını niteleyiyor görünüyor; İspanyolca'da sıfat ayrıca, özne *ellos* ile sayı açısından da uyum içinde. Ancak bir sıfat, kendi tümcecığının dışındaki bir adı niteleyemez ve onunla uyum içinde olamaz, tıpkı şu anlatımlarda olduğu gibi:

(50)

They hoped that [the meeting would finish happy].

([Toplantının mutlu bitmesini] umut ettiler.)

(51)

Ellos esparaban que [el artículo se publicara contentos].

They hoped that [the article itself-would-get published happy (plural)].

(Onlar umdular ki [makale kendi.yayımlanacak mutlu (çoğul)].)

"They hoped that the article would get published happy."

(Makalenin mutlu yayımlanacağını umut ettiler.)

(50)'de *happy* (mutlu) sıfatı, *they*'i (onları) nitelemez, *the meeting*'i (toplantıyı) niteler. Onların umudu toplantının mutlu bir biçimde sona ermesidir, kendilerinin mutlu olması değil. (51)'deki tümcenin İngilizce tek olası çevirisi anlamsızdır. Tümceden onların umudunun makalenin yayımlandığında mutlu olması gibi bir anlam çıkar. Bu tümcelerin İspanyolca'daki karşılıklarının anlamı yoktur; çünkü çoğul sıfat *contentos*, yantümcecığının tekil öznesini niteleyemez. Örneklerde görüldüğü gibi, yantümcecığının sıfatı, kendi tümcecığının dışındaki bir ad öbeğini niteleyemez. (48) ve (49)'da, onların isteklerinin içeriği, kabaca, toplantının bittiği za-

man onların mutlu olacakları ve makale yayımlandığı zaman onların mutlu olacakları şeklindedir; ancak bu istek (51) ile anlatılmaz.

Bu tür örnekler şu gerçeği göz önüne serer: Sıfat, niteleyeceği ada "yeteri kadar yakın" değildir. O kendi tümcecığının öznesini niteleyebilir, tıpkı *Ellos estan contentos*'ta (onlar mutlu) olduğu gibi; ancak başka bir tümcecığın öznesini niteleyemez, tıpkı (50) ve (51)'de olduğu gibi. Bu da şunu gösterir: (48) ve (49)'daki tümleş tümceciklerinde bir özne olmalı. (48a)'da tümleş tümcecığının öznesi ifade edilmiştir: *they* (onlar). Ne var ki, (48b) ile (49)'un iki örneğinde özne ifade edilmemiştir. Özne ifade edilmemesine göre, boş bir ulam olmalı. Çekimli tümcelerin öznesi olarak görünen boş ulama *adıl* diyelim, çekimsiz tümceciklerin öznesi olan boş ulama da *ADIL* diyelim*. Böylece (49a)'nın öznesi olarak *adıl*, (48b) ve (49b)'nin öznesi olarak da *ADIL*'ımız var. İleride de göreceğimiz gibi bunların oldukça farklı özellikleri bulunmaktadır ve her ikisinin özellikleri iki tür iz'den de ayrılır.

(48) ve (49)'un zihinsel gösterimleri böylece sırasıyla (52) ve (53) olur.

(52)

- a. They hoped that [they would finish the meeting happy].
(Onlar [*adıl* toplantıyı mutlu bitireceklerini] umut ettiler.**)
- b. They hoped [*ADIL* to finish the meeting happy].
(Onlar [*ADIL* toplantıyı mutlu bir biçimde bitirmeyi] umut ettiler.)

* Ing. *pro* ve *PRO*. –y.h.n.

** Türkçe'de İspanyolca ve İtalyanca'da olduğu gibi boş özne (*adıl*) kullanılmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle İngilizce'sinde olmamasına karşın (52a)'nın çevirisine *adıl* ulamını ekledik. –y.h.n

(53)

- a. Ellos esperaban que [*adil* publicarían el artículo contentos].
 b. Ellos esperaban [*ADIL* publicar el artículo contentos].

Contentos (mutlu) sıfatı zorunlu olarak kendi tümcecığının öznesini betimler.⁴ (53a)'da *adil* sesletilmemiş basit bir adıldır. O İspanyolca ve İtalyanca gibi dillerde oluşmasına izin verilen "boş öznedir"; ancak İngilizce ve Fransızca'da boş özneye izin verilmez. Daha önce gördüğümüz gibi, bu parametrik farklılığın çeşitli sonuçları vardır. Boş özne, çekimli eylemin durum atanmış öznesi olabilir, ayrıca başka durumlarda da görülebilir (örneğin, *examinar* eyleminin nesnesi olarak, (5)'de örneklendiği gibi). Bazı küçük farklılıklara rağmen, açıkta bir adil biçiminde yorumlanır. (53)'de adil bağımsız olabilir, bu durumda *ellos* ve *adil*, söylem bağlamının belirleyiciliğine göre, değişik insan kümelerine gönderme yaparlar ya da *adil*, *ellos*'ca bağlanabilir, bu durumda da *adil* adılı *ellos*'un gönderme yaptığı insanlara gönderme yapar. Bu bakımdan *adil* tümüyle açıkta bir adil gibidir.

Ama (52b) ve (53b)'te boş küme *ADIL* oldukça farklıdır. O, örneğin İngilizce'de *the boys*, *they* (çocuklar, onlar) ve İspanyolca'daki *adil* gibi bağımsız gönderme yapmaz. Onun tipik olarak iki kullanımından bahsedebiliriz: Ya bağımlıdır ya da onu bağlayabilecek bir öncül yoksa, o zaman belirlenmemiş bir şeye gönderme yapar, tipik olarak bir insana ya da en azından canlı bir varlığa. İlk seçenek (52b) ve (53b)'de sergilenmiştir. Bu tümcelerde *ADIL* zorunlu olarak ana tümcecığın öznesi *ellos* (onlar) tarafından bağlanır. İkinci seçenek de (54)'te sergilenmiştir. Burada ise *ADIL*, çekimsiz tümcecığın öznesidir, bu da ayrıçlarla belirtildiği gibi özne ad öbeğinin bir parçasıdır.

(54)

[_{AÖ} El [_T ADIL viajar en tren]] es agradable.[_{AÖ} The [_T ADIL to-travel by train]] is pleasant.([_{AÖ} *the** [_T ADIL seyahat etmek ilgeç tren]] *koşaç* hoş.)

"Travelling by train is pleasant."

(Trenle seyahat etmek hoştur.)

(55) gibi tümceler gönderimi belirlenmemiş anlamlandırmada canlıya gönderme yapma durumunu sergiler. Bu tür tümceleri bir insanın yere düşmesinin olağan olmadığı şeklinde anlamlandırırız, örneğin bir kaya parçasının değil.

(55)

To fall to the ground is unusual.

(Yere düşmek olağan değildir.)

Aynı şey başka diller için de geçerlidir, örneğin bu tümcenin İspanyolca karşılığı *caer al suelo no es común* gibi.

Anlamsal işlevi açısından ADIL kısmen adillara, kısmen de dönüşümlüler gibi artgöndericilere benzer. (52b) ve (53b)'de olduğu gibi bir öncül mevcutsa o zorunlu olarak bağlıdır, dönüşümlülerde olduğu ve adıllarda olmadığı gibi. (52b) ve (53b)'yi bizim (54) ve (55)'te gördüğümüz, içinde belirlenmemiş anlam olan ADIL'lı tümceler olarak anlamak olanaksızdır. Bir öncülü yoksa, o zaman ADIL bağımsız olabilir, adıllarda olduğu gibi, ama artgöndericilerde böyle olmadığını biliyoruz. (Aslında, buna benzer bir şey İspanyolca parçacık *se* için geçerlidir. *Se* öncülsüz olabilir ve anlamlandırılması da belirlenmemiş olabilir, tıpkı *Se hable inglés aquí* gibi (Burada İngilizce konuşurlar, burada İngilizce konuşulur). Ancak bu durum genelde başka dillerdeki dönüşümlüler için geçerli de-

* Belirtme sıfatı "the" sözcüğünün burada sözdizimsel işlevi olduğundan, Türkçe'de bulunmamasına rağmen belirttik. -y.h.n.

ğildir, buradaki durum da burada anlatılanlardan daha karmaşıktır. *ADIL* ayrıca gözle görülen adılara ve *adıl'*a benzemez; herhangi bir durum almayı istemez, yani çekimsiz tümceciğin öznesi olarak görülebilir, aslında *ADIL* bu tür konumlara sınırlıdır. Temelde, bu özelliklerin tümünün ilişkili olması gerekir; ama nasıl olduğunu tam bilmiyoruz.

Şimdi (28)'deki yapıya yeniden dönelim:

(28)

Juan cree estar enfermo.

Juan believes to be sick.

(Juan hasta olduğunu sanıyor.)

Daha önce de değinildiği gibi, bu tümce yükseltme yoluyla türetilmemiştir (ardında *estar'*ın öznesi olan bir iz bırakarak). Öyle görünüyor ki (28)'in yapısı (56)'dır.

(56)

Juan cree [*ADIL* estar enfermo].

Juan believes [*ADIL* to be sick].

(Juan sanıyor [*ADIL* hasta olmak].)

(Juan [*ADIL* hasta olmayı] başlıyor.)*

Burada Juan ve *ADIL* tek üyeli birer zincir oluştururlar. Bu zincirlerden her birisinin ayrı anlamsal rolleri bulunmaktadır, ancak *ADIL'*ın değil. *Juan'*ın üzerine durum atanmıştır, zaten gereken de budur. *ADIL* için bir öncül bulunduğundan (yani *Juan*) *ADIL*, *Juan* tarafından bağlanmış, belirlenmemiş bir anlamı yoktur. (Bu şu demek olurdu: "Juan şu ya da bu kişinin hasta olduğuna inanıyor.")

* Bu örneğin çevirisi "Juan hasta olduğunu sanıyor." olmalıydı. Ancak Türkçe'de "sanmak" *ADIL* ile kullanılan bir eylem olmadığı için "başlamak" eylemini seçtik. —y.h.n.

İngilizce'nin (28)'deki gibi yapılardan yoksun olduğuna dikkatini zi çekmek isterim. Yani (56) İngilizce'de mümkün değildir. İngilizce'de *ADIL* ögesi, daha önce de değinildiği gibi çekimsiz bir tümcecğin öznesi olabilir; ancak (56)'daki gibi yapılarda yer alamaz. (28)'in içeriğini ifade edebilmek için İngilizce'nin şu anlatımın kullanması gerekir:

(57)

Juan believes [himself to be sick].

(Juan sanıyor [kendi hasta. olmak].)

(Juan hasta olduğunu sanıyor.)

Bu yapının İngilizce'de olabildiğini anımsayalım, bunun yanında aşağıdaki gibi kimi yapıların da.

(58)

a. John believes [Bill to be intelligent].

(John sanıyor [Bill zeki. olmak].)

(John Bill'in zeki olduğunu sanıyor.)

b. John expects [Bill to win the race].

(John umuyor [Bill kazanmak yarış].)

(John Bill'in yarışı kazanacağını umuyor.)

c. John caused [the book to fall to the floor].

(John neden. oldu [kitap düş ilgeç yer].)

(John kitabın yere düşmesine neden oldu.)

İngilizce'de (57) ve (58)'deki yapılar olur; çünkü İngilizce'deki düzenek, temel eylemin kendi belirtme durumunu (i-halini), çekimsiz yantümcecğinin öznesine atamasına izin verir. Bu düzenekten yoksun olan İspanyolca, bu anlatımları kullanmaz. İngilizce ile İspanyolca arasındaki bu ayrım, *ADIL*'ın İngilizce'de çekimsiz tümcecikte özne olmasını engellerken, İspanyolca'da olabildiğini sağlar. Tipik olarak *ADIL*, bir durumun atandığı bir konumda gö-

rünmez. Bu konuda söylenecek başka şeyler de var; ancak bu bizi benim burada irdeleyemeyeceğim yeni bir alana çeker.

adl ve *ADIL*'ın değişik özelliklerinin çeşitli sonuçları vardır. Şu tümceleri inceleyelim:

(59)

a. El que [llueva] es agradable.

The that [rains] is pleasant.

(*The* ki [yağıyor] hoş.)

"It is pleasant that it rains."

(Yağmurun yağması hoş.)

b. El [llover] es agradable.

The [to rain] is pleasant.

(*The* [yağmak] hoş.)

"It is pleasant for it to rain."

(Yağmurun yağıyor olması hoş.)

Birincisi düzgün bir tümce, ikincisi ise değil (İngilizce'de benzer ifadeler yoktur; çünkü İngilizce tümceciklerden ad öbeği yapacak dilsel birimlerden yoksundur). Çekimli tümcecigi ayrıçlarla gösterilmiş olan (59a)'da *adl* öznedir. Çekimsiz tümcecigi (59b)'de belirtilmiş örnekte ise özne *ADIL*'dır ((54) ile karşılaştırınız). Yani bu örneklerin yapıları sırasıyla (60a) ve (60b)'dir.

(60)

a. *adl* llueva.

adl rains.

(*adl* yağıyor.)

b. *ADIL* llover.

ADIL to rain. (*ADIL* yağmak.)

(60a)'daki yapı gerek (59a)'nın içinde gerek tek başına olduğu du-

rumlarda kullanılabilir; ama İngilizce ve Fransızca karşılıklarında gözle görülür bir adıl vardır: *Il pleut, It is raining.* (O yağıyor). (6ob)'de ise *ADIL* anlamlandırılmaz. Öncülü yoktur ve bu yapı içinde belirlenmemiş bir kişiye (ya da canlı bir varlığa) gönderme yapamaz, bu nedenle böyle bir yapı bu dilde mümkün değildir. Bunun karşılığı olarak (59b)'nin İngilizce çevirisi "It is pleasant for it to rain." (Yağmurun yağıyor olması hoş.) olur ama, "It is pleasant to rain" (Yağmak hoş) olamaz, "It is pleasant [*ADIL* to rain]" yapısıyla. İngilizce'deki *for-to* (-nın...-ması) çekimsiz yapılarının İspanyolca karşılıkları olmadığı için, böyle bir anlatım İspanyolca'da çekimli bir yapıyla ifade edilmez.

adil ile *ADIL* arasındaki ayırım, tümleç tümceciği, özne ve nesne alan *pedir* gibi eylemlerde de kendini gösterir (tümleç çekimli veya çekimsiz olabilir).⁵

(6ı)

a. *María le pidió a Juan que [hablara con los muchachos].*

Maria him-asked to Juan that [he/she-speak with the boys].

(Maria ona-rica.etti *ilgeç* Juan ki [o-konuşsun *ilgeç* çocuklar].)

"Maria requested of Juan that [he/she speak to the boys]."

(Maria Juan'a [o çocuklarla konuşsun] diye rica.etti.)

b. *María le pidió a Juan [hablar con los muchachos].*

Maria him-asked to Juan [to-speak with the boys].

(Maria ondan-rica.etti *ilgeç* Juan [konuşmak *ilgeç* çocuklar].)

"Maria asked Juan to speak to the boys."

(Maria Juan'dan [çocuklarla konuşmasını] rica.etti.)

(6ıa)'da *hablara*'nın (konuşsun) öznesi, *María, Juan* ya da söylem bağlamınca belirlenen başka birisi olarak anlaşılabilir. Bunun

* Burada "o"nun kullanımı için bkz. Sayfa 141'deki -y.h.n.

nedeni, zihinsel gösterimde *hablara*'nın öznesinin *adıl* olmasıdır. Bu normal bir adıldır (ne var ki sesletilmez) ve biraz önce sergilendiği gibi bir adıl bir dizi göndergesel olasılıklara açık olabilir. Ne var ki, İspanyolca'da (61b)'nin tek bir yorumlanması vardır: *María hablar*'ın öznesi olarak anlaşılır. Burada *hablar*'ın öznesinin zihinsel gösterimdeki karşılığı *ADIL*'dir. Tümcesindeki *ADIL* öznesinin *pedir* eyleminin öznesi tarafından bağlanma zorunluluğu, *pedir* eyleminin anlamsal özelliğinden kaynaklanır. Yani İngilizce'de "*Maria asked permission of Juan to speak to the boys.*" (Maria Juan'dan çocuklarla konuşmak için izin istedi.) tümcesinde *Maria*'nın, *speak* (konuş) eyleminin öznesi olma zorunluluğu gibi. Durumun İngilizce için değişik olduğunu belirtmeliyiz. (61)'de *Juan* normal olarak *speak* (konuş) eyleminin öznesi olarak alınır. Bu da şu demektir: (61b)'de *speak* eyleminin *ADIL* öznesinin öncülüdür *Juan*. *Pedir* ve *ask* (rica.et) eylemleri kendi sözdizimsel-anlamsal özellikleri açısından açık bir biçimde farklıdır.

(61) yerine şu tümcelerin olduğunu varsayalım:

(62)

a. Juan les pidió a los compañeros que [estuvieran callados].

Juan them-asked to the pals that [they-be-quiet].

(Juan onlardan-rica.etti *ilgeç* arkadaşlar ki [onlar-sessiz olsun].)

"Juan asked his pals that they be quiet."

(Juan arkadaşlarına [sessiz olsunlar] diye rica etti.)

b. Juan les pidió a los compañeros [estar callados].

Juan them-asked to the pals [to be quiet (plural)].

(Juan onlardan-rica.etti *ilgeç* arkadaşlar [sessiz olmak (çoğul)].)

"Juan asked his pals to be quiet (plural)."

(Juan arkadaşlarından [sessiz olmalarını] rica etti.)

(62)'de çoğul eylem *estuvieran*'ın *adil* öznesi çoğul olmalıdır; yani ya *los compañeros* tarafından bağlanır ya da bağımsızdır, belirlenmemiş kişilere gönderme yapar. Bu durumda sayı olarak uyumlu olmadığından *Juan* olası bir öncül değildir. Örnek (62b)'de de *estar*'ın *ADIL* öznesi, temel tümcecikğin öznesi *Juan* tarafından bağlanır. Ama durum bu ise, çoğul olan *callados* hiçbir adı niteleyemez. *Estar*'ın tekil olan *ADIL* öznesini niteleyemez, tümcecikğin dışında olan *los compañeros*'u da niteleyemez. Böylece tümce anlamlandırılmaz. İngilizce'de bunun tersine "to be quiet" eyleminin (sessiz olmak) *ADIL* öznesi, öncülü olarak normal koşullarda "his pals" (arkadaşları) nesnesini alabilir ve ayrıca sıfat da sayı belirtmez. Böylece İspanyolca'da (62b)'nin anlamı olmamasına karşın, İngilizce'deki benzeri kesin olarak anlamlandırılabilir.

Bu tür örnekler *ADIL* ile *adil*'i birbirinden ayırırlar. *ADIL*'ı *iz*'den ayırt edebilmek için (25)'i yeniden gözden geçirelim.

(25)

Juan parece [iz conocerlo bien a él].

Juan seems [iz to-know-him well to him].

(Juan gözükyüyor [iz tanımak-onu iyi ilgeç o].)

"Juan seems to know him well."

(Juan onu iyi tanıyor gibi gözükyüyor.)

Burada *iz*, *Juan*'ın izidir, böylece (*Juan*, *iz*) gibi bir zincirimiz var. Süreksiz üçüncü tekil kişi adılı *lo-él* yerine dönüşlü *adil* seçmiş olsaydık, tümce şöyle olurdu:

(63) Juan parece [iz conocerse bien a sí mismo].

Juan seems [iz to-know-himself well to himself].

(Juan gözükyüyor [iz tanımak-kendini iyi ilgeç kendi].)

"Juan seems [iz to know himself well]."

(Juan kendini iyi tanıyor gibi gözükyüyor.)

Burada süreksiz *de-si mismo*'nun öncülü *iz*'dir, son aşamada da *Juan*'dır. Benzer biçimde, İngilizce çevirisinde dönüşlü *himself*'in (kendi) öncülü *iz*'dir, çeviride belirtildiği gibi. Sonuçta *kendi*'nin öncülü *Juan*'dır; yani *iz*'in öncülü, *Juan*'ın soyut gösterimi olan (*Juan, iz*) zincirinin BAŞ'ındaki *Juan*.

Biz çekimsiz yantümceciğin öznesi olarak *izi* değil de *ADIL*'ı alsaydık durum oldukça farklı olurdu. Ana eylemi *parecer* olan tümcelere yüzeyde benzeyen (64) ve (65) örneklerini gözden geçirelim.

(64)

Juan nos mandaba [ADIL conocerlo mejor a él].

Juan us-asked [ADIL to-know-him better to him].

(Juan bizden-rica.etti [ADIL tanımak-onu daha iyi ilgeç ol.]

"Juan asked us to know him better."

(Juan bizden onu daha iyi tanımamızı rica etti.)

(65)

Juan nos mandaba [ADIL concerse mejor a sí mismo].

Juan us-asked [ADIL to-know-himself better to himself].

(Juan bizden-rica.et [ADIL tanımak-kendini daha iyi ilgeç

kendi].)

"Juan asked us to know himself better."

(Juan kendi kendini daha iyi tanımamızı istedi.)

Bunlardan ilki (64), kurallara uygun olarak oluşturulmuştur, ikincisi (65) ise, (63)'e benzemesine karşın düzgün bir cümle değildir*. (63)'te yantümceciğin öznesi *ADIL* değil *iz* olduğu için farklılık çıkar. Niye böyle?

(65)'teki boş ulamın *iz* değil *ADIL* olduğunu biliyoruz. Bunun nedeni, temel tümcenin öznesinin bağımsız anlamsal bir rolü olması-

* (63) ve (65) arasındaki benzerlik Türkçe'nin özelliklerinden dolayı, ancak sözcük sözcük çeviride anlaşılabilir. -y.h.n.

dır, yani bu konuma hiçbir şey kaydırılamaz, yoksa önceden açıklamış olduğumuz zincir koşulları çiğnenmiş olur. *Pedir* eyleminden farklı olan *mandar* eyleminin öznesi değil, nesnesi tümleş tümceciliğinin *ADIL* öznesini bağlar (bu bakımdan İngilizce günlük kullarımdaki *ask* eylemi gibidir). *Mandaba*'nın (64) ve (65)'teki nesnesi *nos* parçacığdır, daha önce olduğu gibi yine eylem sonrası konumdan eylemin önüne kaydırılır. Dolayısıyla *nos* bu tümcelerde *ADIL*'ı bağlar. (64)'te *Juan* değil, *nos*, *conocer* eyleminin öznesi olarak anlaşılır; çünkü *conocer*'in *ADIL* öznesini bağlayan *nos*'tur. Böylece (64)'ün anlamı "*Juan asked us that we know him better.*" olur (*Juan* bizden onu daha iyi tanımamızı rica etti.).

Yeniden (65)'e döndüğümüzde, dönüşlü *se-si mismo*'nun öncülü olan *ADIL*'ı bağlayanın gene *nos* olduğunu görürüz. Ancak, şimdi *ADIL* birinci çoğul kişidir (*nos*'a (bizden) bağlıdır), üçüncü tekil kişi taşıyan dönüşlü *se-si mismo*'yu bağlayamaz ve (65) anlamlandıramaz. *Conocer*'in öznesi olarak bir iz içeren (63) düzgün bir tümce olmasına karşın, *conocer*'in öznesi olarak *ADIL*'ı olan (65) düzgün bir tümce değildir.

(65)'te üçüncü tekil kişi yerine, dönüşlü birinci çoğul kişinin olduğunu varsayalım, o zaman:

(66)

Juan nos manadaba [ADIL concernos mejor a nostoros mismos].

Juan us-asked [ADIL to-know-us better to ourselves].

(Juan bizden-rica.etti [ADIL tanımak-bizi daha iyi ilgeç kendimiz].)

"Juan asked us to know ourselves better."

(Juan bizden kendimizi daha iyi tanımamızı rica etti.)

Yine burada da *ADIL*, ana eylem *mandaba*'nın nesnesi *nos* ta-

rafından bağlanır ve *ADIL* süreksiz dönüşlü *nos-nosotros mis-mos*'un (biz-kendimiz) öncülüdür. Ancak bu anlamlandırmayla düzgün bir tümce olabilir.

Dikkat ederseniz, bu örneklerde anlamsal rollerin veriliş biçimindeki farklılık artgöndericilerinin bağlanabilmesindeki farklılıkları doğurur. *Parecer* eyleminin öznesine hiçbir anlamsal rol vermesi sonucu, tümlecindeki özne bu konuma yükselebilir ve tümleç tümcecğinde dönüşlü bir öğeyi bağlayabilir. Ancak *mandar* eylemi öznesine anlamsal bir rol verir, böylece onun tümleç tümcecğinin öznesi bu konuma yükselemez. Çekimsiz tümlecin öznesi *ADIL* olmalıdır ve bu tümcecikte olabilecek dönüşlü bir öğeyi bağlamalıdır. *Mandar*'ın öznesi *ADIL*'ı bağlamadığı için, tümleç tümcecğindeki bir dönüşlünün öncülü olamaz.

Tüm tartışma süresince Platon'un sorununun sergilendiğini gördük, tartışmalar ilerledikçe daha karmaşık durumlar çıktı karşımıza. Herhangi bir insan dilini edinmiş olan birisi, zengin ve karmaşık bir bilgi sistemi geliştirmiştir. Bu bilişsel sistem, içiçe girmiş ve şaşırtıcı olguların çok kesin ve belirgin bilgisini sağlar. Öyle görünüyor ki zihin, özgül zihinsel gösterimler kullanarak, ama bilinçli bir düşünce ve tartma sürecinden geçmeksizin hiç de basit olmayan konularda zihinsel hesaplama yapmaktadır. Zihinsel gösterimlerin doğasını ve uygulanan işlemleri belirleyen ilkeler, bizim biyolojik olarak belirlenmiş doğamızın merkezi bir bölümünü oluştururlar. İnsanın dil yetisini temsil ederler, buna isterseniz "zihnin/beynin bir organı" da diyebiliriz. Sorunun çoğu şaşırtıcı özelliklerini açığa çıkaran araştırmalar sayesinde, biz Platon'un sorununa daha iyi yaklaşabilir, onu çözebilir, dili günlük yaşamımızda nasıl kullandığımızı hiç olmazsa kısmen anlayabiliriz. Ama Descartes'ın sorunu, yani dilin yaratıcı kullanımının ortaya çıkardığı sorun hâlâ bekliyor. Bir sonraki bölümde bu soruya ve ötesine bakacağım.

Notlar

- 1 Bu örnekleri İngilizce'ye sunum daha kolay olsun diye çekimsiz yapılarla çeviriyorum, ilgeçsiz olan "Maria made (had) the teacher examine us." gibi çekimli yapılar yerine. İspanyolca bu farkı barındırmaz. Bu örnekler aslında *le* parçacığının *hizo*'ya eklenmiş biçimleriyle daha doğaldır. Burada bunun nedenlerine girmedim.
- 2 Burada adılın "süreksiz" biçimi *lo-el* var, daha önce tartışılan örneklerde olduğu gibi.
- 3 İngilizce *around* ve İspanyolca *alrededor* birbirlerinden farklıdır. *Around*, İngilizce'de durum atama görevini yerine getirir. Benzer İngilizce örnek *out* olabilir, örneğin "I left the example out." (Örneği dışarıda bıraktım.) "I left the example out of my talk." (Örneği konuşma(mın) dışında bıraktım.) olur; ama "I left the example out my talk." (Örneği konuşma(mın) dışarıda bıraktım.) olmaz.
- 4 Bu da (52)'deki anlamla uyuşur. (52)'de onların umutları toplantıyı mutlu bitirmeleridir; yani mutlu sıfatı (52b)'deki açık özne *they*'i nitelemez.
- 5 *le-a Juan* yapısının daha önceki örneklerde gösterilen *lo-él* yapısına benzediğine dikkatinizi çekerim. Tüm bu durumlarda İspanyolca'da nesneyle ilişkili eyleme (bu durumda dolaylı tümleş) eklenen bir adıl parçacığı bulunmaktadır.

5. GELECEĞE BAKIŞ: ZİHNİN İNCELENMESİNDEKİ BEKLENTİLER

Bu derslere, dil araştırmalarında ortaya çıkan dört temel soruyu ileri sürerek başladım:

1. Dili konuşabildiğimiz ve anlayabildiğimizde bildiğimiz Şey nedir?
2. Bu bilgi nasıl edinilir?
3. Bu bilgiyi nasıl kullanırız?
4. Bu bilginin gösteriminde, ediniminde ve kullanımında hangi fiziksel düzenekler devrededir?

Birinci soru, mantıksal olarak ötekilerden daha öncelikli bir sorudur ve o soruyu daha iyi anladığımız lde ikinci, nc ve dördüncü soruların yanıtlarını bulma yolunda ilerleyebiliriz.

Birinci soruyu yanıtlama işi temelde betimseldir. Onu irdelerken bir dilbilgisi inşa etmeye çalışırız. Bu belli bir dilin kuramıdır. Bu kuram, her dilsel ifadeye belli zihinsel gösterimlerin nasıl verildiğini betimler, o dilsel birimin biçimini ve anlamını belirler. İkinci ve çok daha zor olan aşama ise bizi çok daha ileri götürür, gerçek açıklamalar düzeyine ulaŐtırır. Bu yolu izlerken evrensel bir dilbilgisi kuramını inşa etme girişiminde bulunuruz: sabit, değişmez ilkelerden oluşan insanlardaki dil yetisini oluşturan ve bu ilkelerle ilgili değişken parametrelerini içeren evrensel bir dilbilgisi kuramı. Daha sonra, Şu veya bu biçimde parametreleri sabitleyerek belli dilleri ıkarsarız. Dahası, kendisi de evrensel dilbilgisinin ilkelerine uyan edinilmiş bir söz

dağarcığı aracılığıyla ve parametrelerin değerleri belli bir şekilde sabitlendiğinde, insan dillerindeki tümcelerın biçimlerinin ve anlamlarının neden öyle olduğunu açıklayabiliriz. Bunu tümcelerın yapıya sahip gösterimlerini evrensel dilbilgisinin ilkelerinden türeterek yaparız.

İkinci soru, Platon'un sorununun, dil incelemelerinde karşılaşılan özel bir durumuna ilişkindir. Bu sorunu, evrensel dilbilgisi kuramını inşa etmede başarılı olduğumuz ölçüde çözebiliriz. (Ama diğer etmenler de vardır; örneğin parametre sabitleme düzeneği gibi.) Platon'un sorununun başka alanlardaki özel durumları da aşağı yukarı aynı biçimde ele alınmalıdır.

Öyleyse dil öğrenmek, evrensel dilbilgisinin kesinleştirmedeği parametrelerin değerlerini belirleme sürecidir, daha önce değindiğim benzetmeyi kullanırsak, ağır işlemlerini sağlayan anahtarların sabitlenmesi süreci. Bunun ötesinde, dil öğrenen kişiler, dilin söz dağarcığını ve özelliklerini de keşfetmek durumundadırlar. Bu da çoğunlukla, daha önce var olan kavramlar için hangi etiketlerin kullanıldığını belirlemekten ibaret gibi gözüküyor. Bu sonuç ne kadar şaşırtıcı ve o yüzden inanılmaz görünse de, temelde doğru olan böyle bir şey.

Dil öğrenmek gerçekte çocuğun yaptığı bir şey değildir. Daha çok uygun bir çevreye yerleştirilmiş çocuğa olan bir şeydir, aynen çocuğun bedeninin yeteri kadar beslenme ve çevresel uyarımlarla, daha önceden belirlenmiş bir biçimde gelişmesi gibi. Bu, çevrenin özelliklerinin bu süreçle ilişkili olmadığı anlamına gelmez. Çevre, evrensel dilbilgisinin parametrelerinin sabitlenmesini belirler. Bunun sonucu olarak da değişik dillerin oluşmasına olanak sağlar. Benzer bir biçimde ve deneysel olarak da gösterildiği gibi, ilk görsel çevre benzer bir yöntemle, yatay ve dikey algılayıcılarının yoğunluğunu belirler. Dahası, zengin ve uyarıcı çevre ile yoksullaştırılmış çevre arasındaki ayırım, fiziksel gelişimde olduğu gibi dil edinimi sürecinde de çok belir-

gindir. (Daha doğrusu fiziksel gelişmenin diğer örneklerinde olduğu gibi demek gerekir; çünkü dil edinimi bunlardan birisidir.) Doğuştan gelen ortak insani varlığımızın parçası olan yetkinliklerimiz, onların gelişmesi için sağlanan koşullara bağlı olarak açılıp serpilebilir ya da sınırlandırılıp bastırılabilir.

Konu büyük bir olasılıkla çok daha geneldir. Geleneksel bir anlayış vardır eğitimde, aslında tam da hakkı verilmeyen bir anlayış: Öğretmek ediminin, bir şişeyi su ile doldurmaya değil, daha çok bir çiçeğin kendince büyümesine yardımcı olmaya benzediği anlayışı. Her iyi öğretmenin bildiği gibi, öğrencilerin gelişen doğal meraklarını tetiklemek ve kendi yöntemlerini kendilerinin keşfetmesini sağlamak, eğitim yöntemleri ve işlenen materyale göre çok daha önemlidir. Öğrencilerin edilgin bir konumda öğrendikleri, çok kısa sürede unutulacaktır. Ama doğal merakları ve yaratıcılıkları uyandırıldığında kendi kendilerine keşfettikleri şeyler yalnızca hatırlanmakla kalmaz, daha ileri düzeyde keşifler ve araştırmaların hatta belki önemli entelektüel katkıların temellerini oluşturur. Aynı şey, bu seri içinde yer alan politik ve sosyal konulardaki derslerimde üzerinde durduğum şeyler için de geçerlidir (bkz. Önsöz). Gerçek anlamda demokratik toplum, halkın tümünün toplumsal politikayı oluşturmada anlamlı ve yapıcı katkısının olabildiği toplumdur; kendi yakın çevrelerinde, iş yerlerinde ve toplumun genelinde. Kritik kararların çoğunda kamuoyunun denetimini dışlayan toplumların, ya da sivil toplumu ve devleti yönlendiren elit bir grubun almış olduğu kararları sadece kamuya onay için sunmasına izin veren yönetim biçimlerinin, "demokrasi" terimini hakettiklerini söylemek zordur.

Üçüncü sorunun iki yanı var: algılama ve üretim. Bir dili edinmiş insanların duyduklarını anlamak ve düşüncelerini açıklamak için bilgilerini nasıl kullandıklarını bilmek istiyoruz. Bu konuşmalarda özellikle algılama sorunu üzerinde durdum. Şimdiye değin üretim hak-

kında bir şey söylemedim (işin bu tarafını Descartes'ın sorunu olarak nitelemiştim). Bu sorun dilin yaratıcı kullanımınıdır. Normal, sıradan, ama şaşırtıcı bir olay. Bir kişinin dilsel bir ifadeyi anlaması için zihin/beyin, o dilbilimsel birimin sesbilgisel biçimini, sözcüklerini belirlemeli, daha sonra evrensel dilbilgisinin ilkelerini ve parametrelerinin değerlerini kullanarak bu anlatımın yapıya sahip gösterimlerini yansıtmalı ve parçaların ilişkilerini belirlemelidir. Bu sürecin nasıl işlediğini gösteren çeşitli örnekler verdim. Mamafih, Descartes'ın sorunu şimdiye değin tartıştığımız şeylerin ötesinde soruları da ortaya çıkarır.

Dördüncü soruya gelince, o konuda bir şey söylemedim. Bu soruna ilişkin çalışmalar çoğunlukla geleceğin işidir kanımca. Bu tür çalışmalarda sorunlardan biri de insanlar üzerinde deneylerin etik nedenlerle yapılmamasıdır. Bizler, doğru ya da yanlış, deneysel olarak hayvanlara uygulanmasında sakınca görmediğimiz işlemlerin insanlara uygulanmasına aynı düzeyde hoşgörülü değiliz. Bu nedenle çocuklar, deneysel olarak tasarlanmış koşullar altında ne tür bir dilin geliştiğini görmeye olanak sağlayacak denetimli bir ortamda yetiştirilmezler. Araştırmacıların, insan beynine elektrot yerleştirip onun iç işleyişini görmesine ya da beynin bir bölümünü ameliyatla alarak, bunun etkilerinin ne olduğunu görmesine izin vermeyiz. (Ama hayvanlarda yapılıyor bu.) Araştırmacılar "doğanın deneyleriyle" sınırlıdır: yaralanma, hastalık, vd. Bu koşullar altında, beyin düzeneğini keşfetmeye kalkışmak oldukça zordur.

Zihnin/beynin öteki düzenekleri için, örneğin görme düzeneği için, diğer canlılar üzerine incelemeler (kediler, maymunlar, vd.) oldukça bilgilendiricidir; çünkü görsel düzenek bu türler arasında oldukça benzerdir. Ancak bildiğimiz kadarıyla dil yetisi yalnızca insanlara özgü bir özelliktir. Öteki canlıların beyin düzenekleri üzerinde yapılan çalışmalar, beynin bu yetisi konusunda çok az şey söyler.

Bu dört soruya bugün vermeye çalıştığımız yanıtlar (ya da bence en azından verme eğiliminde olmamız gereken yanıtlar) çok değil, bir kuşak önce kolayca benimsenen yanıtlardan oldukça farklı olacaktır. Bu sorular sorulmazdı; ama sorulduğunda bile verilen yanıtlar şöyle olurdu: Dil bir alışkanlıklar sistemidir, davranışla şekillenen bir sistem, bu sistem eğitim ve koşullanma ile edinilir. Yaratıcı her boyutu da "örneksemenin" sonucudur. İşin içinde olan fiziksel düzenekler aslında top yakalamak gibi öteki beceri isteyen edimlerle aynıdır. Platon'un sorununun da ayırdaya varılmamış ya da sorun önemsiz sayılarak devre dışı bırakılmıştı. Dilin genelde "fazlasıyla öğrenildiğine" inanılırdı; ama sorun neden basit becerileri oluşturmak için bu kadar deneyim ve eğitim gerektiği olgusunu açıklamaktı. Descartes'ın sorununa gelince, akademik çevrelerde, uygulamalı disiplinlerde ve entelektüeller arasında hiç üzerinde durulmamıştır.

Olgulara baktığımızda, bu görüşlerin sadece yanlış olduklarını değil, aynı zamanda düzeltilemeyecek durumda olduklarını görürüz. Bu görüşler, değersiz oldukları için terk edilmelidir. Bu şekilde sorgulanmadan genel kabul gören, gerçek dünyadan kopuk fikirleri, ancak ideoloji alanında görürüz. Zaten, biz gerçekten bu mitlerin niçin ve nasıl saygınlık kazandıklarını, entelektüel hayata ve söyleme nasıl bu kadar çok hükmettiklerini anlamak istiyorsak, o zaman ideolojiye bakmalıyız. Bu daha ileri boyutlara taşımaya değer ilginç bir noktadır; ancak ileride bir kaç yorumun dışında bu işe burada kalkışmayacağım. Bu konuya girersek kendimizi burada Managua'da vermekte olduğum derslerin ikinci dizisinin alanında buluruz. (bkz. Önsöz)

Şimdi Descartes'ın sorununa dönelim, yani dilin yaratıcı bir biçimde nasıl kullanıldığına. Şunu belirtmeliyim ki, ben burada gerçek estetik değeri olan, iyi bir şairin, romancının ya da sıra dışı üslup

sahibi bir yazarın yapıtlarında bulunduğu gibi bizim gerçek yaratıcılık diye nitelendirdiğimiz dil kullanımı ile ilgilenmiyorum. Benim aklımdaki çok daha dünyevi bir şeydir: Dilin günlük yaşamda sıradan kullanımı, kendisine özgü yenilikçi özellikleriyle, dış uyarıcıların ve iç durumların denetiminden bağımsız, ortama uygun ve tutarlı kullanımı ve onun dinleyicide uyandırdığı belirgin düşünceler ile ilgileniyorum. Bu sorunun tarihçesi de ilginçtir.

Konu, zihin-beden sorunu bağlamında ya da daha doğrusu sonradan "öteki zihinlerin sorunu" olarak adlandırılan sorun bağlamında ortaya çıkmıştır. Descartes, evrenin mekanik bir kuramını geliştirdi, kendi çağının fen bilimine yapılan temel bir katkıdır bu. O kendisini şu konuda ikna etti: Deneyim evrenimizde yer alan hemen hemen her şey kendisinin önerdiği mekanik kavrayışla ve cisimlerin doğrudan teması ile açıklanabilir, buna bir nevi "temas mekaniği" diyebiliriz. Bu yolla, hayvan davranışlarından gökcisimlerine, ve insan algılama ve davranışlarına kadar her şeyi bu kavramlarla açıklamaya çalıştı. Descartes, kendisinin bu çalışmada başarılı olduğuna inandı; geriye kalan, genel kavrayışının ayrıntılarını sağlamaktı. Ancak bizim deneyimimizin tümü bu çerçeveye yerleştirilemez. Descartes'ın önerdiği en çarpıcı örnek, benim daha önce dilin yaratıcı yanı dediğim şeydir aslında. Bu tümüyle mekanik kavrayışının dışına düşer Descartes'a göre.

Her birey, içgözlem aracılığıyla, fiziksel dünyayı oluşturan cisimlerden oldukça farklı olan bir zihninin olduğunu algılayabilir. Şimdi başka bir yaratığın zihninin olup olmadığını belirlemek istediğimi varsayalım. Kartezyenler bu durum karşısında, bu organizmanın, insan davranışının ayırt edici özelliklerini sergileyip sergile-

* İngilizce *body* kelimesi, hem insan bedenine hem de gökcisimleri türünden cisimlere karşılık gelmektedir. Bu nedenle çeviride bağlama göre beden ya da cisim ile karşılanmıştır. —y.h.n.

mediğini belirlemek için oluşturulmuş belli deneysel programların takip edilmesi gerektiğini ileri sürdüler; çünkü dil kullanımının yaratıcı yönü de insan davranışının en çarpıcı özelliklerinden birisi ve ilk elde incelenebilecek olanıdır, diye düşünüyorlardı. Kartezyenlere göre, bir papağanın organları belli uyarıcı koşulları altında belli bir konfigürasyona yerleştirilirse, papağanın "ne söylediği" kesin bir biçimde belirlenmiştir (ya da rasgele olabilir). Ancak bu bizim gibi zihni olan organizmalar için doğru değildir ve deney, bu olguyu açığa çıkarabilmelidir. Bu konuda birçok test önerildi. Bu testler, sözkonusu organizmanın dil kullanımının yaratıcı yanını sergilediği konusunda bizi ikna ederse, o zaman onun da bizim gibi bir zihninin olduğundan kuşkulanan mantıklı olmaz.

Daha genel bir söyleyişle, daha önce de değindiğim gibi, sorun şöyledir: Bir "makine" belirlenmiş çevresel koşullar altında, parçaları belli bir düzen içine sokulduğunda belli davranışlar göstermek zorunda. Ama insan davranışı benzer koşullar altında, olsa olsa belli şekilde davranmaya "kışkırtılmış ya da eğilimli"dir. İnsan sıklıkla, hatta sürekli olarak yapmaya kışkırtıldığı ya da eğilimli olduğu şeyleri yapar; ancak her birimiz içbakışla biliriz ki bu konuda geniş bir yelpaze dahilinde bir seçimimiz vardır. Bunun başka insanlar için geçerli olduğunu da deneyle gösterebiliriz. Kartezyenler haklı olarak bir şeyi yapmaya *mecebur olmak* ile *eğilimli olmak ve kışkırtılmak* arasında çok fark olduğunu düşündüler ve haklıydılar. Gerçek davranışlarda açığa çıkmıyor olsaydı bile, bu ayırım öneminden bir şey kaybetmezdi. Böyle olmasa, insan davranışı mekanik kavramlar çerçevesinde betimlenebilir; ancak bu insanın temel özelliklerinin doğru bir tespiti olmaz, kuşkusuz insan davranışının da.

Dünyaya ilişkin, mekanik açıklama olasılığının ötesindeki olguları açıklayabilmek için mekanik ötesi ilkeler bulmak gereklidir.

Buna yaratıcı ilke diyebiliriz. Kartezyenlere göre bu ilke, zihne ait olan "ikinci bir töz"dür ve mekanik açıklamaya tabi olan bedenden tümüyle ayrıdır. Descartes'ın kendisi de bu konuda uzun bir çalışma yapıp yazıya döktü. Bu çalışmasında mekanik dünyanın ilkelerini belirledi. Bu çalışma, zihin üzerine yazılmış bir bölüm ile tamamlanacaktı; ancak Descartes, Galileo'nun Engizisyon'daki akıbetini öğrendikten sonra kapsamlı çalışmasının bu bölümünü yok etti. Çünkü Galileo, Engizisyon mahkemesi karşısında fiziksel dünya konusunda inançlarını inkâr etmeye zorlanmıştı. Korunabilmiş yazılarında Descartes, "her şeyden daha açık ve mükemmel bir şekilde anladığımız, içimizde var olan özgürlük ve kayıtsızlık [kesin belirlenmişliğin olmaması] konusunda çok bilinçli olmamıza karşın, bizim zihnin doğasını keşfedebilecek kadar zeki olmaya bileceğimizi" söyler. Ayrıca "doğasından ötürü anlaşılmaz olduğunu bildiğimiz bir şeyi tam anlayamadık diye, içsel olarak farkında olduğumuz şeylerin içimizde olduğundan şüphe etmenin saçma" olduğunu söyler.

Kartezyenlere göre zihin tek bir tözdür, bu töz bedenden ayrıdır. Bu döneme ait tartışmaların ve spekülasyonların çoğu bu iki tözün -zihin ve beden- karşılıklı nasıl etkileştikleri üzerineydi, örneğin zihnin kararlarının bedene nasıl devinim kazandırdığı gibi. "Hayvan belleği" diye bir şey yoktur; çünkü hayvanlar bir tür makinedirler, bu da onların mekanik olarak açıklanabilecekleri anlamına gelir. Böyle bir kavrayışta, başka zihinlerden farklı bir *insan zihni* olması olasılığı yoktur, ya da farklı oluşturulmuş insan zihinlerinin olma olasılığı. Bir organizma, ya insandır ya da değildir. "İnsan" olmanın bir derecesi yoktur, basit fiziksel farkların dışında insanlar arasında temel bir farklılık yoktur. Felsefeci Harry Bracken'in belirttiği gibi, ırkçılık ve cinsiyetçilik, bu düalist anlayışta mantıksal olarak mümkün değildir.

Descartes'a göre zihin, tüm gelecekteki olasılıklara hazır "evrensel bir aygıttır". Dikkat ederseniz onun bu savı, kendisinin, belleğin doğasını keşfedecek kadar zeki olmayabileceğimiz inancı ile uyuzmaz. Sonuç olarak zihnin belli sınırlarının olduğu inancı kesinlikle doğrudur; ama onun "evrensel bir aygıt" olduğu görüşü, yaygın olan bir inancın, yani insanın dil yetisinin ve öteki bilişsel sistemlerin (her entelektüel işte ortaya çıkan) "genel öğrenme düzenekleri" olduğu anlayışının atası sayılabilir.

Başka zihinlerin varlığı konusundaki Kartezyen testler, yakın zamanda yeni bir görünümle yeniden ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Britanyalı matematikçi Alan Turing tarafından ortaya atılan ve günümüzde "Turing testi" olarak bilinen testtir. Alan Turing bu testlerle makinelerin (örneğin programlanmış bir bilgisayarın) zeki davranış gösterip göstermediğinin sınınanabileceğini söylüyor. Turing testi, bir makineye bir dizi soru sorup alınan yanıtların, bu yanıtları verenin insan olduğu sonucuna varan bir insan gözlemciyi yanıltıp yanıltmayacağı üzerine kuruludur. Kartezyen kavramlara göre bu, aygıtın bizimki gibi bir zihninin olup olmadığına ilişkin bir testtir.

Bu fikirlere bugün nasıl yaklaşmalıyız? Descartes'ın savı saçma değildir, kolaylıkla gözardı edilemez. Gerçekten mekaniğin ilkeleleri, belli görüngüleri açıklamaya yetmezse, o zaman bu görüngüleri açıklamak için onların ötesinde bir şeye başvurmalıyız. Buraya kadar bildiğimiz bilimsel yaklaşım. "İkinci bir töz", bir "düşünen töz" (*res cogitans*) varsayımı gerektiren bu Kartezyen metafiziği benimsememizi gerektiren bir neden yoktur. Kartezyen metafizikte bu töz, farklılaşmamıştır, bileşenleri ya da birbiriyle etkileşim içindeki parçaları yoktur, "bilinçliliğin birlikteliği"ni ve ruhun ölümsüzlüğünü göstermek için bilincin kaynağı olarak gösterilir. Bunlar yeterli değildir ve var olan sorunlara hiçbir biçimde çözüm

olamazlar. Ne var ki, sorunların kendileri oldukça ciddi ve Descartes'ın da dediği gibi onları çözmek için bir yöntemimizin olmaması, bu gözle görülür olguları reddetmemizi gerektirmez.

Zihin-beden sorununun, Kartezyen ifadesinin ve öteki belleklerin varlığı sorununun kaderine bakmak ilginç olabilir. Zihin-beden sorunu mantıklı bir biçimde, ancak beden konusunda kesin bir kavrayışımız olduğunda sorulabilir. Böyle kesin bir tanımımız yoksa, kimi görüngülerin bunun sınırlarının dışına düşüp düşmediğini sorgulayamayız. Kartezyenler temas mekaniği açısından beden için oldukça belirli bir tanım önermişlerdi; bu birçok açıdan genel anlayışı yansıtıyordu. Bu nedenle onlar, zihin-beden sorununu ve öteki zihinler sorununu anlamlı bir biçimde sorabildiler. Zihin kavramını daha da geliştirme konusunda sonradan önemli çalışmalar olmuştur. Bunlar içinde 17.yy.'da yaşamış Britanyalı Yeni Platoncular da yer alır. Bu çalışmalarda ulamlar, algılama ve bilişim ilkeleri araştırılmıştır. Bu çizgi Kant tarafından geliştirilmiş ve 20. yy. Gestalt ruhbiliminde bağımsız bir biçimde yeniden keşfedilmiştir.

Bir diğer gelişme çizgisi de 17.yy.'da, 18.yy.'da ve 19.yy. başlarında, özellikle ilk dönemlerinde Descartes'ın kavramlarından çok etkilenmiş olan "genel ve felsefi dilbilgisidir" (buradaki anlamıyla bilimsel dilbilgisi). Evrensel dilbilgisi konusundaki bu araştırmalar, dilin genel ilkelerini ortaya çıkarmayı amaçladı. Bu ilkelerin düşünencenin genel ilkelerinden temelde farklı olmadıkları düşünüldü, böylece "dil belleğin aynasıdır" şeklindeki klasikleşmiş deyişe ulaşıldı. Bu araştırmalar -kimi haklı, kimi haksız- değişik nedenlerden dolayı aşağılandı ve sonunda terkedildi, ta ki bir kuşak önce bu sefer düalist yaklaşımlardan sıyrılmış olarak yeniden canlanıncaya kadar.

Kartezyenlerin zihin ve beden konusundaki anlayışının toplumsal düşünceyi etkilemesi de ilginçtir. Bu konuda en çarpıcı örnek, Jean-Jacques Rousseau'nun kesinlikle Kartezyen zihin-beden kavrayışına dayanan özgürlükçü fikirleridir. Rousseau'ya göre, insanlar zihinleri olduğuna ve makinelerden (hayvanlar da dahil olmak üzere) farklı olduklarına göre ve zihnin nitelikleri de mekanik belirleyiciliği aştığına göre, insan özgürlüğüne getirilen her kısıtlama gayrimeşrudur, bu anlayışa karşı çıkılmalı ve alt edilmelidir. Sonradan bu düşünce tarzı Kartezyenlikten uzaklaşsa da, kökenleri büyük ölçüde bu klasik düşüncelerde yatmaktadır.

Kartezyen "ikinci töz" anlayışı sonradan genelde terk edildi; ancak çürütülenin zihin kuramı olmadığı ayırdında olmak önemlidir. (Zihin kuramının çürütülemeyecek ya da doğrulanmayacak kadar muğlak olduğu iddia edilebilir.) Olan şu idi: Kartezyen *cisim* kavramı 17. yy. fiziği, özellikle de Isaac Newton'un çalışmaları tarafından çürütüldü, ki bu da modern bilimin temellerini attı. Newton, gök cisimlerinin hareketlerinin Descartes'in temas mekaniğiyle açıklanamayacağını gösterdi. Bu nedenle Kartezyen cisim anlayışı terk edilmeliydi. Newton'un yaklaşımında, aralarında dokunma olmaksızın bir cismin ötekine uyguladığı bir "kuvvet", bir çeşit "uzaktan etki" vardı. Bu kuvvet, her neyse Kartezyen temas mekaniği çerçevesine girmez. Bu sonuç Newton'u da tatmin etmemişti. O, kimi zaman yerçekimi kuvvetine "esrarengiz" dedi ve kuramının, fiziksel dünyada yalnızca olayların matematiksel betimlemesini verdiğini, olayların gerçek "felsefi" (daha modern terminolojide "bilimsel") açıklamalarını vermediğini düşündü. 19. yy. sonlarına kadar gerçek açıklamanın bir biçimde mekanik ya da yarı mekanik bir çerçeveye oturtulması gerektiği görüşü oldukça yaygındı. Bazıları, örneğin kimyacı ve düşünür Joseph Priestley cisimlerin, temas mekaniğinin sınırlarını aşan yetkinliklere sahip

olduklarını öne sürdü. Cisimlerin, özellikle de öteki cisimleri çekme gibi özellikleri, belki de daha başka özellikleri vardı. Sonradan meydana gelen gelişmeleri daha fazla anlatmayayım; ama varılan genel sonuç Kartezyen cisim kavramının savunulamaz olduğuydu.

Sonuçta ortaya çıkan cisim kavramı nedir? Yanıt, cisim kavramının kesin ve açık bir tanımı olmadığıdır. Oluşturabildiğimiz en iyi maddesel dünya kuramı bir dizi kuvveti içeriyorsa, kütlesi olmayan parçacıkları varsa ve Kartezyenlerin "bilimsel sağduyu"suna ters gelen öteki varlıkları içeriyorsa o zaman öyle olsun; bunların fiziksel dünyanın özellikleri olduğu, cismin dünyasının bu olduğu sonucunu kabul edebiliriz. Sonuçlar kesin değildir, deneyci varsayımlara uyduurulmuştur; ama artık önsel^{*} bir cisim kavrayışını aştıkları için eleştiriye açık değildirler. Artık cisme ilişkin kesin bir anlayış yoktur. Maddesel dünya, daha çok bizim keşfettiğimiz her ne ise odur, açıklayıcı kuramın amaçları için ne gibi özellikler varsayılması gerekiyorsa o özelliklere sahiptir. Gerçek açıklamalar öneren ve fiziğin çekirdek kavramlarıyla bağdaştırılabilen her anlaşılır kuram, maddesel dünya kuramının (ve bizim cisime ilişkin açıklamamızın) bir parçası olur. Herhangi bir alanda böyle bir kuramımız olursa, onu fiziğin çekirdek kavramları ile birleştirmeye çalışırız, belki de bunu yaparken bu kavramlarda bazı değişiklikler yaparız. Ruhbilim incelemelerinde, bir bilişsel yeti için (örneğin dil yetisi için) bir kuram geliştireceksek, bu yetinin belli özelliklerinin olduğunu bulursak, bu özellikleri sergileyen beynin düzeneklerini keşfetmeye çalışırız, bu özellikleri fiziksel bilimlerin terimleri ile açıklamaya çalışırız. Bunu yaparken fiziksel bilimlerin kavramlarının da değiştirilebileceği olasılığını aklımızda tutarız, tıpkı Kartezyen temas mekaniğinin gök cisimlerinin devinimlerini açıklamak için değiştirilmesi gerektiği gibi. Newton'dan bu yana doğa bilimlerinin evriminde çoğu kez gerçekleşmiştir bu.

* a priori.

Kısacası kesin bir cisim kavramı yoktur. Bir maddi dünya vardır, özelliklerinin keşfedilmesi gereken maddi bir dünya. Bu dünyada cismin ne olabileceğine dair önsel sınırlamalara yer yoktur. Dolayısıyla zihin-beden sorunu formüle bile edilemez. Sorun çözülemez; çünkü sormanın açık seçik bir yolu yoktur. Bir cisim kavramı önerilmedikçe, bazı görüngülerin bu kavramın içinde olup olmadığına karar veremeyiz. "Diğer zihinler" sorusunu da soramayız. Zihinciliğe ait kavramları kullanabiliriz, hatta zihinsel gösterimleri ve zihinsel hesaplama sırasında bu gösterimleri biçimlendiren ve değiştiren işlemleri tartışırken yaptığım gibi kullanmalıyız da. Ancak kendimizi "ikinci bir töz"ün özelliklerini araştırıyor olarak görmeyiz. Bedenden kesinlikle ayrı var olan ve onunla gizemli bir şekilde, belki de tanrısal bir müdahale ile etkileşen bir şey değil incelediğimiz. Daha çok, maddesel dünyayı bir soyutlama düzeyinde inceliyoruz. Doğru ya da yanlış gerçek bir açıklayıcı kuram, bizi ilgilendiren görüngülerin doğası ile ilgili gerçek bir anlayış sunan bir kuram inşa edilebileceğine inanıyoruz. Bu görüngüler aslında entelektüel açıdan kendi başlarına ilginç olmaktan ziyade, işlevleri açısından zihnin derinliklerini anlamamızı sağladıkları için ilginçtirler. Son kertede, biz bu incelemenin doğa bilimlerinin ana gövdesi içinde özümsemesini umut ederiz; genler ya da değerlik ve kimyasal elementlerin özellikleri üzerine yapılan incelemelerin temel bilimlerde özümsemişi gibi. Ancak geçmişte olduğu gibi, insan zihni gibi karmaşık sistemlerin soyut kuramlarına temel sağlamak için, temel bilimlerin değiştirilmeleri ve genişletilmeleri gerekebilir.

Öyleyse bizim görevimiz, gerçek açıklayıcı kuramları keşfetmek ve bu keşifleri kullanarak bu kuramlarda özetlenen özellikleri sergileyen fiziksel düzenekler konusunda araştırmalara önayak olmaktır. Bu araştırma nereye doğru giderse gitsin "cisim" kavramı-

nın alanında yer alacaktır. Daha doğrusu, başka her şeyden farklı olduğunu tasarlayabileceğimiz bir cisim kavramını terk edebiliriz. Dünya konusunda, ne kadar tuhaf özellikler gösterirse gösterebiliriz maddi dünya dediğimiz bu şey konusunda, elimizden geldiğince bilgi edinmek için akılcı araştırma yöntemleri kullanabiliriz.

Zihin-beden sorunu tazeliğini koruyor; hâlâ çelişkili, tartışmalı ve spekülasyonlara açık. Ancak tartışma temel açılardan bana tutarsız görünüyor. Kartezyenlerin aksine, bizim kesin bir cisim kavramımız yoktur. Bu nedenle bizim kimi görüngülerin cisim incelemesinin ötesinde olup olmadığını, zihin incelemelerinin alanına girip girmediğini nasıl sorabileceğimiz oldukça belirsizdir.

Descartes'ın ikinci tözün (*res cogitans*'ın) varlığına ilişkin savının mantığını düşünün. "Cisim" kavramını temas mekaniği ile tanımladıktan sonra, belli görüngülerin bu alanın dışında olduğunu ileri sürdü. Bu nedenle kimi yeni ilkelere gereksinim duydu; metafiziğiyle uyumlu olarak, ikinci bir töz öne sürülmesi gerekti. Mantık temelde sağlam; aslında aynı şey Newton'da da yaşandı. Newton'un gökcisimlerinin hareketlerine ilişkin bir açıklama geliştirmek için Kartezyen temas mekaniğinin yetersizliğini göstermesi, yeni bir ilkenin öne sürülmesine yol açtı: çekim ilkesi. Newton ile Descartes'ın girişimleri arasındaki kritik fark, Newton'un görüşünün, cisimlerin davranışları için gerçek açıklayıcı bir kuram olmasıdır. Descartes'ın kuramı ise, temelindeki mekanik açıklamanın sınırlarının ötesinde olan, dilin yaratıcı kullanımı gibi özellikleri açıklayacak doyurucu bir çözüm sunamamıştır. Bu nedenle Newton'un kavramları daha sonraki bilim insanları için "bilimsel sağduyu" oldu, Descartes'ınkiler ise yavaş yavaş terkedildi.

Şimdi Descartes'ın sorununa dönersek, sorunun doğa bilimlerindeki bu gelişmelerden sonra çözümlenmemiş olarak olduğu yerde

durduğunu görürüz. Açık seçik ve bariz bir gerçeği bile tam anlayabilmiş değiliz: Bizim eylemlerimiz özgürdür ve belirlenmemiştir. Bu eylemlerde "kışkırtıldığımız ya da eğilimli olduğumuz" şeyleri yapmak zorunda değiliz; kışkırtıldığımız ya da eğilimli olduğumuz şeyleri yapsak da yine de özgür bir seçim vardır işin içinde. Bu kadar irdeleme ve derin çözümlenmeye rağmen, bana öyle geliyor ki, bu sorun yine de çözümsüz duruyor, hemen hemen Descartes'ın formüle ettiği biçimde. Niçin böyle?

Kuşkusuz, bir olasılık kimsenin soruna çözüm olacak doğru düşünceyi henüz bulamamış olmasıdır. Bu mümkün, ama tek olasılık bu değil. Öteki olasılık Descartes'ın önerdiğiidir: Sorun bizim entelektüel kavrayışımızın ötesindedir.

Öteki organizmaları araştırdığımızda, onların yetkinliklerinin belli kapsamları ve belli sınırları olduğunu görürüz. Bir fare belli şeyleri çok iyi yapabilir. Yeni bir dairesel labirent kurduğumuzu varsayalım, bisiklet jantındaki teller gibi merkezden çepere doğru giden patikalardan oluşmuş deneysel bir tasarımı olsun. Her patikanın sonunda içinde tek bir lokma yiyecek olan bir kap olsun. Bu labirentin merkezine yerleştirilen bir fare, yiyeceği her bir patikadan yalnızca tek bir kez geçerek en yüksek verimlilikle nasıl elde edeceğini, çok çabuk öğrenir. Bu aygıt, yiyecek kaplarını sabit tutarak ekseni etrafında döndürülse bile bu geçerlidir; her ne kadar fare şimdi bir patikayı bir kereden fazla geçmek durumunda kalsa da. Bu hiç de azımsanmayacak bir başarıdır; oldukça karmaşık uzaysal kavramlar gerektirir. Öte yandan, farelerin, sıralama kavramları içeren (örneğin, iki kez sağa dön, sonra iki kez sola dön gibi) labirentleri dolaşmayı öğrenemedikleri açıktır. Kesinlikle hiçbir fare, her asal sayıya rastlayan her kavşakta sağa dönmeyi, öteki yerlerde sola dönmeyi gerektiren labirentlerden çıkmayı da öğrenemez; yani ikide, üçte, beşte, yedide, onbirde sağa dön vd. gibi. Bir in-

san, biraz zorlukla da karşılaşsa ve bilinçli bir aritmetik bilgisi gerektirse de bu sorunu çözebilir. Özel örnekleri bir yana bırakırsak, farelerin (güvercinlerin, maymunların vd.) yetkinliklerinin sabit olduğu, belli kapsamları ve belli sınırları olduğu bellidir.

Bu mantıksal bir çıkarım. Bir organizma belli işleri iyi yapmakta yetkinse, bu yetkinlik o organizmayı başka işlerde başarısızlığa götürür. Bu yetkinliklerin ne olduklarını öğrenebilirsek, yaratığın çözemeyeceği sorunlar düzenleyebiliriz; çünkü onlar yaratığın yetkinliğini aşmış olurlar. Çözemeyeceği sorunlar varsa organizma şanslı sayılmalı; çünkü bunun anlamı onun başka sorunları iyi çözüme yetkinliği olmasıdır. Bir yaratığın çözeceği ve çözemeyeceği sorunlar arasında bir ayrım olmalıdır. Bu ayrım kolaylık ya da zorluk ile ilgili olabilir ya da çözümün olanaklı olması ya da tamamen olanaksız olması ile. Ancak bu türden bir ayrım mantıksal olarak olmak zorundadır. Ayrımın doğası bir olgudur; bu tür ayrımların varlığı kuşku götürmez.

Dahası, bir organizma tarafından kolayca çözülen bir sorun, ötekisi için çok zor hatta olanaksız olabilir. Örneğin, biz çok rahatlıkla "asal sayılı labirent sorununu" çözecek bir aygıt tasarlayabiliriz ve düzeneğin içine yerleştirerek, fazladan bir çaba harcamadan, denemeden çözebiliriz bunu; çünkü sonuçta düzeneklerin içine cevabı yerleştirmişizdir. Ne var ki bu aygıt daha basit olduğunu bildiğimiz labirentleri çözemeyiz. Çünkü organizmalar bazılarının öbürlerinden "daha zeki" olduğu, daha karmaşık sorunları çözebildiği bir yelpaze halinde sıralanmazlar. Tersine, ele alabildikleri ve çözebildikleri sorunlar silsilesi açısından farklılık gösterirler. Arılar kovanlarına, bir güvercin de yuvasına dönmek için yolunu bulabilecek biçimde tasarlanmıştır, insan aynı biçimde tasarlanmamıştır ve biz aynı işi ya zor yaparız ya da hiç yapamayız. Bu bir arının ya da güvercinin insandan "daha zeki" olduğu anla-

mına gelmez, sadece biyolojik olarak belirlenmiş yetkinliklerinin farklı olduğunu gösterir. Dahası, sorunların zor ya da kolay olduğunu gösteren açık seçik "mutlak" bir kriter yoktur. Matematiksel hesaplama kuramı açısından, belli amaçlar için faydalı olabilecek mutlak bir zorluk kavramı formüle etmek olanaklı olabilir. Ancak bunun da ruhbilim ya da biyoloji açısından bir öneminin olduğu varsayılmaz, en azından burada incelediğimiz bağlamda; çünkü bir organizmanın davranışı için önemli olan şey, onun özel tasarımı ve bu özel tasarımın belirlediği problemler silsilesinin "zorluk" derecesidir.

İnsanların, doğal dünyanın bir parçası olduğunu varsayıyoruz. Belli sorunları çözme yetkinliklerinin olduğu açıktır. Ama bunun bir anlamı da başka bazı sorunları çözebilme yetkinliklerinin olmadığıdır. Bu sorunların çözülmesi ya kısıtlı zaman, bellek, vb. yüzünden zordur ya da ilkesel olarak bu sorunlar insanların zekâ yetkinliklerinin ötesindedirler. İnsan zihni, Descartes'ın tabiriyle "her derde deva evrensel bir çözüm makinesi" olamaz. Bu iyi bir şey; çünkü o böyle evrensel bir makine olsaydı, tüm sorunları aynı derecede kötü çözerdi. Hiçbir sorunla başarılı bir şekilde başedemedik.

Dile gelince, şimdiye kadar açıkladığım anlamıyla fiziksel bir düzenek olan dil yetisinin belli özellikleri vardır, belli özellikleri ise yoktur. Evrensel dilbilgisi kuramının tanımlayıp betimlemek istediği özellikler bunlardır. Bu özellikler, insan zihninin belli bir dil türünü edinmesine, gördüğümüz gibi bu dili tüm gizemli ve şaşırtıcı özellikleriyle edinmesine olanak sağlar. Aynı özellikler, dil yetisince öteki olası dilleri "öğrenilemez" olarak dışlar. Bir olasılıkla insan, zihnin öteki yetilerini kullanarak bu insan dili olmayan dilleri de anlayabilir. Tıpkı denetimli sorgulamaya ve kuşaklarca yapılan deneylere dayanan zor bir süreç aracılığıyla ve bireysel

dehanın müdahalesi (bu bireysel deha da her ne demekse) sayesinde fiziksel dünyanın doğası konusunda birçok şeyi anlayabildiği gibi. Bu türden diğer bazı diller, insan düşüncesinin sınırlarının ötesinde olabilir. Dil yetisinin özelliklerini keşfettiğimiz oranda, "öğrenilmesi olanaklı olmayan dilleri" inşa edebiliriz. İnsanın dil yetisince edinilemeyen dilleri inşa edebiliriz; çünkü dil yetisi bu dilde her aşamada yanlış seçim yapar, dilin doğasıyla ilgili yanlış tahminlerde bulunur. Beynin öteki yetilerinin özelliklerini keşfettiğimiz oranda, ancak çok zor bir biçimde edinilebilecek dilleri de inşa edebiliriz. Bilimsel sorgulamada olduğu gibi varsayımsal olarak (insan zekâsı için) oldukça zor hatta çözümsüz işler tasarlayabiliriz.

Bu söylediklerimde, gizemli bir şey yoktur. Çoğu bir mantık sorunudur. İnsan zihninin çeşitli yetilerinin belli kapsamları ve sınırları olduğu bir olgudur. Bunlar ilkesel olarak sınanabilir konulardır, tabii insan zihninin sınırlarını aşmadıkları sürece. Belki bir gün insan zihninin öyle bir biçimde inşa edilmiş olduğunu buluruz ki, formüle edebileceğimiz bazı sorunlar insan zekâsınca çözümlenebilir. Bu sorunlar, değişik biçimde yapılandırılmış zekâlar için oldukça "basit" olabilir, tıpkı asal sayılı labirentin bu sorunu çözmek üzere tasarlanmış bir düzeneğe için çok basit olabileceği gibi.

Bunların tümü, fiziksel büyüme araştırmalarında oldukça açık bir biçimde görülebilir. İnsan, kol ve bacaklar geliştirecek biçimde tasarlanmıştır, kanat değil. Yeterli beslenmeden yoksun ya da başka bir nedenden dolayı yetersiz ortamlarda, embriyo kol ve bacakları uygun bir biçimde geliştiremeyebilir; ancak çevredeki hiçbir değişiklik onun kanat geliştirmesine yol açmaz. Fiziksel büyüme sadece çevrenin özelliklerini yansıtıyor olsaydı, bizler biçimsiz, biri ötekisine benzemeyen, oldukça sınırlı fiziksel yetkinlik-

leri olan varlıklar olurduk. Bizim biyolojik varlığımız çok özel ve belirgin olduğu için, gelişmemiz, fiziksel ortamı yansıtmaz, bizim temel doğamızı yansıtır. Bu nedenle bizler oldukça özel fiziksel nitelikleri olan, temel özellikleri açısından birbirine çok benzeyen, belli görevlere uyum sağlamış (uçmak yerine yürümek gibi) karmaşık bir organizma olmaya dönük büyürüz. Çevrenin büyümeyle ilişkisi yok değildir. Büyüme, çevre tarafından birçok yönden tetiklenir, çevresel etmenlerce hızlanır ya da gerekli koşullar yoksa yavaşlayabilir ya da bozulabilir. Ancak bu çoğunlukla daha önceden belirlenmiş biçimde cereyan eder. Kuş olma yetkinliğimiz olmadığı için şanslıyız; çünkü bu insan olma yetkinliğimizin doğal bir sonucudur.

Zihinsel gelişimde de hemen hemen aynı şeyin geçerli olduğunu varsaymak için her türlü neden vardır. Bizler gerçekten fiziksel dünyanın bir parçasıysak, aslında böyle de olmalıdır. Bu bizi şu sonuca götürür: Bizler kolaylıkla kimi sorunların üstesinden gelebiliriz, örneğin bir insan dilini öğrenmek gibi; ama diğer sorunlar, herhangi bir mutlak kritere göre "zor" ya da "kolay" olmasalar bile, bizim çözemeyeceğimiz şeylerdir. Bunların bazılarını hiçbir zaman çözemeyeceğiz. Durum böyle olduğu için şanslıyız.

Şimdi yeniden Descartes'in sorununa dönelim. Bu sorunu çözmek, hatta bununla ilgili akla yakın fikirler ileri sürmek konusundaki başarısızlığın bir olası nedeni, onun insanın entelektüel yetkinliğinin ötesinde olması olabilir. Ya yetkinliklerimizin doğası itibarıyla "çok zor"dur ya da bu yetkinliklerin sınırlarını aşmaktadır. Bunun böyle olduğunu düşündürecek çeşitli nedenler var, insan zekâsını çok iyi bilmememize ve de sorunun içeriğinden tam emin olamamamıza karşın. Kesin belirlenmişlik ve rastlantısallık ile ilgilenmek için kuramlar tasarlayabiliyoruz. Ancak bu kavramlar Descartes'in sorunu için uygun gözüküyorlar, belki de ilgili kavram-

lar bizim ulaşabilirliğimizin dışında. Marslı bir bilimci, bizimkinden farklı bir zihin yapısıyla bu sorunu çok önemsiz görebilir ve dünyalı insanların sorunu çözümlenmenin bariz yöntemini niye bulamadıklarını merak edebilir. Bu gözlemci (Marslı), aynı zamanda her insan yavrusunun tanrısal bir müdahale gibi gözükebilecek şekilde dil edinmesini hayretle izleyebilir; çünkü dil yetisinin öğeleri onun kavramsal sınırının ötesinde olabilir.

Aynı şey sanat için de geçerlidir. Estetik değeri olan yapıtlar, sadece kısmen insanın seçimi ile ilgili ölçü ve ilkeleri izler; kısmen de bizim temel doğamızı yansıtır. Sonuçta biz yaratıcı yapıtlardan derin duygular (haz, acı, heyecan, vd.) tadabiliriz; ama nasıl ve neden, bilemiyoruz. Ancak bize bu olasılıkları sağlayan zihnin yetkinlikleri öteki olasılıkları dışlar; kimilerini sonsuza kadar dışlar. Sanatsal yaratıcılığın sınırları olması bir güzellik olarak algılanmalı, üzüntüyle karşılanmamalı; çünkü bu sınırlar erişebileceğimiz oldukça zengin bir estetik deneyim alanının olmasından kaynaklanmaktadır.

Aynı şey ahlaki değerler için de geçerlidir. Temelinin ne olduğunu bilmiyoruz; ancak ahlaki değerlerin insanın temel doğasından kaynaklandığı konusunda kuşkuymuz yok. Bazı şeylere doğru, bazılarına yanlış demek bir görenek sorunu olamaz. Belli bir toplulukta büyüyen bir çocuk, ahlaki yargılamaların standartlarını ve ilkelerini edinir. Bunlar kısıtlı verilerle elde edilir; ancak uygulama alanları geniş, çoğunlukla da kesindir. İnsanlar, her zaman olmasa da sıklıkla belli bir konudaki yargılarının yanlış olduğunu fark edebilir ya da bu konuda ikna edilebilir, bu insanın yargılarının içselleştirdiği ilkelerle çatıştığını görmesi ile olur. Ahlaki tartışma her zaman anlamsız değildir, yalnızca "Ben bunu savunuyorum.", "Sen şunu savunuyorsun." sorunu değildir. Geniş ve genellikle de hassas sonuçları olan belli bir ahlaki ve etik sistem edinmek, sa-

dece toplumsal çevre tarafından belirlenmenin ve denetlenmenin sonucu olamaz. Dilde olduğu gibi, çevre çocuğa bu sistemi sağlamayacak kadar belirsiz ve yetersizdir. Konu hakkında çok az şey biliyor olsak da çocuk tarafından edinilen ahlaki ve etik sistemin doğuştan gelen bir yetiden kaynaklandığı konusunda spekülasyon yapabiliriz. Dil ve görme sisteminde olduğu gibi, çevre etkisiz değildir, kişisel ve kültürel farklılıklar vardır; ancak bizim doğamızdan kaynaklanan ortak bir temelin varlığı kuşkusuzdur.

Kendi uygarlığımızın tarihsel süreci, konuya biraz ışık tutabilir. Kısa bir süre öncesine kadar kölelik kurumu yasal, hatta saygıdeğerdi. Köle sahipleri yaptıklarının yanlış olduğunu düşünmedikleri gibi, bunu kendilerinin yüksek ahlaki değerlerinin bir kanıtı olarak görürlerdi. Üstelik bu savundukları saçma değildi; ama şimdi bunu ahlaken iğrenç buluyoruz. Böylece sanayi kapitalizminin ilk döneminde köle sahipleri şunu ileri sürebildiler: Bir makineye sahipseniz, o makineye özenle bakarsınız; ama onu kiralsaydınız ona o kadar özen göstermeyebilirsiniz. Benzer biçimde köle sahiplerinin de kendi mallarına (kölelerine) karşı, insanları kendi geçici amaçları için yalnızca kiralayan kapitalistten çok daha özenle davranması olasıdır. Böylece kölelik "ticaret köleliğinden" daha yüksek ahlaki standartları yansıtıyor olur. Tümüyle saçma olmasına karşın, akli selim hiçbir insan şimdilerde bu savı benimsemez. Uygarlık geliştikçe köleliğin temel insan haklarının bir ihlali olduğu anlaşıldı. Kökleri iç doğamızda bulunan ahlaki değerleri daha iyi anladığımızda, ücretli köleliğin ve yaşamak için insanın kendisini kiralaması gereksiniminin aynı akibete uğramasını dört gözle bekleyeceğimizi söylemek yanlış olmaz.

Birçoğumuz buna benzer şeyleri yaşamışızdır. Çok değil, yakın zamanlara kadar cinsiyetçilikle ilgili sorunlar gündemde bile değildi. Bu sorunlar çözülmüş falan değil, ama en azından artık gündem-

deler ve çözümleri gerektiğini çoğu kişi kabul ediyor. Bu bir tür ahlaki bilinçlenme değişikliğidir, tıpkı köleliğin insan onurunun üzerinde katlanılmaz bir leke olduğunun ayırdına varmak gibi. Bu yalnızca bir değişiklik değil bir gelişmedir, kendi doğamızı ve ondan gelen ahlaki ve etik ilkeleri anlamaya yönelik bir gelişme.

Uygarlık gelişmesini sürdürürse, bu tür keşifler birbirini kovalayabilir. Gerçek anlamda makul ve dürüst bir kişi, temel insan haklarını çiğneyen baskının, hiyerarşinin, egemenlik ilişkilerinin ve otoritenin biçimlerini sürekli olarak keşfetmeye çalışır. Kimilerinin üstesinden geldiğinde önümüze daha önce farkında olmadığımız yenileri çıkar. Sonuçta iç doğamızda kim ve ne olduğumuzu, gerçek yaşamımızda kim ve ne olmamız gerektiğini daha iyi anlamaya başlarız.

Bu iyimser bir görüştür; bunu açıkça çürütecek tarihsel kanıtları bulmak zor olmamalı; ancak kendi tarihimize ve geleceğe bakarken böylesi bir iyimserliği benimsemek belki de o kadar da gerçeklikten uzak değildir. Ahlaki düşünce ve söylem, bunlara benzer düşüncelerden ibaret değildir. Yine de, bu tür düşünceler ona bilgi akıtmalı ve onu zenginleştirmelidir.

Rousseau'nun özgürlükçü kavramlarını, Descartes'ın zihin-beden ilkelerinden çıkardığına değinmişim. Bu görüşler Alman ve Fransız romantizminde daha da geliştirildi; gene temel insan doğası genel çerçeve olarak alındı bu gelişmelerde. Wilhelm von Humboldt özgürlükçü toplumsal kuramıyla, John Stuart Mill'i çok etkilemiştir (Humboldt aynı zamanda fikirlerinin değeri yeni yeni anlaşılan, zamanın önemli bir dilbilimcisidir). Bu kurama göre, insanın kendi iradesi ve başkalarıyla dayanışmasıyla üretici ve yaratıcı işler yapabilmesi "insanın özünden" kaynaklanan temel bir insan hakkıdır. Humboldt'a göre, bir kişi dış yönlendirme ve dene-

tim altında güzel bir nesne üretirse, yaptığı şeye hayran olabiliriz; ancak kendisini hiç mi hiç beğenmeyebiliriz; bir makine parçası olduğunu, insan olmadığını söyleriz. Marx'ın toplumsal düşüncesinin temeli olan yabancılaşmış emek kuramı da bu temel üzerinde gelişti ve o da bu kavramları, temel insan haklarını belirleyen "türün özellikleri" açısından formüle etti: işçilerin üretimi, üretimin doğasını ve koşullarını denetleme hakkı gibi. Bakunin, insanların "özgürlük için doğal içgüdülerinin" olduğunu ileri sürdü ve insan doğasının bu özelliğinin, baskı altına alınmasının gayri-insani olduğunu savundu. Özgürlükçü sosyalizm geleneği aşağı yukarı bu kavramlarla gelişti. Bu kavramlar şu anda toplumda çok sınırlı olarak yer buluyor, henüz yeteri kadar tanınmadılar; ancak benim görüşüme göre, onlar en azından temelde doğrudur, temel insan doğasının özelliklerini ve ahlaki değerlerini iyi karşılamaktadırlar ve bu özelliklerinin yansıdığı bilinçli bir farkındalık düzeyine getirilmeleri gerekmektedir.

Toplumsal yaşamdaki her türlü ilişkinin, genellikle insan doğası konusundaki açıkça dile getirilmeyen varsayımlara dayalı olduğunu gözlemleyebiliriz. Adam Smith, insanlar "takas etmek ve trampa yapmak" için doğarlar dedi. Bu ve bunun gibi varsayımlara dayanarak serbest pazar kapitalizminin haklılığını savundu. Benim şimdiye kadar değindiğim düşünce sistemi ise insan doğasıyla ilgili çok farklı kavramlardan kaynaklanır. Aynı şey gündelik yaşam içinde de geçerlidir. Birilerinin statükoyu benimsediğini yahut da onu reformla ya da devrimle değiştirmeye çalıştığını varsayalım. Bu karar korkuya, hırsa ve açgözlülüğe ya da ahlakın başka bir şekilde terk edilmesine dayanmamışsa, insan için neyin iyi neyin doğru olduğuna dair açık ya da örtülü inançlar temelinde kararlaştırılmıştır. Böylece son kertede insanın temel doğası konusundaki varsayımlara dayanan bir karardır. Başka türlü olması da çok

zordur zaten. Demek ki keşfedilmesi gereken bir doğru var ortada; entelektüel açıdan oldukça zor; ama bu konudaki gerçeği keşfetmenin sonuçları insanlar için çok önemli.

Spekülasyon yapmaya devam edersek, insan zihninin bilimsel sorgulama açısından ulaşılması daha kolay olan alanlarına dönelim. Düşünce tarihinin de gösterdiği gibi, bilimde, kimi sorunlar binlerce yıl önce gündeme getirildikleri gibi dururken, belli alanlarda hatırı sayılır derinlikte kuramsal zenginlik oluştu. Neden böyle oldu? Dil edinimi konusundaki şematik yaklaşımımızı kullanarak bu konuya bakmak anlamlı olabilir. Temel fikri hatırlarsak, dil yetisi ile donatılmış çocuğa belli bir veri sunulur ve çocuk dili oluşturur, veriyi kullanarak dil yetisinin parametrelerini oluşturur. Daha sonra dil, sınırsız sayıda dilsel anlatım için anlamlandırma sağlar.

Benzer kavramlarla kuram oluşturma sürecine baktığımızı varsayalım. İnsanın biyolojik donanımının bir parçası olarak bilim insanı, belli bir kavramsal düzenekle, sorunları formüle etmek için belli yöntemlerle, anlama ve açıklama gibi kavramlarla donatılmıştır. İsterseniz buna bilim oluşturma yetkinliği diyelim. Öteki durumlarda olduğu gibi bu yetkinlik de, yaşamın ve deneyimin izin verdiğince farkına varılan ve ihtiyati olarak kullanılan kimi gizli kaynakları içerebilir, böylece insanın doğuştan sahip olduğu bu özelliklere ulaşım zaman içinde değişebilir. Ancak biz, onu dil yetisinde yaptığımız gibi sabitlenmiş olarak kabul edebiliriz. Bilim oluşturma yetkinliği, var olan bilimsel anlayışın belirlediği varsayımlarca da destek bulur. Böylece desteklenen bilim oluşturma yetkinliği, kendisine onun anlayabileceği dilde sorulan soruları irdelemeye çalışır ya da kendi kaynaklarını kullanarak bir soru oluşturur (ki hiç de kolay bir iş değildir bu). Bilim oluşturma yetkinliği daha sonra bu soruya yanıt verecek kuramsal bir açıklama oluşturmaya çalışır. Onun kendi iç ölçütleri, açıklamanın başarılı

bir biçimde yapılıp yapılamadığını belirler. Başarılıysa, arka plan varsayımları değişebilir ve bilim oluşturma yetkinliği yeni sorularla yüzleşmeye hazırlanır, belki ele almaya yelteneceği diğer soruları kendisi sorar. Sorun çözenin ve kuram oluşturmanın gerçek durumuna yaklaşmak için çok daha fazlasını eklemeliyiz; ancak şimdilik bu şematik anlatım ile sınırlı kalalım.

Dile gelince, insan zihninin temel öğelerinden biri olan özel bir yeti vardır. Dil yetisi bütün insanlarda ortak bir yetidir; hızlı, bilinçsiz ve ayırdında olma sınırlarının ötesinde çalışır. Bunun sonucunda zengin ve karmaşık bir bilgi sisteminin oluşmasına yol açar, yani belli bir dilin oluşmasına. Sorun çözmek ve kuram oluşturmak için böyle özel bir şey yoktur. Bu alanda karşılaştığımız sorunlar daha çeşitlidir, bu sorunlara maruz kalan insanlar çok daha farklılık gösterir. (Ama gene de vurgulamakta fayda var, aynı varsayımları paylaşanların önerilen bir kuramı anlamaları zor değildir, her ne kadar kuramı kendileri geliştirmemiş de olsalar ya da böyle bir şeyi geliştirmek için özel yetenekleri olmasa da.)

Birçok durumda, sorunun muhatabı olan bilim oluşturma yetkinliği işe yarar bir yanıt veremez; çünkü soruların çoğu düpedüz şaşırtıcıdır. Nadir durumlarda makul kuram üretilir. Bu durumlarda bilim oluşturma yetkinliği, onları değerlendirmek için kendi kaynaklarını kullanarak bir deney planı çıkarır. Kimi durumlarda üretilen kuramlar, gerçeğe çok yaklaşmış olabilirler, bu durumlarda deneyle netleştirilen potansiyel bir bilgimiz var demektir. Dünya konusundaki gerçek ile insanın bilim oluşturma yetkinliğinin o anki halinin ürettiği şeyin çakışması bilimi ortaya çıkarır. Dikkat ederseniz bu süreç, yani biyolojik bir bileşen olarak bilim oluşturma yetkinliğinin gerçeklerle az çok uyuşan sonuçlar üretmesi tamamen şanstır.

Kimileri bunun talih olmadığını, Darwinci evrimin bir ürünü olduğunu savunur. Amerika'nın önde gelen düşünürlerinden, biraz önce özetlenen kavramlar çerçevesinde bilim oluşturmayı açıklayan Charles Sanders Peirce, bu yönde bir öneride bulundu. Onun görüşü şuydu: Doğal seçim süreci sonucu bizim zihinsel yetkinliğimiz deneyim dünyasında ortaya çıkacak sorunlarla ilgilenecek şekilde evrimleşti. Ne var ki bu sav, çok kuvvetli değil. Şempanzelerin yılandan korkmakla ilgili doğuştan gelen yetileri olduğunu düşünmemiz anlaşılır olsa da (çünkü bu yetiden yoksun olanlar çoğalarak üreyecek kadar yaşayamazlar) insanlar da kuantum kuramını bulma yetkinliklerine aynı nedenlerde sahiplerdir, demek zordur. Evrim sürecini biçimlendiren deneyim, bilimde karşılaşılacak sorunlar konusunda ipucu vermez ve bu sorunların çözümünde gerekli yeteneğin evrimin seyrinde bir etmen olması pek olası değildir. Fikirlerimizle dünyanın gerçeklerinin yakınlaşmasını bu "gökten zembille inme durumu"na (*deus ex machina*) havale edemeyiz. Daha büyük bir olasılık bu (kısmi) yakınlaşmanın bir rastlantı olmasıdır.

İnsanın bilim oluşturma yetkinliği, tüm öteki biyolojik sistemlerde olduğu gibi, zorunlu olarak belli kapsam ve sınırlara sahiptir. Bu yetkinlik, uygun arkaplan bilgilerle ne kadar desteklenirse desteklensin, kimi sorunların bu sınırların ötesinde yattığından emin olabiliriz. Descartes'ın sorunu da bunlar arasında olabilir. En azından bu şaşırtıcı olmaz, başka türlü düşünmek için çok az neden var.

Bilim tarihi araştırılarak ve insanlar üzerinde deneyler yapılarak, insanların bilim üretme yetkinliklerinin doğası hakkında bir şeyler öğrenebileceğimiz öne sürülebilir. Bu durumda, bilim oluşturma yetkinliğinin (bilimsel yöntemin) çözebileceği ve çözemeyeceği sorunlar hakkında da bir şeyler öğrenmiş oluruz.

Bu arada, karşılaştığımız tüm sorunlara bu açıdan bakmanın doğru olduğunu varsaymak için bir neden de yoktur. Büyük olasılıkla her zaman, insan hayatı hakkında bilimsel psikolojiden öğrendiğimizden çok daha fazla şeyi romanlardan öğreneceğiz. Bilim oluşturma yeterliliği bizim zihinsel niteliğimizin yalnızca bir boyutudur. Onu kullanabildiğimiz yerlerde kullanırız, şükür ki onunla sınırlı değiliz.

Bahsettiğimiz yöndeki dil araştırmaları, acaba insanın bilişsel yönünün diğer boyutları için de yararlı bir model olabilir mi? Genel yaklaşım çizgisi başka yerlerde de geçerli olsa gerek; ancak dil yetisinin kurucu birimlerinin fark yaratacak bir biçimde öteki alanlara da girdiğini keşfetmek çok şaşırtıcı olurdu. Dilin dışında, bilişsel ruhbilimin son yıllarda kayda değer ilerleme sağlayan öteki alanı görme sistemi çalışmalarıdır. Burada da insanın görsel yetisinin özelliklerinin ne olduğunu sorabiliriz. Daha önce de değindiğim gibi, bu durumda benzer yetisi olan başka organizmalarla deney yaparak fiziksel düzenek hakkında keşifte bulunma olasılığımız da var. Burada da yetinin kesin ve çok belirgin özelliklerinin olduğunu keşfederiz ve özelliklerdeki çeşitlilik olasılıklarının görsel deneyimce belirlendiğini gözlemleyebiliriz (yatay ve dikey algılayıcıların yoğunluğu, örneğin). Bu durumda deney şunu açığa çıkarır: Yetinin kendi olgunluk düzeyine erişinceye kadarki gelişmesinde "kritik bir dönem" vardır. Yetinin belli özellikleri doğal olgunlaşma sürecinde olmaları gereken zamanda olmalıdır, yoksa hiçbir biçimde uygun olarak gelişmezler. Bu kritik dönem süresince gelişmeyi tetiklemek için belli türden görsel deneyimler zorunludur, örneğin bebekliğin ilk dönemlerindeki örüntülü uyarıcılar gibi. Bu görsel sistem birçok açıdan dil yetisinden farklıdır: Bir bilgi sistemi üretmez; örneğin daha çok bir işleme sistemidir. Ancak sorunlara bakış açısında kimi benzerlikler vardır.

İnsanın görsel sistemi, tıpkı dil yetisinin yaptığı gibi belli ilkeleri takip eder. Bunlardan birisi son zamanlarda keşfedilen "katılık ilkesidir". Belli koşullar yelpazesi altında beyin-göz kendisine sunulan görüngüleri hareket durumundaki katı nesnelere biçiminde yorumlar. Böylece, eğer elimde dairesel bir düzlem figürü olsa ve sizin görme açınıza dik olarak tutsam, siz daire şeklinde bir görüntü görürsünüz. Eğer onu gözden kayboluncaya kadar 90 derece döndürürsem, siz dairesel bir cismin döndüğünü görürsünüz. Sizin gözünüze ulaşan görsel bilgi, sizin bir çizgi durumuna gelip gözden kayboluncaya kadar küçülen ve biçim değiştiren bir düzlem gördüğünüz bilgisiyle tutarlıdır. Ancak geniş koşullar yelpazesi altında "göreceğiniz" şey katı bir düzlemin döndüğüdür. Bu şekilde yapılandırıldığı için göz-beyin, bu yorumu, gördüğü şeye uygular. Bu örnekte konunun fizyolojisi de bir yere kadar anlaşılır.

Başka bir duruma bakalım; bir köşesinde büyük bir nokta bulunan televizyon ekranına baktığınızı varsayalım. Bu noktanın kaybolduğunu ve ekranın öteki köşesinde aynı büyüklükte, başka bir biçim ve renkte bir noktanın belirmediğini varsayalım. Eğer zaman ve uzam doğru biçimde seçilmişse, sizin "göreceğiniz" şey bir konumdan ötekine hareket eden bir noktadır, buna görünürdeki hareket deniyor. Bu olgunun özellikleri oldukça ilginçtir. Örneğin, ekranın ortasında yatay bir çizgiyle deney tekrar edilirse, uygun koşullar altında göreceğiniz şey noktanın ekranın bir kenarından ötekine olan hareketidir, ama düz çizgi biçiminde değil de bir engelin etrafında dolanır gözükür. Kaybolan nokta kırmızı, yeni beliren mavi ise, ekranın bir ucundan ötekine belli bir yerde mavileşen kırmızı bir noktanın hareketini göreceksiniz. Çeşitli koşullarda bu örnekler çoğaltılabilir. Tüm bu görüngüler görsel düzeneğin yapısını yansıtır.

* Ing. rigidity principle.

Öteki organizmaların görsel düzeneği ise oldukça farklı çalışır. Yirmi beş yıl önce yapılan bir dizi klasik deney, bir kurbağanın gözünün hareket eden bir sineği "görmek" için tasarlanmış olduğunu gösterdi. Eğer sineğinkine benzer bir hareket varsa, göz-beyin onu görür; ancak görme alanı içine konulan ölü bir sinek görsel düzeneği tetikleyemez ve ölü sinek görülemez. Buradaki fizyolojik düzenekler de biliniyor.

Bu ilkeler bir bakıma dil yetisi ilkeleriyle karşılaştırılabilir ilkelerdir. Kuşkusuz dil yetisi ilkelerinden tümüyle farklıdırlar. Dil yetisi katılık ilkesi ya da görünür hareket ilkesini içermez. Görsel yeti de, bağlama kuramının ilkelerini, durum kuramını, yapıya bağımlılığı ve öteki ilkeleri içermez. İki sistem birbirinden oldukça farklı işler, bu da şaşırtıcı değildir.

Çok fazla şey bilmediğimiz için emin olamasak da, öteki bilişsel alanlardan da öğrendiğimiz şudur: Öyle görünüyor ki bellek *modülerdir* (teknik bir deyim kullanmak gerekirse). Kendilerine özgü özellikleri olan ayrı sistemlerden oluşur. Kuşkusuz sistemler karşılıklı olarak etkileşirler; gördüğümüz, işittiğimiz, kokladığımız, düşlediğimiz vd. şeyleri (bazen) betimleyebiliriz. Bunlar bir çeşit merkezi sistemler olsa gerek; ancak bu konuda çok az şey biliniyor.

Zihinsel ve toplumsal yaşamımızın dili de içeren temel yönlerinin biyolojik olarak doğuştan getirdiğimiz özelliklerce belirlenen şeyler olduğu, deneyimlerimizle, hele öğrenmeyle ya da eğitimle edinilmediği konusundaki kanıtlar çok kuvvetlidir. Çoğu kişi bu sonucu itici bulur. Onlar insanın çevre tarafından biçimlendirildiğine inanmayı yeğlerler, insanın temelde daha önceden belirlenmiş bir biçimde geliştiğine değil. Daha önce dilin, inanç ve bilgimizin diğer yönlerinin ve genelde kültürün deneyimle belirlendiği yolundaki davranışçı kavrayışın egemenliğine değinmiştim.

Marksist gelenekte de insanların, tarihin ve toplumun bir ürünü oldukları görüşü egemendir, bu görüş onun önemli özelliklerindedir. Bu görüşe göre insanlar biyolojik doğalarınınca belirlenmezler; kuşkusuz bu kanatlara değil kollara sahip olmamız ya da belli bir dönemde ergenliğe ulaşmak gibi özelliklerinin olması gibi fiziksel özellikler için doğru değildir; ancak bu saptama entelektüel, toplumsal ve genel kültürel yaşam için yapılıdır. Bu standart görüş, Marx'ın kendi düşüncesinin özüne tamamen ters düşüyor bana göre; ama şimdilik bunu bir yana bırakalım. Bunun doktrinin bir parçası olduğunu öne süren ve kendilerini Marksist olarak adlandıranlar var sonuçta. Yüzlerce yıldır, Anglo-Amerikan düşüncesinde egemen olan entelektüel gelenek, benzer kavramları benimsedi. Bu deneyci gelenekte zihnin inşa ettiği kavramsal yapılar, sınırlı birkaç örnekten, aynı türden daha çok örneğe doğru tümevarıma ulaşma yetkinliğiyle genişleyen ve sürekliliğe, olgusal benzerliğe vb. dayanan birkaç basit ilişkilendirme işleminin sonucuydu. Öyleyse bu kaynaklar, dil öğrenimi ve daha birçok şeyi de içeren tüm entelektüel kazanımlar için yeterli olmalıdır.

Bu doktrinler yığını içinde kimi farklılıklar var; ancak aralarındaki benzerlikler çok daha çarpıcı. En çarpıcı olanlardan birisi de bu doktrinlerin geniş bir şekilde kabul görmelerine rağmen, hatta doktriner doğrular oldukları ileri sürüldüğü halde, hiçbir ikna edici kanıt tarafından desteklenmemiş olmalarıdır. Bu derslerde en baştan beri yapmaya çalıştığım gibi en basit olgulara dikkatli bakmak bu doktrinleri zayıflatmak için yeterlidir. Bu doktrinlerde herhangi bir doğruluk payı olsaydı, insanlar yetkinlikleri oldukça sınırlı, biri ötekisine hiç benzemeyen, rasgele deneyimlerin belli belirsiz yansımaları olan çok zavallı yaratıklar olurdu. Daha önce fiziksel büyümeyle ilgili olarak bu konuya değindim; aynı şey entelektüel, toplumsal ve kültürel alanlar için de geçerlidir.

Bir doktrin, geniş entelektüel bir yelpazede imgelemler üzerinde bu kadar güce sahipse ve onu destekleyen çok az deneysel veri bulunuyorsa, hatta her durumda delillerle çelişiyorsa, inançların neden bu denli sıkı korunduğunu sormak yerinde olur. Entelektüeller insanların kendi doğalarınınca değil de, çevre tarafından biçimlendirildiğine kendilerini neden bu kadar inandırmışlardır?

İlk yıllarda çevreselcilik "ilerici" bir doktrin olarak görüldü. Bu doktrin her insanın ağa, hizmetçi, köle vd. gibi doğa tarafından sabitleştirilmiş doğal bir yeri olduğu inancını yavaş yavaş zayıflattı. Şurası kuşkusuz doğrudur: İnsanların doğuştan getirdikleri bir özellikleri yoksa, o zaman tüm insanlar doğal özellikleri bakımından eşittirler, aynı derecede de sefil ve talihsizdirler. Bu görüş bir zamanlar ne kadar çekici olursa olsun, bunu bugün ciddiye almak zordur. Aslında daha önceden haklı olduğu da kuşku götürür; çünkü karşı olduğu geleneksel ikiciliğin* insanların birliği hakkında ve herhangi bir açıdan insanlar arasında fark olmaması konusunda çok daha derin ve inandırıcı görüşleri vardı.

Günümüzde ırk, zekâ katsayısı ve benzeri konulara ilişkin tartışmalarla bağlantılı olarak çevreselciliği destekleyen benzer savlara rastlanıyor. Tekrar edersek, insanların biyolojik olarak belirlenmiş, doğuştan gelen entelektüel özellikleri yoksa, o zaman (toplumsal olarak belirlenmiş bir özellik olan) zekâ katsayısıyla ırk, cinsiyet, ya da başka bir şey arasında ilişki yoktur. Yine de, ardında yatan motivasyonu anlasak da bu savı ciddiye almak zordur. Varsayalım ki ırk ve zekâ katsayısı iyi tanımlanmış özellikler olsun ve aralarında bir bağıntı bulunmuş olsun. Belli bir ırktan olan kişilerin zekâ katsayısı ortalaması başka bir ırktan olan kişilerin zekâ katsayısından biraz daha yüksek olsun. Şunu görebili-

* Ing. *dualism*.

riz hemen: Varılan bu sonucun bilimsel hiçbir ilginç tarafı yoktur. Rasgele seçilmiş iki özellik arasındaki bağıntıyı keşfetmek ilginç değildir; ama birisi bu saçma ve anlamsız soruyla ilgilenmek istiyorsa o zaman çok daha açık seçik betimlenen özellikleri incelemek daha anlamlı olur, örneğin göz rengi ile tırnak boyu arasında bağıntı bulmak gibi. Yani bu sorgulamanın amacı toplumsal alanda olsa gerek. Ama burada da durum açıktır. Bu keşif, her insanı birey olarak inceleme yerine onu belli bir kümenin (ırk, cinsiyet, vd.) örneği olarak alanlar için ilginç olabilir. Bu hastalığa tutulmamış olanlar için, bir kümeye ait birisinin ortalama zekâ katsayısının şu ya da bu olmasının hiçbir önemi yoktur. Varsayalım ki insan boyunun yüksek matematik yapma yetisiyle az bir bağıntısı olduğunu bulduk. Buradan çıkıp boyları belli bir uzunlukta olmayanlar yüksek matematik öğrenmesinler mi deriz; yoksa her insan bir birey olarak düşünülmesi, yeteneği ve ilgisi varsa yüksek matematik çalışmalı mı deriz? Kuşkusuz ki ikincisi. Sonuçta uzun boylu insanların biraz daha fazla oranda bu yolu tuttuğu ortaya çıksa bile. Biz "uzun boyluların egemenliği" gibi bir toplumsal hastalıktan sıkıntı çekmediğimize göre bu konu kimsenin ilgisini çekmez.

Kuşkusuz insanlar, biyolojik olarak belirlenmiş niteliklerine göre birbirlerinden farklıdırlar. Böyle olmasaydı dünyanın ne kadar kötü bir yer olacağını düşünmek zor değil. Ancak bu nitelikler arasında bağıntı bulmanın bilimsel bir çekiciliği yoktur, toplumsal bir önemi de yoktur, olsa olsa ırkçılar, cinsiyetçiler ve benzerleri için ilginç olabilir. Irk ile zekâ katsayısı arasında bir bağıntının olduğunu ileri sürenler ve bu iddiayı reddedenler, ırkçılığa ve benzeri hastalıklara katkıda bulunurlar; çünkü onların söyledikleri şey, soruya verilen yanıtın bir önemi olduğu varsayımına dayanır; ama hiçbir önemi yoktur (ırkçılar, cinsiyetçiler ve benzerleri hariç).

Çevreselciliğin bir tür "ilericilik" olduğu ve bu nedenle bir doktrin

olarak benimsenmesi gerektiği görüşünün de tek tek durumlara bakıldığında ciddiye alınması zordur. Dahası konu yersizdir; çünkü gerçeklerle ilgilidir, doktrinle değil. Olguya ilişkin sorular ideolojik bağlılık temelinde çözümlenemez. Gözlemlerimde aktardığım gibi, çevreciliğin tümüyle yanlış yolda olmasından mutlu olmalıyız; ancak doğruluk ve yanlışlık sorunu, araştırmanın sonucunda ortaya çıkan şu ya da bu sonucu yeğlememizle çözülmez.

Gerçekle ilgili sorunlar inanç doktrinleriyle çözülemese de, ideolojik bağlılıkla bilimsel inanç arasındaki ilişkiyi araştırmak anlamlıdır. Bu konu özellikle şu anda tartıştığımız konu için geçerli. Bu öyle bir konudur ki, gözlem ve mantığın sesi çok açık olmasına rağmen olgusal konular hakkındaki inançlar, bu kadar uzun bir süre, bu kadar tutkuyla, bu kadar ateşli bir şekilde, bu kadar geniş bir kapsamda entelektüel çevreler tarafından kabul görmüştür. Bu çevreselci görüşler neden entelektüellere bu kadar çekici geliyor?

Olası yanıtlardan birisi, entelektüellerin çağdaş ve de çağdaş olmayan toplumlarda oynadıkları rolde yatar. Madem ki entelektüeller tarihi yazan kişilerdir, o zaman bizim "tarihten alınan ders" konusunda dikkatli olmamız gerekir; sunulan tarih versiyonunun entelektüellerin kendi çıkarlarına hizmet eden bir tarih olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmamalı. Gerçekte de öyledir. Genel imaj şudur: Entelektüeller bağımsız, dürüst, yüksek değerleri savunan, keyfi iktidarın ve otoritenin ve benzeri şeylerin karşısında insanlardır. Ama kanıtlar başka şeyi gösteriyor. Entelektüeller ideolojik ve toplumsal yöneticiler olagelmüşlerdir genelde. Ya iktidara hizmet ederler ya da toplumsal hareketlerin denetimini ele geçirip kendilerini lider ilan ederek iktidara gelmek isterler. Yönlendirmeye ve denetime inanmış insanlar için, insanın doğuştan getirdiği bir ahlaki ve entelektüel doğasının olmadığına inanmak oldukça işe yarar. Onların gözünde insanlar, kendileri için neyin iyi neyin

kötü olduğunu bilen devlet, yöneticiler ve de ideologlar tarafından biçimlendirilmesi gereken nesnelere. Doğuştan gelen insanı özelliklere değer vermek, yönlendirme ve denetimin önünde ahlaki engeller oluşturur, özellikle de bu doğa, kısaca gözden geçirdiğim özgürlükçü kavrayışa uygunsadır. Bu kavramlara göre insan hakları insan doğasından kaynaklanır. İnsanlar köleliğe, ücretli köleliğe, dış güçlerin hizmetçiliğine, uşaklığına zorlandıklarında, otoriteye ve baskıya "kendi iyilikleri için" maruz bırakıldıklarında temel insan haklarını çiğniyoruz demektir.

Sanmıyorum ki şaşkıncu bir albenisi olan çevreselci görüşlerin üzerine yapılan bu spekülasyonlarda doğruluk payı olsun.

Şu tartışma arasına gündeme gelir: İnsan dilinin özelliklerini ve insanların öteki yetkinliklerini doğuştan gelen biyolojik özellikler açısından açıklamayı başarabilirsek bile, gerçekte hiçbir şey elde etmemiş oluruz; çünkü o biyolojik niteliğin nasıl geliştiğinin açıklanması gerekir. Sorun yalnızca yer değiştirir, çözülmez. Bu tuhaf bir sav. Aynı mantıkla yola çıkarsak, eğer bir kuşun kanat edinmeyi öğrenmediğini, doğuştan gelen genetik özellikleri nedeniyle bu biçimde yapılandırıldığı için kanat geliştirdiğini gösterirsek hiçbir şey açıklanmamış olur. Sorun yalnızca yer değiştirmiştir; çünkü doğuştan gelen genetik özelliğin nasıl geliştiği açıklanmamıştır. Her durumda yeni sorunların ortaya atıldığı çok doğrudur. Bir sorunu çözerken başka sorunların çıkmasına neden olmak olağan bir şeydir. Kuşların öğrenme ile değil, doğuştan gelen genetik özellikleri nedeni ile kanat geliştirdiklerini ya da insanların başkalarını gözlemleyerek ve taklit ederek değil, öyle tasarlandıkları için ergenlik sürecinden geçtiklerini öğrendiğimiz zaman hiçbir şeyin başarılmadığını iddia etmek saçma olur. Dilin, kanatların, vd. evriminin açıklanması gerekmektedir, bu doğru. Sorun ciddi bir sorundur; ancak başka bir araştırma alanının konusudur.

Bu sorun günümüzde ele alınabilir mi? Aslında, bu konular hakkında çok az şey biliniyor. Evrim kuramı birçok konuda çok aydınlatıcıdır, ne var ki şu anda bu konular üzerine söyleyeceği çok fazla bir şey yoktur. Bu soruların yanıtı belki de doğal seçimde değil, moleküler biyolojide yatıyor; yani yeryüzündeki yaşam koşulları altında. Fiziksel ilkeler doğrultusunda ne tür fiziksel sistemlerin gelişebileceğinin ve bu sistemlerin neden geliştiğinin incelenmesinde. Kuşkusuz her özelliğin seçildiği varsayılmaz. Dil veya kanat gibi örneklerde onların ortaya çıkmasına yol açacak bir doğal seçim sürecini hayal bile etmek kolay değildir. Örneğin, ilkel bir kanat hareket için "yararlı" değildir, engeldir daha çok. Öyleyse neden bir organ kendi evrim sürecinin ilk aşamalarında gelişir?

Evrimin bazı örneklerinde organların tek bir amaç için geliştikleri, ama evrimsel süreç içinde belli bir biçime ulaştıklarında başka amaçlar için kullanılabilir oldukları ve bu evrede doğal seçilimin onları bu yeni amaçlar için yeniden biçimlendirdiği görülür. Böceklerin kanatlarının bu yolu izledikleri düşünülmektedir. Böceklerin ısı değişimi sorunu vardır ve ilkel kanatlar bu işlevi yerine getirebilirler. Kanatlar belli bir boya ulaştıklarında bu amaç için daha az yararlı olurlar; ancak uçmaya yaramaya başlarlar, bu evrede kanatlara doğru evrilirler. Belki insanın zihinsel yetkinliklerinin bazıları da bu şekilde evrimleşmiştir.

Örneğin, insanın sayı yetisini ele alalım. Çocukların sayı sistemi edinme yetkinliği vardır. Sayı saymasını öğrenebilirler ve bir biçimde, sayı saymayı bir sayısını ekleyerek ilelebet sürdürebileceklerini bilirler. Kolayca aritmetik işlem tekniklerini de edinirler. Bir çocuk bir sayısını eklemenin ilelebet devam edebileceğini zaten bilmeseydi, bu olguyu asla öğrenemezdi. Sadece, 1, 2, 3, ve n sayısına kadar sayı dizisini öğrendiğinde işin burada bittiğini varsayardı. Öyle görünüyor ki, bu yetkinlik dil yetkinliği gibi, diğer

konularda zeki olan maymunların entelektüel yetkinliklerini aşar. Bir zamanlar bazı kuş türlerine sayı saymanın öğretilbileceği düşünüldü. Kuşlara dört nokta gösterildiğinde ve kuş da sonra doğrusal bir dizi içinde dördüncü kutuda yem bulduğunda, öğrendiği varsayıldı. Bu işlem yedi noktaya kadar yinelenebildi ve kuşların sayabildiği varsayıldı. Ancak bu sonuç doğru değil. Sayı sisteminin en önemli özelliği sonsuza kadar gidebilmesidir; son sayıya her zaman bir eklenebilir. Kuşların belli sınırlarda bu dizileri eşleştirmek için yeterlilikleri olabilir; ancak bunun sayı sayma yetisiyle bir ilgisi yoktur. Sayı sayma yetisi "aynısından bir tane daha" yetisi değildir, özünde tümüyle farklı bir şeydir.

Sayı yetisi nasıl gelişmiştir? Onun evrimde özellikle seçilmiş olduğuna inanmak zor. Bu yetiyi kullanmamış olan kültürler günümüzde hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler. Bu kültürlerin dili, sonsuz sayıda sayı sözcüğü inşa etme yöntemi içermez ve bu kültürlerin insanları, sayı sayma olasılığının ayırında değildirler. Ancak kesinlikle bu yetkinlikleri var. Uygun bir çevreye yerleştirilirse yetişkinler, çok hızlı bir biçimde sayı saymasını ve aritmetik işlemler yapmasını öğrenirler. Bu tür bir kabileden gelen bir çocuk teknolojik bir toplumda yetiştirilirse herkes gibi kolaylıkla mühendis ya da fizikçi olabilir. Bu insanlarda yetkinlik vardır, ancak gizlidir.

Aslında yetkinlik hemen hemen tüm insanlık tarihinde gizli kalmış, işletilmemiş ve kullanılmamıştır. Evrimsel olarak yakın zamanlar diyebileceğimiz güne kadar, insan evriminin bugün ulaştığı noktada, sayı yetisi kendini göstermiştir. Açıkça belli ki, sayı sayabilen ya da aritmetik problemleri çözebilen insanlar doğal seçimde öne çıkıp daha çok çocuk üretmiş, böylece bu yetkinlik doğal seçim yoluyla gelişmiş değildir. Daha çok başka bir şeyin yan ürünü olarak gelişti bu yeti ve koşullar onu gerekli kıldığında kullanıma hazır durumdaydı.

Bu aşamada biraz spekülâtif de olsa, sayı yetisinin, dil yetisinin bir yan ürünü olarak gelişmiş olması olasılığı düşünülebilir. Dilin oldukça az bulunan özelliklere sahip, biyolojik dünyada benzeri olmayan özellikleri vardır. Teknik konuşursak dilin "ayrık sonsuzluk" özelliği vardır. Daha yalın bir deyişle, her tümcenin belli sayıda sözcüğü vardır: bir, iki, üç, kırk yedi, doksan üç vd. Bir tümcenin kaç sözcük içereceğini sınırlayan bir şey de yoktur. Hayvanlar dünyasındaki diğer sistemler bundan oldukça farklıdır. Maymunların seslenme sistemleri sonludur. Onların iletişimde belli miktarda çağrı vardır, mesela kırk. Öte yandan, arı dili denen şey sonsuzdur; ancak ayrık değildir. Bir arı kimi hareketlerle bir çiçeğin kovandan ne kadar uzakta olduğunu belirtir, mesafe ne kadar uzaksa hareket de o denli çoktur. Herhangi iki sinyal arasında prensipte iki mesafe arasında kalan mesafeyi gösteren bir üçüncü sinyal her zaman vardır ve bu arılar aradaki ayrımı yapabildikleri sürece giderler. Birileri bu sistemin insan dilinden daha "zengin" olduğu savını ileri sürebilir; çünkü bu sistem matematiksel anlamda "çok daha fazla sinyali" içerir. Ama bu iddia anlamsızdır. O yalnızca tümüyle değişik temelleri olan değişik bir sistemdir. Bunu bir "dil" olarak adlandırmak en basitinden yanıltıcı bir benzetme yapmak demektir.

İnsan dilinin eşine az rastlanır bir özelliğidir ayrık sonsuzluk. Aynı özellik insanların sayı yetilerinde de var. Aslında insanın sayı yetisinin, dilin ayrık sonsuzluk düzeneğini koruyan, ama öteki özelliklerini eleyen bir "soyutlama" olduğunu düşünebiliriz. Durum böyleyse, insanın sayı yetisinin, evrim sürecinde mevcut, ama kullanılmamış olduğu gerçeğini açıklamış oluruz.

Ama bu tartışma insan dilinin kökeni konusuna cevap vermez. Bu

* İng. *discrete infinity*.

konuda spekülasyondan başka bir şey yok ve onlar da çok inandırıcı görünmüyor. Bir ihtimal, çok uzun süre önce ayrık sonsuzluk özelliğine yol açan bir mutasyon gerçekleşmiştir. Belki de bunun nedeni, hücrenin biyolojik yapısıdır ve bu, şu anda bilmediğimiz fiziksel düzenekler ile açıklanabilecektir. Bu yetkinlik olmaksızın da sınırlı biçimde "düşünceler düşünmek" olasılığı vardı belki; ama bu yetkinlik de devreye girince aynı kavramsal aygıt yeni düşünceleri inşa etmek ve çıkarım işlemleri yapmak için serbest kalmış olabilir. Böylelikle bu düşünceleri dile getirmek ve paylaşmak mümkün olmuştur. Bu noktada evrimsel baskı, bu yetkinliğin gelişmesini daha ileri düzeyde, en azından kısmen biçimlendirmiş olabilir. Yine büyük olasılıkla bu yetkinliğin evrimsel gelişiminin diğer yönleri, belli karmaşıklık derecesine sahip olan bir beyin için geçerli olan fiziksel yasaların işleyişini yansıtmaktadır. Bunları açıkçası bilmiyoruz.

Şu andaki durumun ana hatları bence böyle. Dil ve görmenin incelenmesi gibi belli alanlarda somut ilerlemeler sağlanmış, kuşkusuz ki daha fazlası yoldadır. Ama birçok soru da bizim şu andaki entelektüel kavrayışımızın şimdilik ötesindedir, belki de sonsuza kadar.

TARTIŞMALAR

1. Ders

SORU: Eğer çocuk zengin bir çevrede yetişirse, bu çocuk ihmal edilmiş ya da öksüzler evine ya da öyle bir yere gönderilmiş çocuktan çok farklı gelişecektir. Buradaki fark nedir?

YANIT: Evet, izninizle fizyolojide iyi bilinen basit bir örnekle başlayalım. Kedileri ele alalım, görsel sistemleri insaninkine benzer. Şimdilerde görsel sistem fizyolojisi ve nörolojisi konusunda epey bilgiye sahibiz. Örneğin, memelilerin görsel sistemlerinin görsel uyarıcıları düz çizgi, açı, devinim ve üç boyutlu nesnelere yorumladığını biliyoruz. Şöyle bir şey çizdiğimi varsayalım tahtaya. Gördüğünüz şey kötü, bir miktar bozulmuş bir üçgendir. Başka bir deyişle sizin gördüğünüz şey Öklid geometrisinde idealize edilen bir nesnenin bozulmuş biçimidir. Aynı şey küçük bebekler için de geçerlidir ya da kedi yavrusu için de. Kedi yavrusu da bir ihtimal bu çizgileri bozulmuş bir üçgen olarak görecektir. Bundan daha karmaşık çok sayıda örnek vardır.

Bunlar şaşırtıcı şeylerdir. Bir şekli yüzde yüz olduğu gibi göremezsiniz; ancak onu doğada var olmayan bir tür ideal şeklin bozulmuş hali biçiminde görürsünüz. Doğada düz çizgi yoktur.

Bir çocuğun ya da kedi yavrusunun beyni, kendi doğası aracılığı ile oldukça karmaşık hesaplamaları yapar, bunlar da fiziksel dünyanın yorumlanabilmesini sağlar. Bunlar zihinde oluyor, bilinçli her-

hangi bir kuram kullanmadan.

Bir kedi yavrusunu büyütürken gözlerini örttüğümüzü varsayalım, örtüden ışık geliyor; ancak biçimlerle değil, yalnızca dağınık ışık olarak. Bunun sonucunda hesaplama sisteminin artık çalışmadığını keşfederiz. Yani yetişkin bir kedi, kendisine sadece desenler değil dağınık ışık sunulmuşsa, nesnelere tümüyle göremez.

Bu örnek, organların biyolojik yapısı konusunda çok genel bir olguyu sergiler. Genetik olarak belirlenmiş süreçlerin tasarlandıkları biçimde gelişmeleri için yeterli kadar zengin çevresel uyarıcı gerekir.

Bunun için kullanılan terim "tetikleme"dir. Bu şu demektir: Deneyim zihnin nasıl çalışacağını belirlemez; ancak onu tetikler, genelde önceden belirlenmiş haliyle çalışmasını sağlar. Bu biraz otomobile benzer. Kontak anahtarını çevirdiğinizde, bir araba gibi gider, uçak gibi değil. Çünkü otomobil olarak yapılmıştır ve tasarlanmıştır. Ama kontağı çevirmezseniz hiçbir şey olmayacaktır.

Başka bir deyişle, sistemin ne yaptığı, onun nasıl yapılandırıldığına bağlıdır. Ancak tasarlandığı işi yapabilmesi için doğru bir tetikleyiciye ihtiyacı vardır. Görsel sistemin karmaşık işlemlerini yürütebilmesi için deseni olan uyarıcılar olmalıdır.

Şimdi sorudaki daha karmaşık duruma dönelim. Küçük bir kuzu alalım. Biliniyor ki bu küçük kuzuyu annesinden ayırır ve tek başına büyütürseniz, derinlik kavramını gerektiği gibi geliştiremeyecektir. Aslında annesi ona derinlik kavramının nasıl algılanacağını öğretmiyor; ama görsel sistemin tasarlandığı gibi kullanılmasını olanaklı kılan şey kuzu-anne etkileşimindeki bir şeye dayanıyor.

Şimdi de bir yetimhanede yetişmiş çocuk örneğini alalım. Bu çocuğa sunulan beslenme ve sağlık hizmetlerinin iyi olduğunu, bunun sonucu olarak çocuğun fiziksel dünyaya ilişkin normal deneyim

edindiğini varsayalım. Yine de çocuğun yetileri çok sınırlı olabilir. Aslında, çocuk tıpkı evdeki gibi dili hep duyabilir, ne var ki dili uygun bir biçimde öğrenmeyebilir. Aynı şey sorun çözme yeterliliği, sanatsal yaratıcılık vb. gibi öteki zihinsel kavrama yetkinlikleri için de geçerlidir. Anlatmaya çalıştığım nokta şudur: Zihnin çok zengin bir yetkinliği vardır; ancak bu yetkinliklerin işleme geçmesi için belli türden uyarıcı çevreler gerekmektedir. Çocukları yetiştirmenin iyi bir yöntemi, onları doğal yetkinliklerini geliştirecek, teşvik edici ve sevgi dolu bir çevreye yerleştirmektir. Bu yetkinlikler öğretiliyor değildir. Yalnızca gelişmek için tasarlandıkları şekilde işlev görmelerine izin verilmektedir.

Okulların gerçekte yaptıkları şey ise çoğunlukla bunun tam tersidir. Okul sistemi çocuklara boyun eğmeyi, kuralcılığı öğretmek için ve çocuğun doğal yetkinliğinin gelişmesini engellemek için tasarlanmıştır. Bunlar için bolca toplumsal nedenin olduğunu düşünüyorum, ama bu konu bu akşamki yapacağım konuşmanın konusu.

SORU: [Teypte anlaşılamadı.]

YANIT: Söylediğiniz doğru. Ben biyolojik olguları vurguladım, tarihsel ve toplumsal olgular konusunda bir şey söylemedim. Dil ediniminde bu etmenler hakkında hiçbir şey söylemeyeceğim; çünkü göreceli olarak önemsiz olduklarını düşünüyorum. Bildiğimiz kadarıyla insanın zihinsel yetkinliğinin gelişmesi, çoğunlukla bizim içsel biyolojik doğamızca belirlenir. Dil gibi doğal bir yetkinlik de tıpkı yürümeyi öğrendiğimiz biçimde olur. Başka bir deyişle, dil gerçekten öğrendiğimiz bir şey değildir. Dil edinimi bize olan bir şeydir, bizim yaptığımız bir şey değil. Dil öğrenmek, ergenlik çağından geçmek gibi bir şeydir. Onu yapmayı öğrenmezsiniz ya da başkalarının o süreçten geçtiğini görüp denemezsiniz, zamanı geldiğinde size olacak bir şeydir bu.

Bazı toplumsal ve diğer etkenler biyolojik süreç üzerinde etki ya-

pabilir. Örneğin, beslenme düzeyi ergenliğin başlangıç zamanını değiştirebilir, belki de ergenliğe girme süresini iki katına çıkarabilir. Ancak gerçekte meydana gelen şeyler temelde biyolojik olarak belirlenmiş şeylerdir. Hızı, zamanlamayı vd.'lerini belirleyen toplumsal etkenler vardır; ancak esasta olan biten, biyolojik sürecin belirlendiği biçimde ilerlemesidir.

Kavramsal sistemlerin gelişimi gibi doğal insan işlevlerini, fiziksel ve toplumsal dünyayı düşünmenin ve yorumlamanın temel biçimlerini incelediğimizde bunun ergenliği incelemeye çok benzediğini görürüz. İnsan yaşamının örneğin, insanların ticarete atılma eğilimleri vd. gibi başka türlü özelliklerini incelersek, bu durumda insan kişiliğinin belli yönlerini bastıran ve öteki yönlerini öne çıkaran toplumsal ve tarihsel etkenlere bakmak zorunda kalırız.

Örneğin her toplumsal devrim, köylü toplumlarında varolan şu sorunla yüzleşmek zorundaydı: Bildiğimiz nedenlerden dolayı belli özellikler baskındır. Örneğin insanlar diğer insanlarla etkileşimden bağımsız olmaya eğilimlidirler. Herkesin yararına olacağı bilinmesine rağmen, geleneksel bir köylü toplumunda insanları ortak bir kuyu ya da çeşme yapmak için işbirliği yapmaya ikna etmek çok zordur. Başka sosyal yapılarda (örneğin modern bilimin en azından bir kısmında) katılımcı ortak çabanın sorgusuz var olduğu düşünülür. Ama insan doğası ne soyutlanmışlığı ne de işbirliğini belirler. Aslında, değişik tarihsel ve toplumsal koşullar, insan doğasının kimi görünüşlerinin gelişip serpilmelerine izin verirken kimilerini de bastırmıştır. Başarılı herhangi toplumsal bir devrimde, en önemli işlerden birisi, insanların doğalarının bir yanının, ortak çıkarları ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için başka insanlarla işbirliği yaparak yapıcı bir biçimde çalışmak olduğunu anlamalarını sağlamaktır. Bu başarılması zor bir şey.

Aslında, bu sorunun çok küçük bir bölümüne ilişkin yüzlerce yıllık deneyim var, örneğin politika alanında işbirliği gibi. Bu, sanayi demokrasilerinin istediği ve çok başarılı olmamakla birlikte iki yüz yıldır elde etmeye çalıştığı bir amaçtır, en azından kuramsal olarak. Örneğin, ABD’de politikada katılımcı olmak, başkaları tarafından alınan kararları onaylamak; ancak bu kararların alınmasında anlamlı bir rol oynamamak demektir. Parlamenter demokrasi dediğimiz şey budur. Ancak bu karar alma ve katılımın çok ilkel bir yöntemidir. İnsanların politik alanda karar alma aşamasına katılmak için biçimsel olarak fırsatları olmasına karşın, sistem bunu önlemek için tasarlanmıştır. Tartıştığımız bağlamda bunun bizi ilgilendiren yanı ise insanların çoğunun bir şeylerin eksikliğini hissetmiyor olmalarıdır. Yani aslında 18.yy. politik devrimi henüz gerçekleştirilmiş değildir. İşçileri, üretimi vd. örgütlemek gibi daha karmaşık durumları düşündüğümüzde, o zaman bambaşka sorunlarla karşılaşırız.

Şimdi kesinlikle insan doğasıyla ilgili olan bu soruları araştırırken, sizin de belirttiğiniz gibi, tarihsel ve toplumsal koşullara bakmamız gerekir. Ancak düşünmenin temel yöntemleri ve dilin kavramsal yapısı gibi doğal insan işlevlerini incelediğimizde bu etmenler, yalnızca marjinal bir rol oynar. Bazı istisnalar daha önceki soruda dile getirilen sorun bağlamında ortaya çıkar, yani toplumsal çevrenin doğal insan yaratıcılığının normal bir biçimde gelişmesini sıklıkla, bazen de kasten engellemesinde olduğu gibi.

4. Ders

SORU: Zihin tümünün ve sözcüklerin anlamını anında hesaplıyor. (...) Sözcüklere belli anlamlar yüklemek için başka bir sürecin var olması gerektiğini düşünüyor musunuz ve eğer varsa bu süreç aynı anda mı devreye girer? Ayrıca şimdiye dek önerilmiş anlambilim

kuramlardan hangisi sizce en doğru olanı?

YANIT: Önce ilk bölüm: Sözcüklerin anlamını "anında" mı buluyoruz? Yanıt elbette ki evettir. Aslında, bir tümceyi anlamının bile hemen hemen sinirlerin iletimi hızında olduğunu gösterebiliriz. Sinirlerin sinyalleri ilettikleri hızdadır. Anlambilim kuramlarına gelince, bu ilginç bir soru. Hiçbirisinin henüz tam başarılı olduğunu sanmıyorum, aslında çoğunun yanlış yolda olduğunu da düşünüyorum; ancak bunu yarınki derse bırakmayı öneriyorum. Yarın bu soruna vakit kalmazsa tekrar sorun.

SORU: Prof. Chomsky, söyleşilerinizden birinde Marksizm ve materyalizmin dil konusundaki araştırmaları engellediğini söylediniz. Bunu biraz açar mısınız?

YANIT: Evet, burada çok dikkatli olmalıyız. Marksizm ve materyalizmle ben son yüzyılda özellikle Batı'da gelişmiş olan, özellikle, Bolşevik devrimiyle başlayıp Marksizm'in belli bir biçiminden, bazen Marksizm-Leninizm olarak anılan ve çok fazla saygınlık kazanmış biçiminden bahsediyorum, seksen yıl öncesinin çok geniş Marksist geleneğinin küçük bir parçasıdır Marksizm-Leninizm.

Kişisel olarak "Marksizm" gibi terimleri kullanmayı sevmediğimi söylemeliyim. Bana göre "Marksizm" gibi kavramlar örgütlenmiş dinin tarihine ait kavramlar gibidir. Örneğin bilimde Marksizm diye bir kavram yoktur. Çağdaş her fizikçi Einstein'ın kuramının hemen hemen doğru olduğuna inanır; ancak Einsteinizm diye bir kavram yoktur. Çünkü Einstein bir Tanrı değildi. O son derece parlak ve önemli görüşleri olan bir insandı. Görüşlerinin bazıları doğru bazıları da yanlıştı, bazı görüşleri de daha sonra onun alanında çalışanlarca geliştirildi. Eğer bugün doğmuş olsaydı, 1930'da söylediği şeyleri söylüyor olmazdı.

Ben Marx'ın da bir Tanrı değil, insan olduğuna inanıyorum kişisel olarak. Çok önemli görüşleri olan bir insandı. Çok yanlışlar yaptı, o nedenle de yaşamı boyunca görüşlerini sürekli değiştirdi. Geçtiğimiz son yüzyılda birçok başka yanlışla daha karşılaştık. Aslında o da birçok insan gibi ciddi kişilik sorunları olan bir insandı. Örneğin Birinci Enternasyonali bozan odur; çünkü Birinci Enternasyonel onun hoşlanmadığı bir işçi grubunun eline geçiyordu. İşte bunlar bizim Marx'ta karşı çıkmamız gereken sorunlardır: hem onun kişisel eylemleri, hem de entelektüel hatalarından dolayı. Bu da zaten Marx'ın Tanrı değil insan olduğunu söylemekten başka bir şey değildir.

Marksizm'in değil kişi olarak Marx'ın entelektüel katkılarını anlamak istiyorsak, o zaman Marksist olmayız, tıpkı Albert Einstein'ın entelektüel katkılarını anlamak ve takdir etmekle Einsteinizm'e inanan insanlar olmayacağımız gibi. Aslında Einsteinizm'e inanmak, Einstein'ı bir insan olarak ciddiye almamak olur.

Çağdaş politik düşüncedeki sorunlardan biri Marx'ı örgütlenmiş bir dinin simgesi yapmasıdır, aslında Marksizm gibi kavramlar bu talihsiz durumu yansıtır.

Aynı şey, materyalizm gibi kavramlar konusunda konuştuğumuzda da geçerlidir. Materyalizmin birçok biçimi bulunmaktadır. İnsanlar konuyu kavradıkça değişik biçimlere bürünen bir doktrin aslında. Mesela 16.yy. materyalizmi, nesnelere birbirlerine çarpması sonucu olan şeyle ilgiliydi. Isaac Newton'dan yüzyıl sonra materyalizm, birbirine dokunmayan nesnelere ilgili kuvvetleri de içerdi. Günümüzde ise materyalizm kütlesi olmayan parçacıklardan bahsetmektedir ve günümüzden elli yıl sonra ne olacağını kimse bilemez. Aslında bu konuya yarın geri dönmek istiyorum, onun için fazla üzerinde durmayacağım. Ancak şuna değinmeden geçemeyeceğim. Soruyu yanıtlamanın en iyi yolu belki de

Karl Marx'ın görüşünü, çalışmalarını ve materyalizm gibi konuları tanrısal esinlenme değil entelektüel bir katkı olarak görmektir. O zaman "Marx'ın çalışmalarının hangi görünümleri faydalı ve neler değiştirilmelidir?" sorusunu sorabiliriz. "Materyalizmin hangi biçimi anlamıdır ve hangi biçimi bir şey ifade etmez?" sorusunu sorabiliriz. Sorular çoğunlukla anlamlı bir yanıt verilemeyecek biçimde soruluyor. Bu propagandada, ideolojide, politikada çok yaygındır; ama bizim öğrenmemiz gereken bu tuzağa düşmemektir.

Soruya dönersek, Marksizm ve materyalizm dinsel bir doktrin olarak ele alındığı durumda hiç kuşku yok ki, akıldışı her bağlılık gibi, dil ya da başka alanlardaki araştırmaları da güçleştireceği açıktır. Öte yandan, Marx'ın bugünkü dil araştırmalarımız için değerli olabilecek görüşlerini bulmaya çalışacak olursak kanımca çok az şey elde ederiz. Dil araştırmalarıyla bağlantılı hemen hemen hiçbir şey bulmayız; yani bu bakımdan onun fikirleri bu çalışmayı ne güçleştirir ne de kolaylaştırır. Materyalizme gelince, o iyi tanımlanmış bir kurallar kümesi değil şu anda, bu nedenle bu soru yanıtlanamaz. Bu soruların kimilerine yarın döneceğim. Belki konuyu yeniden ele alırız.

SORU: Niçin çocuklar dili herhangi bir açıklama olmadan kolaylıkla öğrenirken yetişkinlere dil öğretmek bu denli zor?

YANIT: Bilim insanları bu sorunun yanıtını bilmiyorlar. Ergenlik döneminde beyne bir şeyler oluyor olmalı. Bu konuda kimse çok fazla bir şey bilmiyor. Bu çok şaşırtıcı bir olgu olmasa gerek. Bir sürü biyolojik yetkinliğin işlemeye başladığı bir zaman vardır ve bu zaman diliminden önce ya da sonra işlemezler. Örneğin, her çocuk kendisine nasıl yürümesi gerektiği söylenmeden kendi başına yürümesini öğrenir. Doğduğu zaman, çocuk bacağını kırarsa ve on sekiz aylık oluncaya değin alçıda kalırsa alçı çıkarıldığında ço-

cuğun kolay bir şekilde yürümeyi öğrendiğini görürüz. Ne var ki, kırık bacağı yedi yıl alçıda tutarsanız çocuk büyük olasılıkla yürümesini hiç öğrenemeyecektir. Bu konuda çok emin değilim; çünkü bu tür durumların olup olmadığını bilmiyorum; ancak bu mantıklı bir tahmin. Bu tür şeyler hayvanlar üzerine yapılan deneylerde sergilenmiştir.

Size gerçek bir durumdan söz edeyim. Bir güvercini ele alın, örneğin. Güvercinin belli bir yaşta uçması gerekiyor, tam ne kadar olduğunu unuttum; ama galiba iki hafta kadar. Güvercini bu kadar süre kanatlarını oynatmadan bir kutuda tutarsanız, daha sonra onu kutudan çıkarırsanız, sürekli yuvasında oturmuş herhangi bir güvercin gibi uçar. Bir ya da iki hafta daha tutarsanız uçuşmasına izin verdiğinizde asla uçamaz. Büyük bir olasılıkla dilin gelişimi de böyledir.

Dil öğretmeni için bu şu anlama gelir: Yetişkinlere dili çocukların öğrendiği gibi öğretemeyiz. Dil öğretimi bu nedenle zor bir iştir.

SORU: Bu derslerde açıkladığınız, son zamanlarda elde edilen bulguları dil öğretiminde ve çeviride nasıl kullanabileceğimizden bahseder misiniz? Ve de ele almadığınız yan anlam gibi sorunları nasıl açıklarsınız?

YANIT: Bir genelleme yapayım. Dil öğreticiliği, çeviri ya da köprü inşaatı gibi pratik etkinliklerle uğraşan insanların bilim alanında neler olup bittiği konusunda gözleri açık olmalı, evet. Ama bunu çok ciddiye almamaları gerekir; çünkü çok da bilinçli biçimde ayır-dında olmadan yapılacak işleri yerine getirme yetkinliği, genellikle bilimsel bilgiden çok daha ileridedir. Fiziksel bilimlerin tarihi bu bakımdan ilginçtir. Mühendisler, karmaşık ve şaşırtıcı işleri nasıl yapacaklarını yüzlerce yıldır biliyorlardı. Fizik bilimi, ancak 19.yy. ortalarında mühendisler için gerçekten yararlı olabilecek şeyleri

sunmaya başladı. Ama 19.yy. fiziği günümüzde dille ilgili bildiklerimizden çok ilerideydi, ki köprü yapımı, dil öğretimi ve çeviri sırasında olanlardan çok daha az karmaşıktır. Bu nedenle sorunuza yanıt olarak, çağdaş dilbilimin pratik yararı olan çok fazla bilgi sunabileceğini sanmıyorum. Neler olup bittiğine bakmanın iyi bir fikir olduğunu sanıyorum. Bir dil öğretmenin veya çevirmenin işini daha iyi yapmasına olanak sağlamada fikir veriyorsa buna özen gösterilmeli; ancak bu gerçekten pratik etkinliklerde görev alan kişinin seçimidir.

Ruhbilim ve dilbilim, alan olarak bu noktada hasara yol açtılar. Bu tür soruların cevabı biliniyormuş gibi yapıp, öğretmenlere ve çocuklarla ilgili kişilere çocuklara nasıl davranmaları gerektiğini söyleyerek zarar verdiler. Çoğu kez bilim insanları tarafından sunulan görüşler, tümüyle zırva ve sorun çıkaran türdendir. Verilen zarar konusunda size bazı örnekler verebilirim; ancak konuyu detaylı irdelemeyeceğim. Yalnızca uzak durmak isteyeceğiniz bir şeyi sergilemek için bir örnek vereceğim.

Bir seferinde bir üniversite tarafından Porto Rico'ya davet edildim. Dilbilim konusunda konuşmamı ve aynı zamanda okullardaki yabancı dil programlarını incelememi istediler. Porto Rico'da herkes İspanyolca konuşur; ancak İngilizce de öğrenmeleri gerekiyor. O zamanlar her çocuk on iki yıl okula gidiyordu, yani zorunlu eğitim 12 yıldır. Bu çocuklara on iki yıl boyunca haftada beş gün İngilizce öğretiliyordu ve bu çocuklar okuldan çıktıklarında "Nasıl-sınız?" diyemiyorlardı. Aslında İspanyolca konuşmayan birisinin Porto Rico'da anlaşabileceği yegâne insanlar okula gitmemiş yaşlı insanlardı. Öyleyse neler oluyordu?

Ben ve eşim, nelerin olduğunu görmemiz için bazı okullara götürüldük ve şunu gördük ki çocuklara İngilizce'yi en son bilimsel ku-

ramlara göre öğretiyorlar. Zamanın en ileri bilimsel kuramları, dilin bir alışkanlıklar sistemi olduğunu söylüyordu ve dil öğrenmeniz ancak alışkanlıkları öğrenirseniz gerçekleşir görüşü egemendi. Yani bir tür atılan topu yakalamak gibi bir şey. Alışkanlığı edininceye kadar sürekli tekrarlıyorsunuz. Kullandıkları sisteme örüntü alıştırmaları deniyordu. Belli dilsel örüntüleriniz var ve siz bunları sürekli yineliyorsunuz. Tabii bu yöntemlerde göze çarpan ilk şey, çok sıkıcı oldukları için üç dakikada uyutuyorlar insanı. Sınıfa girdiğinizde çocukları dışarı bakarken, öğretmene ya da birbirlerine bir şeyler atarken görüyordunuz. Öğretmen sorduğunda söylemek zorunda olduklarını öğrenecek kadar dikkatlerini veriyorlardı belki; ama üç dakika sonra her şeyi unutuyorlardı doğal olarak. Bu durum haftada beş günden on iki yıl sürüyor; ancak sonuç tahmin edilebileceği gibi sifıra yakın.

Gerçek şu: Öğretme olgusunun %99'u öğrencilerin öğretilen malzemeye ilgi duymasını sağlayabilmektir. Geriye kalan %1 ancak sizin yönteminizle ilgilidir. Ve bu sadece dil öğretimi için doğru değildir, diğer konular için de böyledir. Hepimiz okula, üniversiteye gittik. Hepimiz sınavda başarılı olacak kadar öğrendiğimiz bir yığın ders alarak bilgi edindik ve öğrendiklerimizi bir hafta sonra unuttuğumuz oldu. Sorun burada. Önemli olduğunu düşünmüyorsanız, öğrenme kalıcı sonuçlar vermez. Öğrenme isteği içten gelmeli, öğrenmeyi istemelisiniz. Öğrenmek istiyorsanız, yöntemler ne kadar kötü olursa olsun yine de öğrenirsiniz.

Şimdi, üç yaşında Porto Rico'lu bir çocuk İspanyolca öğrenmek ister. Bu konuda düşünmesinden dolayı değil, üç yaşında kendi toplumsal çevresinin dilini öğrenmek isteyen biyolojik bir organizma olduğu için. Ne var ki, on yaşındaki Porto Rico'lu bir çocuğa İngilizce öğrenmesi için bir neden sunamazsınız, öğrenmez, dil öğretme yönteminiz ne kadar iyi olursa olsun. Ve de yöntemleriniz aklı başında hiçbir insanın özen göstermeyeceği biçimde tasarlanmışsa durum tamamen ümitsizdir.

Sonuçta demek istediğim şu: Sağduyunuzu ve deneyiminizi kullanın, bilim insanlarının söylediklerini de çok fazla dinlemeyin, tabii söylediklerinde pratikte kullanabileceğiniz ve işinizi kolaylaştıracak bir şeyler görmüyorsanız. Bazen gerçekten yararlı olabilirler.

5. Ders

SORU: Dilin fiziksel bir nesne olduğunu söylediniz; ama kural ve öbek gibi soyut yapılardan söz ediyorsunuz. Örneğin, bir kuantum fizikçisi de fiziksel yapılar hakkında konuşuyor, bu farklı mıdır? Fiziksel nesnelerin kuantum kuramınca açıklanması gerekmez mi? Sonuçta, dil fiziksel bir nesnedir, diyoruz. Öteki sorum, bir beyin düşünebilir miyiz ki dilsel modülü olsun; ancak matematiksel modülü olmasın, ya da bunlar aynı şey mi?

YANIT: İzin verin önce ikinci sorudan başlayım. Çok iyi bir soru. Biyolojik kuramlarca ortaya konulan sorunu anımsayınız. Sorun şuydu: Evrim sürecinde hiçbir rolü olmadığı halde neden matematiksel bir yetiye sahibiz? Bu soruya yanıt şu olmalı: Matematiksel yeti, yalnızca başka bir yetinin yansımasıdır. Yani fizik yasalarına göre, sizin bu diğer yetiniz olursa, matematiksel yetiye de sahip olacaksınız. Peki nedir bu yeti? Bir ihtimal dil. Aslında matematiğin yapısını incelerseniz soyut düzeyde matematiksel yapıların dilin yapısından soyutlandığını görürsünüz; bugünkü dersimde kısaca değindiğim gibi.

Şimdi insanın evrimine dönelim ve biraz spekülasyon yapalım: Belki yüz binlerce yıl önce bazı küçük değişiklikler olmuştur, insan öncesi organizmaların hücreleri mutasyona uğramıştır. Fiziksel mekanizmasını henüz şu anda bilmediğimiz bir şekilde bu gelişme, ayrık sonsuzluk düzeneklerinin zihinde/beyinde gösterimine yol açmıştır. Ayrık sonsuzluk da dilin olduğu gibi sayı sisteminin de temel kavramıdır ve bizim anladığımız anlamda düşünmeyi

olanaklı kılar. Böylece insanlar (ya da insan öncesi organizmalar) yalnızca uyarıcıya tepkide bulunmanın ötesine geçerek kendi deneyimlerinden ve imgelem dünyalarından karmaşık yapılar oluşturabildiler. Buydu belki de insan dilinin kökeni.

İnsan dilinin kökeni üzerinde araştırmaların oldukça uzun bir tarihi var: maymun seslerinden başlayarak nasıl geliştiğini sorgulayan bir tarih. Bu tür araştırmalar bana göre tümüyle zaman kaybından başka bir şey değildir; çünkü dil herhangi bir hayvan iletişim sisteminden farklı ilkelere dayanır. İnsan mimiklerinin (...) büyük bir olasılıkla hayvan iletişim sisteminden evrilmiş olduğu söylenebilir; ancak insan dili böyle değil. Onun tümüyle farklı ilkeleri var.

Şimdi, ayrıık sonsuzluk yetkinliğini mümkün kılan küçük bir mutasyonunun yer aldığını varsayalım. Böylece yaratıcı düşünme ve konuşma, başkalarının çok kesin bir şekilde anlayacağı yeni anlamları olan yeni anlatımlar oluşturma, hiç kimsenin daha önce tekrarlamadığı yeni düşünceler edinme yeterliliği sağladı. Evrim için bu gelişme çok yararlı olmuş olsa gerek. Biyolojik başarı organizmaların sayılarıyla ölçülür. Bu ölçüye göre insanlar çok başarılıdır. Beş milyar insan var; ama yalnızca onbinlerle ölçülebilen sayıda şempanze var sanırım. Farklılık için temel neden, belki de bizim dil yetimizdir. Bu başarı hep devam etmeyebilir; ama bu başka bir soru. Aslında böcekler dışında insanlar kadar çabuk çoğalan, sanırım tavuklardır; ama onlar da insanlar beslediği için çoğaldılar. Demek istediğim, bu sistemin gelişmesi büyük bir biyolojik yarar sağlamış olabilir.

Bir kez bu sistem geliştiğinde, matematik artık açığa çıkmamış da olsa vardır. Gerekli olan şey, insanın daha önce kullanmadığı bu yetkinliğinin farkına varabileceği tarihsel ve kültürel gelişimin gerçekleşmesidir.

Bu yaptığım bir spekülasyon; ama akla yakın bir spekülasyon ve eğer doğruysa o zaman sizin sorunuzun yanıtı, dil yetkinliği olmadan matematik yetkinliği olmayacaktır.

İzninizle şimdi matematiğin tarihi hakkında bir yorumda bulunmak istiyorum. Matematiğin tarihini düşündüğümüzde, Öklid ve sonrası diyelim, iki temel kavram çıkmıştır. Kavramlardan birisi sayılardır; ötekisi de süreklilik kavramına dayalı üç-boyutlu görsel uzam yapısıdır. Çağdaş matematiğin büyük bir bölümü bu iki kavramdan beslenerek gelişir. Belki de fiziksel uzam sezgisini, görsel sistemimizin doğasından dolayı irdelemek olasıdır ve ayrıca geometrik uzamlara ilişkin düşünceler geliştirebiliriz; çünkü dilimiz var. Bir kedi kalkülüs geliştiremez. Öteki kavram, yani sayı kavramı, büyük ihtimalle doğrudan dil yetkinliğimizin bir sonucudur. Bu belki de matematik tarihinin niye böyle bir gelişim izlediğinin açıklaması olabilir.

Şimdi ilk soruya dönelim. Hangi anlamda dil fiziksel bir yapıdır? Bunu kesin olarak bilmiyoruz; ancak soyut bir biçimde betimlediğimiz hesaplamaların ve anlamlandırmanın temeli olan fiziksel yapıların beyinde olduğuna inanıyoruz. Bilim tarihinde, bilinmeyen fiziksel düzenek ile soyut özellikler arasında ilişki kurmak yaygındır. Örneğin, 19.yy.'da kimyacılar soyut tablolar oluşturdular. Bu diyagramlar karbon, hidrojen ve oksijenin bir biçimde eklendiği karmaşık molekülleri simgeliyordu. Ancak bu tümüyle soyut bir gösterimdi. Kimyacı, diyagramın parçalarının fiziksel dünyada neye gönderme yaptığını söyleyemezdi örneğin. Aslında diyagramın belli bölümlerine karşılık gelen şeylerin var olup olmadığı bile çok açık değildi. Şimdilerde karbonun ne olduğunu daha iyi biliyoruz ve soyut bir şey olduğunun ayırdındayız. Mesela ona vuramazsınız. Aslında çok soyut bir kavram. Ama önemli olan kimyacının betimlemelerinin, açıklayıcı kuramının bir parçası olabilmesiydi.

Fiziksel bir nesneye elektrik akımı verildiğinde ne olacağının öngörülebileceği bir kuramın parçası olabildiler örneğin.

Kimyacının bu kuramları bir dilbilimcinin, insan beyninin hesaplamasına ilişkin kuramıyla benzerlik gösteriyor. Her iki durumda da, soyut kuramlar fiziksel bilimlerle uğraşanlara irdeleyebilecekleri sorunlar sunuyor. Soru, bu özellikleri içeren fiziksel düzeneği bulmaktır. 20.yy.'ın başlarında fizikçiler, kimyacıların betimlediği özelliklere sahip fiziksel nesnelere keşfetmeye başladılar. Aslında, 20.yy.'ın başlarında birçok bilim insanı molekül diye bir şeyin olduğuna ikna olmamıştı. Soyut bir kavram olduğuna inanıyorlardı, soyut ve işlemsel bir kavram. Ama 20. yy.'nin başlarında moleküllerin gerçekten var olduğuna dair kanıtlar çoğaldı.

19.yy. kimyası soyut kuramlar sunmamış olsaydı, fizik, atom ve molekülün yapısını anlayamazdı. Fizikçilere aramaları gereken şeyin ne olduğunu bu gösterdi. Onlar soyut kuramlarda betimlenmiş çok karmaşık özellikleri olan şeyleri arayıp bulmak zorundaydılar. Beyin bilimleri de günümüzde aynı durumdadır. Dilbilimciler ya da ruhbilimcilere şu soruyu sormak zorundadırlar: Fiziksel temellerini araştırmamız gereken, insanın sahip olduğu soyut yapılar nelerdir?

Soruyu yanıtlamakta neden ilerleme sağlayamıyorlar? Nedeni kısmen de olsa etikdir; çünkü insanlar üzerinde deney yapamayız. Kedilere ve maymunlara işkence yapmak hakkını kendimize tanıyız; ama polis dışında işkence yapma hakkını kendimizde görmeyiz. Bunun anlamı bu soruya yanıt verecek türden deneyleri yapamayacağımız demektir. Örneğin, Nazi doktorlarımız olsaydı, insan beynini keserek belki de fiziksel düzeneklerin ne olduğunu bulabilirdi.

Görsel sistemin incelenmesinde gerçekleşen bu oldu zaten. Son

yirmi beş yılda, görsel sistemin hesaplama süreçlerini kabaca anlamaya başladı. Gerçek fiziksel, biyolojik sistemler belirlendi. Bu araştırma, kedi ve maymunlar üzerinde yapıldı. Kedilerin ve maymunların bizimkine çok benzeyen bir görsel sistemleri var. Bu durumda kedi ve maymunlar konusunda keşfettiğimiz şeylerin insanlar için de geçerli olacağını tahmin edebiliriz.

Ne var ki, insan dışında dil yetisi olan başka bir organizma yoktur. Gerçekte, böyle bir organizma olsaydı, onu da insan kabul ederdik ve büyük ihtimalle kendi etik değerlerimizi ona da uygulardık.

Kısacası, doğrudan fiziksel inceleme yapma şansı neyse ki yoktur. Dil araştırmalarında heyecanlandırıcı olan da, deney yapamamanız ve böylece yanıtı bulmaya çalışmak için çok daha parlak yöntemler bulmak zorunda olmanızdır.

Son bir benzetme daha yapayım: Güneşin içinde ne olup bittiğini keşfetmeye çalışan bir fizikçi düşünün. Buna yanıt vermenin kolay yolu, güneşin içine bir laboratuvar yerleştirmek ve deney yapmaktır. Ne var ki, bunu yapamazsınız; çünkü laboratuvar gaza dönüşür. Öyleyse bu durumda yapmanız gereken şey, size güneşten ulaşan ışığa bakmaktır. Bu tür ışığı üreten güneşin içinde neler olduğunu düşünmeye çalışmalısınız. Bu aşağı yukarı beynin fiziksel düzeneğinde neler olup bittiğine bakmaya benzer.

Bu son günümüz ve tartışmak için çok az süremiz kaldı. Süreden kazanmak için sorularınızı yazılı yöneltmenizi istedik ve çoğunuz öyle yaptınız. Bu soruların kimilerinin çok ilginç olduklarını görüyorum; ancak var olan kısa sürede yanıtlamayacağım kadar karmaşıklar. Sanıyorum bu türden olanları bir kenara koyup daha basit ve doğrudan konuya ilişkin olanları alacağım. İşte onlardan biri:

SORU: Bir çocuk aynı anda iki dili öğrenebilir, biri evde konuşulan, ötekisi sokakta konuşulan. Bu şu anlama gelir mi: Çocuk anahtarların yönünü çevreyle mi ilişkilendirir?

YANIT: Başından beri sanki ortada böyle bir durum yokmuş gibi davranıyorum; ama aslında çok önemli bir soru. Ve çok gizemli bir soru. Soruda değinilen örneğin de çok önemli olduğunu söylemeliyim; çünkü bir çocuk değişik diller öğrenir. Diyelim ki evde İspanyolca, sokakta İngilizce. Ancak sorun gerçekten çok daha genel; çünkü her insan değişik diller konuşur. Bazen farklı lehçeler veya farklı tarzlar diye adlandırırız bunları; ancak gerçekte değişik dillerdir ve biz bir biçimde onları nerede kullanacağımızı biliyoruz. Birini bir yerde, ötekisini bir başka yerde. Her bir değişik dil için, ayrı bir anahtarlar düzeneği var. İspanyolca/İngilizce durumunda bu oldukça dramatik bir düzenek farkıdır, İspanyolca'nın hepinizin gayet hakim olduğu gibi değişik tarzları sözkonusu olduğunda ise fark o kadar da fazla değildir.

Bir çocuğun hiç dikkat sarfetmeden değişik dilleri çok iyi öğrenebileceği bilinen bir olgudur. Bu da bir beynin aynı zamanda birden fazla anahtar düzeneğine sahip olduğu anlamına gelir. Bu ancak, çocuğun dili belli bir durumla ilişkilendirdiği zaman olanaklı gibi görünüyor. Yani çocuk arkadaşlarıyla konuşmanın yolunun bu olduğunu, anneannesiyle konuşmanın yolunun şu olduğunu biliyor. Ancak, anne ve babası akşam sofrada değişik diller konuşursa, o zaman kafasının epey karışma olasılığı vardır.

Küçük çocukların bir biçimde topluma ilişkin kuramları ve dile ilişkin kuramları oluyor ve onlar bu kuramları bir şekilde ilişkilendirerek bir dili belli bir toplumsal durumda konuşmayı bilirler.

Küçük çocukların, değişik diller konuştuklarının ayırında olmadıklarını da belirtmeliyim, en azından öyle görünmüyorlar.

MIT'de*, Doğu Avrupa'da büyümüş, beş dil konuşan yakın bir arkadaşım ve meslektaşım var. Kendisi değişik diller konuştuğunun aniden açığa çıkışını çok net anımsıyor. Bundan önce bu konunun hiç ayırında değilmiş arkadaşım. Bütün bunların nasıl işlediğini kimse bilmiyor. Çok ilginç bir sorun.

SORU: Dünya dillerinde olduğunu varsaydığınız benzerlikler ortak bir kökenden mi kaynaklanıyor?

YANIT: Bu mümkün; ancak kesin değil. Bu aslında insan evriminin nasıl oluştuğuna ilişkin bir soru. İnsanların ortak bir kökenlerinin olması tümüyle olasıdır; ancak dilin gelişmesi o ortak köken değişik soylara ayrıldıktan sonra olmuş olabilir ve dil sistemi de biyoloji ve fiziğe ilişkin veriler nedeniyle aynı şekilde gelişmiş olabilir. İnsan evrimi konusunda bu soruyu yanıtlayabilecek kadar bilgiye sahip değiliz. Bir yığın olası yanıtı var.

SORU: Marksizm ve materyalizmi reddettiğinize göre, tarihsel ve diyalektik materyalizm incelemelerini de mi reddettiğinizi merak ediyorum. Eğer öyleyse, araştırma yönteminiz nedir?

YANIT: Öncelikle ben Marksizm'i ya da materyalizmi reddetmiyorum. Daha çok, bu kavramların çok şey ifade etmediklerini düşünüyorum. Marx bugün sağ olsaydı, o da bugün Marksizm dediğimiz külliyyatın büyük bir bölümünü reddederdi bence. Bunu yapardı; çünkü o zeki bir insandı, tıpkı 19.yy.'daki bir fizikçinin bugün yeniden doğsa 19.yy.'daki çalışmalarının bir bölümünü reddedeceği gibi. Öte yandan, Marksizm ve materyalizm diye adlandırdığımız bazı temel öğeler vardır. Bu öğeler, dünyayı anlamaya çalışan makul insanların ortak entelektüel birikimlerinin parçasıdır. Bu, tarihsel materyalizm denilen öğeleri de içerir.

* Massachusetts Institute of Technology.

Diyalektik materyalizme gelince, bana göre bu da çok belirsiz bir kavram. Bu kavramın Marx'ın çalışmalarında geçtiğini de sanmıyorum. Anımsadığıma göre, bu terim yalnızca Engels tarafından kullanıldı. Şurası çok açıktır ki insanlar "diyalektik" kavramını sanki anlıyorlarmış gibi kullanıyorlar; ancak ben kişisel olarak hiç anlayamadım. Benim kendi fikrim şu: Bu kavram sanki insanların bir çelişki ya da benzeri bir durumu tartışırken kullandıkları ritüel bir kavram gibi. Kişisel olarak çok yararlı bir kavram olarak görmüyorum. Başkaları onu yararlı buluyorlarsa güzel, o zaman kullansınlar.

Benim kendi araştırma yöntemime gelince, belli bir yöntemim yok. Tek araştırma yöntemim ciddi bir soruna, çok özen göstermek ve açıklamasının ne olabileceğine ilişkin fikir edinmek, aynı zamanda da tüm olasılıklar konusunda zihnimi açık bulundurmadır. Bu aslında bir yöntem değil. Yalnızca makul olmaktır. Bildiğim kadarıyla bu, kuantum fizikçisi de olsanız, başka bir şeyle de ilgilensiniz geçerli.

Ruhbilim gibi belli alanlarda insanlar araştırma yöntemleri konusunda kapsamlı çalışmalar yaparlar. Bir de fizik gibi alanlar var ki burada yöntemlerini inceleyemezsiniz. Mesela MIT'de fizik bölümünde deneysel yöntemler konusunda bir ders yoktur; ancak çoğu ruhbilim bölümleri, adına yöntembilim 'dedikleri şey konusunda çok zaman harcarlar. Buradan çıkarılacak bir ders var; ama onu ben yapmayacağım.

SORU: Sözcüklerin anlamları söz konusu olduğunda, onları oldukça kesin bir biçimde kullanmamıza karşın, en basit sözcükleri bile tanımlamanın ya da anlamını belirlemenin çok güç olduğunu görüyoruz.

YANIT: Sorunun başka boyutları da var; ama sizin sorunuzdan baş-

layayım. Bu saptama kesinlikle doğru. "Masa" ya da "kitap" vb. bir sözcüğü tanımlamaya çalışın, bunun zor olduğunu göreceksiniz. Örnek vermek gerekirse dilbilim dergilerinden birisinin son sayısında "*climb*" (tırman) sözcüğünün anlamını vermeye çalışan uzun ve ayrıntılı bir makale var. Oldukça karmaşık bir yazı. Ne var ki, her çocuk onun anlamını hemencecik hem de çok kolay öğrenir. Bunun tek bir anlamı var; insan doğası bize "tırman" kavramını sunuyor. Yani "tırman" kavramı bizim için var olan, daha herhangi bir deneyimle karşılaşmadan o deneyimi yorumlamamızı olanaklı kılan şeylerin parçasıdır. Bu belki de dilde sözcük karşılıkları olan birçok kavram için doğrudur. Dili bu yolla öğreniriz. Önceden var olan kavramların etiketlerini öğreniriz. Başka bir deyişle, sanki çocuğun "tırman" gibi kavramları içeren uzun bir deneyim-öncesi kavramlar listesi var en baştan. Ve daha sonra hangi seslerin hangi kavramlara uyduğunu anlamak için dünyaya bakıyor sanki. Çocuğun bunu az sayıda örnekle keşfettiğini de biliyoruz.

Bu, sorunun ikinci bölümüne yöneltir bizi: Anlam konusundaki değişik kuramlar konusunda ne düşünüyorsunuz, sorusuna. Anlama ilişkin çok iyi kuramlar yok. Gerçekte, bana göre, anlama ilişkin kuramın en gelişmiş kısımları benim son beş gündür konuştuğum şeylere ilişkindir. Verdiğim her bir örneğin anlam kuramının bir parçası olduğunu anımsayın. Bazı tümcelerin niye belli anlamları ifade ettiklerini, neden başka anlamları ifade etmediklerini anlamaya çalışıyordum. Aslında anlam kuramının büyük bir bölümüne sözdizimi diyoruz. O da zihindeki gösterimlerin, bu gösterimleri oluşturan ve değiştiren zihinsel simgelemeler ve hesaplamalar sisteminin kuramıdır. Bu da anlam kuramının ana kısmıdır. Buna ek olarak, örneğin *seguir* (izlemek) ve *perseguir* (arkasından gitmek) sözcüklerinin neden ilişkili olduğunu soran, yani insan niyetinin nasıl işin içine girdiğini sorgulayan tarafı da vardır, anlam kuramı-

nın. Böylece *perseguir* sözcüğü izleme niyetini ifade eder; ancak *seguir* sözcüğünün bir niyet konusunda bir varsayımı olmaz. Bu, anlam kuramının ilginç bir yönüdür. Bu da bizi sözcüklerin anlamına giren niyet ya da amaç vb. bileşenleri aramaya yöneltir. Bu kavramlar üzerine söylenecek çok şey var. Bunlar, çok ilginç bir biçimde normal konuşma dilinde olduğu gibi sağır insanlarca geliştirilmiş, fiziksel hareketlerin kullanıldığı ve konuşulan sözcükler yerine elin hareketlerini ve biçimlerini kullanan işaret dilinde de kendilerini gösterirler. İşaret dilinin yapısı, konuşma dilinin yapısıyla aynıdır ve neredeyse kesinlikle aynı dil modülünden çıkmadır. Bu sistemler de niyet, amaç vd. gibi kavramları kullanırlar.

Anlam kuramına ilişkin çok soru var; örneğin anlamın kullanım ve teyit etmeyle olan ilişkisi konusunda sorular, sözcüklerin nesnelere nasıl gönderme yaptıklarına ilişkin sorular vd. Bunlar genellikle anlam kuramı olarak adlandırılan kuramın içeriğini oluşturan konulardır. Ancak bu konular hakkında söylenip de işe yarayacak çok az şey var.

SORU: Dil, çocuğun edindiği ilk gösterge sistemi midir?

YANIT: Bu aşağı yukarı bir tanım sorunu. Örneğin, çocuk konuşmayı öğrenmeden önce işaret etmesini öğrenir. İşaret etmeyi bir tür gösterge sistemi sayabilirsiniz; ama bu bir tanım sorunu olur, olgularla ilgili bir sorun değil. Bu arada, son zamanlarda maymunlar üzerinde bazı araştırmalar yapılmış, maymunların işaret etme yetkinliklerinin olmadığını göstermiş bu çalışmalar. Öyle ise çok ilginç olmalı. Çocuklar yine bunu da hiç kimseden öğrenmeden yaparlar. Aslında çocuklar, bir yetişkinin nereye baktığını bile anlayabilirler. Örneğin, orada duran bir sürâhiye bakıyorsam ve beni izleyen bir bebek varsa, bu bebek benim o şeye baktığımı bir biçimde kavrayabilir. Bu müthiş bir beceri. Maymunların bunu

yapmadığı düşünülüyor. Bu fark çocukların dil öğrenebilmelerinin altında yatan nedenlerden kaynaklanabilir. İnsanların, konuşan kişilerin nereye baktığını bilmediği durumda dil öğrenmelerinin ne kadar zor olabileceğini tahmin edebilirsiniz. Bunların tümünün, dil öncesi gösterge sistemleri olduğu düşünülebilir.

SORU: Bir çocuğun dil edinmesi öteki gösterge sistemlerini edinmesinden daha kolay ve hızlı mıdır?

YANIT: Bunun basit bir yanıtı yok. Bazıları için evet, bazıları için hayır, yani işaret etmeye gelince evet, ama kübist sanata gelince hayır. Değişik sistemler için değişik yanıtlar verilebilir.

SORU: Her dil için doğuştan gelen ayrı bir bileşen mi var?

YANIT: Yok gibi duruyor. Öyle görünüyor ki yalnızca bir tane dil yetisi var ve bu bütün insan dillerini kapsıyor.

SORU: Bilim ile üretim arasında sıkı bir ilişki var mı? Örneğin, Descartes'in düşünceleri üretici gelişmenin belli bir düzeyiyle çakışıyor mu?

YANIT: İlginç bir soru. Bazı basit yanıtları var bu sorunun. Örneğin Kartezyen düşünce 17.yy. otomatlarından* çok etkilenmiştir. 17.yy. biliminin ve teknolojinin kazanımları, kesin olarak Kartezyen düşüncenin temalarını şekillendirdi ve hiç kuşku yok ki çağdaş elektronik bilgisayarlar da bilimsel düşüncüyü birçok yönden etkilemişlerdir.

Şimdi, soruyu soranın bunu sormadığının farkındayım. Soru şu: Üretim düzeyi ile düşünce biçimi arasında daha derin ve ince bağlantılar var mı? Benim tahminim, yanıtın hayır olduğu yönünde. Yani yalnızca Taş Devri teknolojisini bilen birisine çağdaş fizik ya

* Kodlanmış emirleri otomatik olarak yerine getirmek suretiyle daha önceden belirlenmiş bir dizi hareketi yapmak üzere tasarlanmış makine ya da denetim düzeneği. —y.h.n

da matematiği öğretmenin çok zor olduğunu sanmıyorum. Belli deneylerin ve pratik uygulamaların yapılamayabileceğini tahmin edebiliriz. Bu bakımdan zorluklar olabilir; ama bundan daha derin bir sorunun olacağını sanmıyorum.

Bir matematikçi tarafından sorulmuş, dillerin biçimsel sınıflandırılmalarıyla ilgili ilginç bir soru var; ancak dinleyiciler arasında yanıtı anlayacak bir tek o olduğu için, bu soruyu geçeceğim sanırım. Zaman kalırsa kimse o kişi, birlikte tartışabiliriz.

SORU: Pisa Konuşmaları'nızdan (1980'lerdeydi) bu yana kuramda değişiklikler oldu mu? Olduysa nelerdir? Bu konudaki makaleler ve kitaplar hangileridir?

YANIT: Evet, bir yığın değişiklik oldu. Nikaragua'ya gelirken beraberimizde yeni çıkan ve bu değişiklikleri ele alıp anlatan bir kitap getirdim. Burada, kütüphanede. Çoğu burada yaptığım türden genel tartışmalar; ama bir bölümü daha teknik alanlara giriyor. Aslında, bir buçuk yıl kadar önce yazılmıştı ve o zamandan şu ana kadar da bir yığın gelişme oldu. Dilbilim alanında çok heyecan verici bir dönemde olduğumuzu düşünüyorum; her gün yeni şeyler oluyor. Bu soruyu hakkıyla yanıtlamak en azından bunlar gibi beş konuşma gerektirir.

SORU: Dilbilim ile politika arasındaki ilişki nedir? Vietnam'da ABD'nin zaferi ve dilbilimde üretici kuramın zaferi?

YANIT: Unutmayın, benim söylediğim şeydi: ABD Vietnam'da kısmi bir zafer elde etti. Hindiçin'de kısmi bir yenilgi de vardı. Başka bir deyişle, Hindiçin bağımsızdır; bir ABD sömürgesi değildir. Ülkede ise ABD hükümetinin çok büyük bir yenilgisi vardı. Bu çok önemli bir olgu, öğleden sonra bu konuyu tartışacağım. Yine de

bana göre, bunların dilbilim ve politika arasındaki bağla hiçbir ilgisi yoktur. Bu bağlar, eğer varsa kavramsal ve soyut.

Daha önceki tartışmalarda söylemek aklımdaydı; ancak bu konuları tartışmaya tam anlamıyla gelemedim, şimdi konuları bir araya getirmek için birkaç söz söylemek istiyorum. Dilin can alıcı bölümü, yaratıcı kullanım boyutu ve onu entelektüel yaşamımız için vazgeçilmez kılan insan doğasının öğeleri. Bu, bilimde varılan bir sonuç, bu konuda sağlam kanıtlarımız var. Toplumsal düşünce alanında hiçbir şey için gerçek anlamda sağlam kanıtımız yok. Bizim kavramlarımız daha çok umutlarımızın bir ifadesi, sezgisel yargılarımızın, kişisel deneyimimizin ve tarihi anlama biçimimizin ürünü, herhangi bir temel bilimsel anlayışın bir sonucu değil. Benim kişisel duruşum ve umutlarım aşağı yukarı burada saydıklarımıdır; yani özgürlükçü sosyalizme dayalı, Rousseau'nun, Humboldt'un, Marx'ın, Bakunin'in bazı fikirlerinden beslenip yaratıcı iş yapma hakkını çalışana bırakan bir görüş. Burada iş kavramını çok geniş anlamda kullanıyorum; yani bu fikirler kişisel ve toplumsal hayatın başka boyutları için de geçerlidir.

Peki, bu iki kavramın birbiriyle ilgisi var mı? Olabilir. İnsan olmanın özü olan dilin yaratıcı kullanımı ile, insana özgü yaratıcı ve üretken iş yapma ihtiyacı arasında bir ilişki olabilir. Birincisi Marx'ın insan türüne özgü dediği bir özellik (türün özelliği), ikincisi de üreticinin üretim üzerinde (entelektüel üretim de içinde olmak üzere) kendi denetiminin olması, yani üreticinin üretilen üzerindeki denetimi, ki Marksist düşüncenin ve bazı başka düşünce geleneklerinin özü budur. Bu iki şey arasında bir bağlantı olabilir. Onlar kavramsal olarak oldukça benzerdirler ve bu bağlantı, eğer tutarsa, eğer gerçekse, ki olabilir, emperyalist savaşlardaki yenge ya da yenilgilerden bağımsızdır.

SORU: Sağırın (ya da dilleri bir biçimde etkilenmiş insanların) değişik düşünme süreçleri oluşturamadıklarını bildiğimize göre, dili düşünceden nasıl ayırabiliyorsunuz? Demek istediğim, dil sorunu ile düşünme süreçlerinin gelişimi arasında çok sıkı bir bağ var.

YANIT: Her şeyden önce sağırın konusunda dikkatli olalım. Sağırın işaret dili oluşturmuşlarsa ortada entelektüel bir eksiklik yok demektir. Sağır olmayan birçok insan, sağırın dilini anlamıyorduz, diye onların eksikliklerinin olduğunu sanırlar.

Ancak söylediğiniz şey (doğru anlaşıldığında) doğrudur. Kişinin hiç dili yoksa, bu durumda çok ciddi entelektüel eksiklikler olur ve bunun sağırlıkla ilgisi yoktur. Sadist anne babalarca tecritte büyütülmüş çocuklara ilişkin bilinen bazı örnekler var. Aslında çok iyi incelenmiş bir durum var, bir kız çocuğuna ilişkin. Bu çocuk sanırım 13 yaşına gelene dek bir tek söz duymadan bir odada tutulmuş. O çocuk entelektüel açıdan son derece hasarlı; ama yapabildiği şeyleri görmek de ayrıca ilginç.

Şimdi bunların hiçbirisinin bize dil ile düşünce arasındaki ilişki konusunda pek bir şey söylediğini sanmıyorum. Mesele şu: Bir dil geliştirememişseniz, insan deneyiminin bir çoğuna ulaşımınız yoktur ve ulaşımınız yoksa, siz düzgün bir biçimde düşünemezsiniz. Ancak bu biraz şuna benziyor: Bir kişi kollarını ve bacaklarını oynatamayacak bir şekilde bir aygıt içinde büyütülürse, bu kişi 13 yaşına geldiğinde hiçbir biçimde yürümeyi veya bir şeyleri kaldırmayı öğrenemeyecektir. Daha önce de dediğim gibi, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde beynin algıya ilişkin bölümleri uygun ve kritik dönemde yeterli uyarıcıyla karşılaşmadığında doğru dü-rüst gelişmiyor, hatta bozuluyor.

Bütün bunlar bize, herhangi bir organizmanın doğal yetkinliğinin açığa çıkması için onun zengin ve uyarıcı bir çevreye gereksinimi

olduğunu gösteriyor. "Öğretme"nin çiçeğin iyi gelişmesini sağlamak olduğu yolundaki imgeye geri dönecek olursak, çiçeğe su vermezseniz, büyüyüp çiçek olamayacaktır. Çiçek olmayı sudan öğrenerek çiçek olunmuyor; ağaç olsaydı, ağaç olarak büyümek için aynı suyu kullanacaktı. İnsan gelişiminde de aynı şeyin olduğunu düşünüyorum, dil ve düşüncenin gelişimi de dahil olmak üzere insanın gelişimi böyle oluyor.

DİZİN ve SÖZLÜK

A

Açıklama, 77-78, 158, 169-172

Explanation

Ad

Noun

ve durum atama, 132

Ad öbeği, 84-85

Noun phrase

Adıl

Pronoun

ve bağlama kuramı, 67, 95-96

süreksiz adıl, 95-96

alanı, 65-66

anlamlandırılması, 54-68

adıl, 145-146, 150-153

pro

ADIL, 145-153

PRO

Adıl parçacığı (parçacık adıl), 63-90

Pronominal clitic

Ahlaki yargı, 177

Moral judgement

Alan, 65-68, 93-103

Domain

Algılama sorunu, 15, 160

Perception problem

Alışkanlık, 20, 22, 37, 61

Habit

Analitik doğruluk, 46-47

Analytic truth

Anlam

Meaning

ve doğuştan gelen kavramlar, 44-48, 215-216

ve anlık hesaplamalar, 117

kuramları, 215-216

ve sözcükler, 41-43

Anlamlandırma	Interpretation
ve bağlama kuramı, 103-104	
süreci, 115-118	
Anlamsal işlev atama, 126-129	Semantic role assignment
Araştırma yöntemi, 70, 213-214	Methodology
Arı dili, 194	Bee language
Artgönderici	Anaphor
ve bağlama kuramı, 93	
Ayrık sonsuzluk, 194-195	Discrete infinity
B	
Bağlama kuramı, 67	Binding theory
ve anlamlandırma, 103-104	
ilkeleri, 99	
ve iz, 103-104	
ve dönüşlü fiiller, 90-93	
Bakunin, Mikhail, 180, 219	
BAŞ parametresi, 86, 113, 130	Head parameter
Baş-tümleç yapısı, 130-133	Head-complement structure
Beden/cisim kavramı, 168-171	Body, concept of
Belirtme durumu, 119	Accusative case
Beyin düzenekleri	Brain mechanisms
ve dil araştırmaları, 18-19, 161	
Biçimsel diller, 69, 87	Formal languages
Bildirme tümcesi, 55-56	Declarative sentence
Bilim	Science
ve dil, 17-19	
ve üretim, 217-219	
Bilim oluşturma yetkinliği, 181-183	Science forming capacity
Bilimsel dilbilgisi, 12, 167	Scientific grammar
bkz. evrensel dilbilgisi,	

Bilişsel sistem	Cognitive system
ve dil yetisi, 49	
modülerlik, 186	
Bitişiklik koşulu, 89	Adjacency condition
Biyolojik yetkinlikler	Biological capacities
<i>bkz.</i> doğuştan gelen özellikler,	
gelişimi, 186, 197-200, 203	
sınırları, 171-177	
Boş adıl, 115	Empty pronoun
Boş anlamlı ilgeçler, 123-124, 131-133	Vacuous prepositions
Boş özne, 146	Null subject
Boş özne parametresi, 80, 142	Null subject parameter
Boş ulamlar, 92	Empty categories
için deliller, 108-109, 137, 143	
cinsleri, 137, 142-143	
Bracken, Harry, 165	
Büyüme	Growth
fiziksel, 175, 187	
C	
Cinsiyetçilik, 165, 178	Sexism
Ç	
Çekimli tümcecik, 120-121	Finite clause
Çekimsiz tümcecik, 121, 136, 145, 149	Infinitival clause
Çevre	Environment
ve büyüme, 27-28, 159-164,	
175-178	
ve birden çok dil edinimi, 212	
Çevreselcilik, 188	Environmentalism
D	
Davranışsal eğilim, 20-22, 162	Behaviorial dispositions

Değişkenler

ve bağlama kuramı, 103-107

ve durum kuramı, 132-138

ve zincirler, 140

Demokrasi, 160

Deneyci gelenek, 187

Descartes, René, 13, 16

Descartes'in sorunu

Dilin yaratıcı yönü ve dil kullanımı
ile ilişkisi, 16

tarihi, 161-176

ve insanın bilim oluşturma
yetkinliği, 176-177, 180-183

çözumsuz bir sorun olarak, 176-177

Dil

hakkındaki varsayımlar, 53-58

davranışsal bir sistem olarak, 162

bireysel ve toplumsal kavranışı, 50

bilgisi, 20-23

kökenleri, 208

fiziksel bir yapı olarak, 209

ve gösterge sistemi, 216

ve düşünce, 220-221

Dil edinimi

yetişkinlerde, 203-204

ve boş ulamlar, 108-109

ve yanlış düzeltme, 86

ve deneyim, 26-28, 37-40

birden çok, 212

ve parametre

sabitleme, 78-79, 86-91, 158-159

Variables

Democracy

Empiricist tradition

Descartes's problem

Language

Language acquisition

ve Platon'un sorunu, 27-29, 31-32, 48-40
 süreci, 77-79, 159-162
 ve ses yapıları kuralları, 38-40
 ve söz dağarcığı, 38-39

Dil kullanımı, 160-161

Language use

Dil yetisi

Language faculty

bkz. edinim, evrensel dilbilgisi,
 genel ilkeleri, 27-28, 38-41
 ve dil kullanımı, 111-112
 kökenleri, 194-195
 ve diğer bilişsel alanlar, 184-187
 ve belirli diller, 217
 türün bir özelliği olarak, 52-54
 ve öğrenilemez diller, 174

Dilbilimsel araştırmalar

Linguistic research

ve deney, 210-211
 ve açıklama, 77-79, 158, 169-172
 ve politika, 218-220
 süreci, 75-76
 ve ruhsal gerçeklik, 19

Diyaletik materyalizm, 213-214

Dialectical materialism

Doğal seçim

Natural selection

bkz. evrim, 192-194

Doğruluk

Truth

Doğuştan gelen özellikler

Endowment,
 innate endowment

bkz. dil edinimi, dil yetisi,
 parametreler, evrensel dilbilgisi,
 ve sanatsal yaratıcılık, 177
 çevresel belirlenimciliğe karşı, 186-188
 ve ahlaki yargı, 176-179

ve fiziksel gelişme, 175-176
 ve Platon'un sorunu, 14, 48, 75-76
 ve bilim oluşturma yetkinliği, 181-183

Doktrin

ve doğruluk, 187-190

Dolayımli durum, 121, 131-132

Dönüşlü

bkz. ettirgen dönüşlü yapı,
 ve bağlama kuramı, 90-95
 İngilizce'de, 94-97, 117-118
 İspanyolca'da, 28-29

Durum atama, 120-122, 142-143

Durum kuramı, 120, 124-129, 132-135

Düşünce

ve dil, 220-221

Düz eylem, 122

E

Edilgen yapı, 141

Einstein, Albert, 201-202

Engels, Friedrich, 214

Entelektüeller

ve toplumdaki rolleri, 190

Ettirgen dönüşlü yapı, 92

Ettirgen yapı, 24, 71-72, 124

Evensel dilbilgisi

bkz. dilyetisi, parametreler,
 bilimsel dilbilgisi
 ve açıklama, 77-78, 198
 ilkeleri, 77-79, 85-89

Evrin, 169, 183, 192-193

Doctrine

Oblique case

Reflexive

Case assignment

Case theory

Thought

Epistemic verb

Passive construction

Intellectuals

Causative reflexive
 construction

Causative construction

Universal grammar

Evolution

Eylem	Verb
durum atama, 120	
yantümcecik tümleçleri ile, 113, 126-127, 143	
anlamsal işlev yükleme, 126-127, 156	
Eylem öbeği, 69-70, 124-125	Verb phrase
F	
Fareler	Rats
ve labirent çözme, 172-173	
Felsefe	Philosophy
ve dilbilim, 13	
ve bilim, 13	
Fizik	Physics
ve soyut kavramlar, 19, 210-212	
Fransızca	French
ve boş özne parametresi, 80	
G	
Geçişsiz ilgeç, 132	Intransitive preposition
Geçişim, 70-71	Incorporation
Gelişme	Development
ve çevre, 27-28, 159-164	
Genel öğrenme düzeneği, 27-28	General learning mechanism
Gerçekler ve analitik doğrular, 46-47	Facts, vs. Analytic truth
Geşalt ruhbilimi, 167	Gestalt psychology
Göndergesel anlatımlar, 105-107	Referential expressions
Görsel sistem	Visual system
ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar, 211	
ve çevre, 197	
ile ilgili deneyler, 184-185	
özellikleri, 184-185, 196-197	
Görünür hareket, 186	Apparent motion
Gösterge sistemi, 216-217	Sign system

- H**
- Hayvanların dil yetisi, 61-62
- Hayvanların zihni, 164
- Hesaplama
anlık hesaplamalar, 117
- Hiyerarşik yapı, 59, 62
- Humboldt, Wilhelm von, 179, 219
- Hume, David, 13, 15, 48
- I**
- İrkçılık, 165
- İ**
- İkicilik
bkz. beden-zihin sorunu, 188
- İkinci dil öğretimi, 203-204
- İkinci töz, 168
- İletişim sistemleri
insan dışındaki hayvanlarda, 51
- İlgeç öbeği, 25-26, 48, 84-85, 124
- İnsan doğası, 12-13, 179-180, 199-200
- İnsan hakları, 178-181, 191
- İşaret dili, 53
- İşbirliği
ve insan doğası, 199-200
- İşleyiciler
ve durum kuramı, 107
ve değişken bağlama, 107
- İz**
bkz. zincirler, boş ulamlar,
tanımı, 92
anlamlandırma sürecinde, 113-117
- Animals, language faculty in
- Animals, mind in
- Computation
- Hierarchical structure
- Racism
- Dualism
- Second language teaching
- Second substance
- Communication systems
- Prepositional/
Postpositional phrase
- Human nature
- Human rights
- Sign language
- Cooperation
- Operators
- Trace

işleyicilerin izi, 104-106, 118, 133-134	
göndergesel anlatımların izi, 128	
değişken ve artgönderim olarak, 127-129	
İzdüşüm, 84	Projection
İzdüşüm ilkesi, 91-92	Projection principle
K	
Kapitalizm, 178, 180	Capitalism
Karmaşık eylem, 70-73	Complex verb formation
Katılık ilkesi	Rigidity principle
görmede, 185	
Kavramlar	Innate concepts
doğuştan var olan, 44-48	
Kediler	Cats
görsel sistemleri, 196	
Sözcük sırası, 85-88	Word order
Kölelik, 178	Slavery
Kritik dönemler, 184, 221	Critical periods
Kurallar, 26-27, 59-62, 129, 132	Rules
Kuram inşa etme	Theory construction
bkz. bilim oluşturma yetkinliği,	
Kuşlar	Birds
ve sayı yetisi, 193	
Kuvvet, 51, 168-169, 202	Force
L	
Labirent çözme, 172-175	Maze running
Latin dilleri, 50	Romance languages
Lehçe çeşitliliği, 30, 34-36, 50	Dialect variation
M	
Maddi dünya ve açıklayıcı kuram, 169-170	Material world and explanatory theory
Mantıksal yapı	Logical structure
ve zihinsel gösterimler, 107	

Marksizm, 201-203, 213-214	Marxism
Marx, Karl, 180, 187, 201-203	
Matematiksel yeti, 207	Mathematical ability
Matematik tarihi, 209	Mathematics, history of
Materyalizm, 201-203, 213-21	Materialism
Mekanik ilkeler ve insan davranışı, 163-164	Mechanical principles
Miskito dili, 85-87	Miskito language
Modülerlik, 186	Modularity
N	
Nesne-eylem uyumu, 121	Subject-verb agreement
Nesne-özne eşitsizliği, 69-71, 75, 77, 87	Subject-object asymmetry
Newton; Isaac, 13, 168-171, 202	
O	
Ortaç (yan)tümceciği, 65, 114	Relative clause
Ö	
Öbek yapısı, 85	Phrase structure
Öğrenilemez diller, 174	Unlearnable languages
Öğrenme düzenekleri, 27-29, 61-62	Learning mechanisms
Öğretme ve dilbilgisi, 39-40	Instruction
Öklid, 196, 209	
Ön ünlüleşme, 123-124	Fronting
Öncül, 67, 93-94, 101-104	Antecedent
Öncül-iz zinciri bkz. zincir	Antecedent-trace chain
Örnekseme ve dil davranışı, 20, 32-33, 36-40, 162	Analogy
Özgürlükçü sosyalizm, 180, 219	Liberterian socialism
Özne konumu ve önilgeç öbekleri, 124	Subject position

P

Parametre

edinimi, 78-81, 86-92

ve dil farklılıkları, 80, 86-89

ve dil özellikleri, 28, 31

Parçacık adılar, 29-30, 63

Parçacık zincirleri, 139

Pataloji

ve dil, 52-53

Peirce, Charles Sanders, 183

Platon'un sorunu, 14-15

ve örnekseme, 32, 37-38

ve dil yetisi, 32, 37-38

ve yapıya bağımlılık, 58-61

ve nesne-özne eşitsizliği, 69-71

Politika

ve dilbilim, 218-220

Priestley, Joseph, 168

R

Rousseau, Jean-Jacques, 168, 179, 219

Ruhbilim

ve dilbilim, 17-19

Russell, Bertrand, 14

S

Sanatsal yaratıcılık, 13, 177, 198

Sayı yetisi, 192-195

Ses yapısı, 38-40

Sessel ayrımlar

bkz. Ses yapısı, 88

Sıfat, 83, 131-132

Parameter

Clitic pronouns

Clitic chains

Pathology

Plato's problem

Politics

Psychology

Artistic creativity

Number faculty

Sound structure

Phonetic distinctions

Adjective

Sıfat öbeği, 84-85	Adjective phrase
Smith, Adam, 180	
Sokrat, 15	
Soru (tümcesi) oluşturma, 55-60	Question formation
Sorun çözme	Problem solving
<i>bkz.</i> bilim oluşturma yetkinliği,	
Sosyalizm, 180, 219	Socialism
Soyut kavram, 209-210	Abstract concept
Sözdizimi	Syntax
ve anlam, 215	
Sözlüksel ulamlar	Lexical categories
<i>bkz.</i> Boş ulamlar,	
Süreklilik kavramı, 209	Continuity, concept of
T	
Taklit, 40, 191	Imitation
Tamlayan durumu, 132	Genitive case
Tarihsel materyalizm, 214	Historical materialism
Temas mekaniği, 168-171	Contact mechanics
Tetikleme, 197	Triggering
Toplum	Society
ve insan doğası, 199-200	
Turing, Alan, 166	
Turing testi, 166	
Tümcecik sınırı, 122, 125	Clause boundary
U	
Uyum	Agreement
<i>bkz.</i> özne-nesne uyumu, zaman uyumu,	
Ü	
Ücretli kölelik, 178, 191	Wage slavery
Üretici dilbilgisi, 218	Generative grammar

Üretim	Production
ve bilim, 217-219	
Üretken iş	Productive work
insanın gereksinim duyduğu, 219	
Y	
Yalın durum, 119	Nominative case
Yanlış düzeltme, 86	Error correction
Yantümceciik özelliği, 26, 28	Embedded clause property
Yapıya bağımlılık, 59-62, 65, 67	Structure dependence
Yaratıcılık	Creativity
<i>bkz.</i> Sanatsal yaratıcılık,	
dil kullanımının yaratıcı yönü,	
Yerçekimi kuvveti, 168	Gravitational force
Yönelme durumu, 119	Dative case
Yükseltme kuralı, 129	Rule of raising
Z	
Zaman uyumu, 121	Tense agreement
Zekâ, 175-176	Intelligence
<i>bkz.</i> Zekâ katsayısı,	
Zekâ katsayısı, 188-189	IQ
Zihin/beyin	Mind/brain
<i>bkz.</i> bilişsel sistem,	
özellikleri, 18, 27	
ve evrensel dilbilgisi, 89-90	
Zihin-beden sorunu, 168-171	Mind/body problem
Zihinciliğe ait kavramlar, 170	Mentalistic terminology
Zihincilik, 19-20	Mentalism
Zihinsel gösterimler	Mental representations
ve boş ulamlar, 92, 98-99, 104,	
106-107, 109	
ve mantıksal yapı, 107	
Zincir, 138-143	Chain

BİLGİ SORUNLARI VE DİL, NOAM CHOMSKY'NİN, DİLBİLİM ALANINA İLİŞKİN GÜNCEL SORUNLARI, DİLBİLİMCİ OLMAYAN AMA DİL KONULARI İLE İLGİLENEN KİŞİLERİN ANLAYABİLECEĞİ ŞEKİLDE SUNDUĞU, EN KOLAY OKUNABİLEN ESERİDİR. CHOMSKY, DERSLERİNDE ŞU DÖRT TEMEL SORU ÜZERİNDEN BİR TARTIŞMA YÜRÜTÜR: BİR DİLİ KONUŞABİLİYOR VE ANLAYABİLİYORSAK BU BİLGİ NEDİR? NASIL EDİNİLİR? NASIL KULLANILIR? BU BİLGİNİN GÖSTERİMİNDE, EDİNİMİNDE VE KULLANIMINDA DEVREYE GİREN FİZİKSEL DÜZENEKLER NELERDİR?

CHOMSKY, TEMEL KAVRAMLARDAN BAŞLAYARAK, BU SORULARA GÜNÜMÜZDE VERİLEN YANITLARIN ANA HATLARINI ÇİZER VE GELECEKTEKİ ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER ORTAYA KOYAR. TARTIŞMANIN BÜYÜK BİR BÖLÜMÜ, İNSANIN TEMEL DOĞASINA İLİŞKİN KAVRAYIŞIMIZ ÇERÇEVESİNDE DÖNER. DOĞAMIZ, ZENGİN, OLDUKÇA SİSTEMATİK VE KARMAŞIK BİR DİLİ YALIN VERİLERDEN EDİNEBİLDİĞİMİZ İÇİN BENZERSİZDİR. İŞTE BU NOKTADA CHOMSKY'NİN DİL KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ ONUN POLİTİK GÖRÜŞLERİYLE ÖRTÜŞÜR.

ISBN 978-975-6165-31-7

9 789756 165317